د پښتو ادبیاتو تاریخ

لومړی ټوک

لومړۍ دوره تر اسلام دمخه

لیکوال

پوهاند عبدالحی حبیبي

Ketabton.com

کابل ۲۰۰۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحیم

پیل

د لوي څښتن په مرسته د پښتو ژبې د ادبیاتو تاریخ لومړی پلا زه لیکم. پوهان پوهیږي چه دغه کار دمخه چا ندي کړي، او نه پخوانو مورږ ته څه ابتدائي مواد د دې چاري لپاره را پریښي دي، نو ځکه به دغه زما لیکنه هم بشپړ نه وي او ښائي چه ډیري ماتي ګوډی ولري، خو سره د دې هم ښائي چه پوهان ما وبخښي، او دغه لومړی سعی که څه هم ناقصه ده په ښه سترګه ووینې!

زه په دې کتاب کي د پښتو د ادب دورې پر څلور ډوله ویشم او د هرې دورې لپاره یو ټوک لیکم نو به دغه د پښتو د ادب تاریخ هم څلور ټوکه وي په دې ډول:

۱. لومړۍ دوره او لومړی ټوک

په دې دوره کي به دا وښوول شي، چه تر اسلام دمخه پښتو ژبه وه که یه؟ د ژبې موقعیت په پخوانو آریانانو کي څه ؤ؟ او پښتو د زړو آریائي ژبو سره څه نسبت لري؟ دا لومړی ټوک تر اسلام دمخه زمانه را ښئي، او هر څه معلومات چه د پښتو ژبې په خصوص کي په لاس راغلي دي پکښې لیکل کیږي!

۲. دوهمه دوره یا دوهم ټوک

د پښتو ژبې دوهمه دوره د اسلام د آبتداء څخه شروع کیږي او تر ۱۰۰۰ هـ کال پوري رسیږي، په دې زرکاله کي چه هر څه پر پښتو ژبه راغلي وي، په دغه دوهم ټوک کي لیکو، د پښتو ژبې لومړني شاعران او نثر لیکونکي چه په دې زرکاله کي تیر شویدي یو یو د دوي د لیکونو او کتابو او آثار سره مفصل راوړو.

لنډه دا چه دا دوهم ټوک د ژبې د زرو کالو تاریخ څرګندوي، مشاهیر، ادبي مکتوبونه او مسلکونه، د ژبې اوښتني او تطورات ټول را ښیي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳. دريمه دوره، او دريم ټوک

دا دوره له ۱۰۰۰هـ څخه شروع کيږي تر ۱۳۰۰هـ پوري را رسيږي، نو زموږ کتاب دريم ټوک د پښتو ژبي د ۳۰۰ کالو يعني درو پيړيو تاريخ دي، په دې دوره کي د پښتو ادب ښه وده کړيده. او په نظم او نثر کي ډير تحولات پيښ شوي، او نوي نوي مکتوبونه او مسلکونه پکښي موندل شويدي، نو ځکه دا ټوک ډير مهم دي او د ژبي د خورا پخو پخو خبرو بيان کوي، او د ادب مهم اړخونه ئي راښيي.

٤. څلورمه دوره يا څلورم ټوک

له ۱۳۰۰هـ څخه شروع کيږي او د ژبي دور ورستنيو ٦۰ کالو پر مخ تگ او لوړتيا را ښيي. د نوي ادب او نوو تحولاتو څرگندونه کوي، د ژبي د عصري نهضت تاريخ بيانوي، هغه نوی حرکت چه د پښتو ادب په دې نوي دوره کي مخ پرووده کړي دي، سره له ادبي خصايصو او مزاياو څرگنده وي. د څلورم ټوک لومړی برخه خو دغه ده، دوهمه برخه ئي پښتو ادب ته د مضمون او محتوياتو لامله يوه عمومي گڼه ده، يعني د پښتو شعر اقسام، عمومي مزايا ټول دلته د مثالو سره راوړل کيږي په دې ډول به د لوي خداي په مرسته د پښتو د ادبياتو تاريخ په څلور ټوکه کي وکاږم او هغه مواد او ابتدائي معلومات به سره را غونډ کړم چه تر اوسه مي لاس ته راغلي دي. زه دا منم، چه زما کار او سعی به خورا ابتدائی وي مگر هيله لرم چه وروستنی پښتانه به دا چاره ښه بشپړه کړي. او دا بڼ به د پلټني او تحقيق په گلونو ښه ښکلي او سمسور کړي، خو:

باغ دگلو به سمسور وي موږ به نه يو

د بلبلو به پرې شور وي موږ به نه يو

کابل نوی ښار، د اسد پنځمه، سنه ۱۳۲۳

(عبدالحی حبيبی)

(c) ketabton.com: The Digital Library

ننوتوځي

ادب

ادب څه شی دي؟ - د ادب موضوع - د ادب تاريخ: (موضوع ـ اصول ـ غايه)

ادب څه شيی دي؟

دکتاب موضوع دا ده چه د پښتو ژبي د ادب تاريخ وليکو، نو تر هر څه دمخه بايد يواري ادب وپيژنو؛ چه څه شي دي؟

ادب په عربي ژبه ښيگړي اوکياست او د ژبي او زړه ظرافت او ذکاوت ته وايي[1] چه ظرافت او حسن تناول ئي لنډ لغوي تعريف دي[2] اما په اصطلاح کي ادب په دې ډول تعريف کيږي: ادب هغه پوهنه يا ښه رياضت دي چه سړی د هغه په وسيله يو فضيلت او يو ښيگړه له ښيگړو څخه مومي[3] يا له تيرو تلو او خطاو څخه ژغورل کيږي[4] خلاصه: ادب د لغت او اصطلاح لامله ښيگړي ده، چه سړی له خطاء او بد څخه ساتي[5] او په خوي او خلق اړه لري، چه بيان ئي د اخلاقو د علم کار دي، او دلته په دې بحث اړه نلري.

---

[1] اقرب الموارد.

[2] قاموس د فيروز آبادی.

[3] معيار اللغة ج ا ص ٦١.

[4] تعريفات الجرجانی.

[5] دائرة المعارف د بستاني.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ادب علم

ادب پر دوه ډوله دي: يو ته طبيعي او نفسي ادب وايو، چه لوړ ئي تعريف راغي، او د انسان اخلاقي ښيګړي لکه ښندنه، زغمنه (حلم) او نوري اړه پوري لري.

دوهم ډول ته کسبي او درسي ادب وايو، چه په لوستنه او زده کړه او پلټنه موندل کيږي[1] او دغه دوهم ډول ادب ته نو د ادب علم هم وائي.

نو په دې لنډ ډول د ادب د علم تعريف داسي کوؤ، چه دغه يو صناعي او کسبي پوهنه ده، چه د بليغي او ښې وينا ډولونه په هر حال کي راښئي[2] او تل د دغه علم څخه دا زده کوو چه د خپل زړه مطالب په الفاظو او قلم څه ډول ښکاره کو، او بل څرنګه پخپلو خبرو وپوهوو![3] په دې کتاب کي هم تل له دغه دوهم ډول ادب څخه خبري کيږي او (ادبيات) هم هغو علومو او پوهنو ته وائي ، چه په دغه دوهم ډول ادب اړه لري. په نوي دنيا کي ادب يعنی literature نسبتاً ارت مفهوم لري او د ځينو پوهانو تعريفونه د ادب دغه عصري اړخونه ښه څرګندوی مثلاً "ادب د انسان د ژوندانه تفسير دي" (مياتهيو آرنلډ). د دغي خبري شرح بل پوه سړی په دې ډول کوي "هغه ابدي او سر مدي قوه او شيوه چه قدرت انسان ته ورکړي دي، د دغو اظهار او ښکاره کولو ته ادب وايي" (مياکن).

د آيرليند مشهور شاعر اټيس ليکي: "په ادب کي ژبه تشه د ژبي په ډول په کار نده، بلکه د يو لطيف فن په رنګ بايد استعمال شي، نو هغه لطيف فن چه د ژبي په ذريعه ښکاره کيږي لتريچر بولي".[4]

خلاصه د انسان د احساساتو او افکارو او جذباتو ترجماني د ادب وظيفه ده، مګر دا ترجماني به تل په داسي ډول وينا او خواږه بيان سره وي، چه پر نورو باندي اغيزه وکړي، او خوندوره وي.[5] په دې ډول د ادب لمن ډيره ارته ده، او ټول هغه معلومات چه په ژبه او بيان اړه لري او د انسان د زړه ترجماني کوي، په ادبياتو کي شميرل کيږي او ادب ټولو بشري علومو او پوهنو ته هم له دې لامله خدمت کوي، چه د هر علم او پوهني د بيان او اظهار ذريعه

[1] د ابن هذيل عين الادب د علم الادب ص ٥ ج١ په حواله.

[2] د هاشمي جواهر الادب،ج١ ص ٨.

[3] د سخاوي ارشاد القاصد.

[4] روح تنقيد ص ٦٠.

[5] د بروک انګليش ليټريچر ص ٥- او دا جان مورلي آن دي سټډي آف لټريچر (On the Study of Literature) ص ٣٩.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم دغه ادب دي په پښتو ژبه د ادب کلمه په دغه عامه معنی په (ژبوري) سره ښولاي شو، او ټول هغه علوم چه په ژبه او ښه بيان اړه لري پکښې داخلولاي شو.

د ادب موضوع

د پخوانو شرقيانو آراء

پخوانو پوهانو د ادب موضوع داسي ټاکلې ده، چه ادب فقط په وينا (نظم او نثر) کي وضاحت او بلاغت له خوا بحث کوي، او گټه ئي هم دغه ده چه سړي په نظم او نثر وينا کي مهارت ومومي، او عقل ئي مهذب شی، زړه ئي پاک سي، له ناپوهۍ څخه وژغورل شي، اخلاقي کمال مينده کړي د ښه خوي او د ښه عمل او لوړ همت خاوند شي.[1]

پخوانو پوهانو چه د ادب موضوع منظومه يا منثوره وينا گڼله، دوي ټول هغه علوم چه په دغو دوو ډولو اړه لري (علوم ادبيه) بلل نو په يوه لنډه خبره کي دا ويلاي شو، چه د ادب موضوع وينا ده، او وينا هم تل له الفاظو او کلماتو څخه جوړيږي، نو ادبي علوم هم د لفظ او کلمې په شا او خوا کي سره گرزي او د الفاظو احوال او ډولونه را ښيئ، د شرق پوهان دغه علوم چه د لفظ رازونه او ښکلا ښکاروي، ډول ډول ويشي. عبدالرحمن ابن الانباري (۵۱۳-۵۷۷هـ) وايي چه اته علمه لکه نحو، لغت، تصرف، عروض، قافيه، صنعت الشعر، اخبار، انساب په ادب کي داخل دي، يو سړی چه له دغو علمو څخه په يوه يا ټولو پوهيږي اديب بلل کيږي.[2]

محمود بن عمر زمخشري (٤٦٧-٥٣٨هـ) په قسطاس کي ليکي، چه علوم ادبيه ۱۲ دي، او قاضي عميدالدين زکريا بن محمود قزويني د بيضاوي په حاشيه کي وايي چه ټول ١٤ دي[3] علامه ياقوت حموي د اديب او عالم فرق داسي کوي: چه اديب د هر شي څخه خورا ښه اخلي او تاليف ئې کوي مگر عالم د علم يو فن را اخلي او څيړي ئې.[4] په دي ډول د دي شرقي پوهنوال په عقيده د ادب موضوع ټول اشياء دي، او وظيفه ئې هم دغه ده، چه د هر

[1] جواهر الادب ص ۸ ج۱- علم الادب ص ۷ د ابن خلدون د مقدمې او د ابن هذيل الدب و السياسه په حواله.

[2] طبقات الادباء ص ۱۱۷.

[3] کشف الظنون ص ۷۵ ج۱.

[4] معجم الادباء ص ۱۷ ج۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شي ښيګړي ښکاره کړي. علامه علي بن محمد چه په سيد شريف جرجاني مشهور او په (٨٣٥هـ) مړ دي، علوم ادبيه په دې ډول ويشي، لمړي پلا د ادب علوم پر دوه ډوله دي اصول او فروغ، اصول اته علمونه دي، په دې ډول: (١) که مفرد لفظ د اصل او ډول او مادې له پلوه وښئي علم لغت ئي بولي (٢) که د مفرد لفظ صورتونه او شکلونه را وښئي علم صرف ئي بولو (٣) که د اصالت او فرعيت له خوا د الفاظو يو له بله نسبت بيان کړي نو ئي (علم اشتقاق) بولو که داسي وي چه د الفاظو د ترکيب او سره نښلولو څېړنه وکړي، نو دا ډولونه لري (٤) که ئي د ترکيب اشکال او د اصلي معناو د اداء بحث کاوه (علم نحو) ده (٥) که بېله لغوي معناو د افادې ډولونه پکښې بيان شي (علم معاني) ئي بولي (٦) که د معنا د کيفيت او څنګوالي بحث د ښکاره توب او پټوالي له لامله وکري (علم بيان) ئي بولي که د هغو مرکبو الفاظو بيان وکړي، چه ځانله بيل وزن لري، نو دا هم لاندي ډولونه لري (٧) که فقط د الشعارو وزن ښکاره کړي (علم عروض) ئي بولي (٨) او که د بيتو آخر او د پاي د کلماتو بحث وکړي نو ئي (علم قافيه) بولو.

په دې ډول علامه سيد شريف اصولي ادبي علوم اته کڼي، او (علم بديع) هم د معانی او بيان له قسمه بولي اما فرعي ادبي علوم څلور دي:

(١) که د ليک او کتابت د نقوشو بحث وي (علم خط) دي (٢) که خاص د منظوم کلام څيړنه وي (قرض الشعر) دي (٣) که خاص د نثر وينا بحث وي (علم انشاء) ئي بولي (٤) که په دغو ټولو اړه نه لري (علم محاضرات) ئي بولي، چه تاريخ او انساب هم په دغه څلورم قسم پوري اړه لري، او دا علم سړی ته ښه وينا او بديهه ويل ورښيي چه د کلام معاني او تراکيب دواړه ښه او سم وي.[1]

ځني پوهان علاه پر دغو علومو د علم قرائت قوانين هم په ادبي علومو کي داخل ګڼي[2] او علاوه پر دغه د تاريخ او قصو او انسابو او مسالک و ممالکو علوم د ادب فروغ ګڼل شويدي![3]

[1] کشف الظنون ص ٧٥ ج ١.

[2] کشاف اصطلاحات الفنون د تهانوی.

[3] د همائي تاريخ ادبيات ص ٢٨ ج ١.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او علم دواوین (د مدونو اشعارو پوهنه) او علم امثال (یعني د متلو پوهنه) هم ادبي علوم دي[1] یو بل علم چه احاجي و اغلوطات بلل کیږي، او د الفاظو له هغو استعمالولو څخه بحث کوي د اصولي او قیاسي قاعدو څخه مخالف وي لکه علم لغز او معماء دا هم په ادبي علوموکي داخل دي.[2]

نوې آراء

تر دي ځایه مو د پخوانیو ځینو شرقي پوهانو آراء د ادب په خصوص کي لنډ لنډ ولیکل، مګر په اوسني عصر کي لکه نور ټول بشري علوم چه پر مخ تللي دي ادب هم تطور موندلی او په نوي رنګ رنګیدلي دي نو به بده نه وي چه د نوي عصر پوهانو افکار هم د ادب په شا و خوا کي وارووو، لمړۍ پلا باید دا ووایو، چه نسبت پخوا ته اوس ادب ډیر ارت شوي او خورا ښه او مفید شی څخني جوړ شوی دي، نوي اصول ئې موندلي، او په نوي راز راوتلي دي، نو به په لاندي لیکوکي ادب د اروپا او نوي نړۍ په سترګه ووینو.

په غربی دنیا کي له پخوا زمانې څخه خلقو پر ادب باندي څېړنی کړیدي، د یونان معروف فیلسوف ارسطو په خپل کتاب "شعریات" کي هسي لیکي: چه ټول لطیف فنون د فطرت پیښې (محاکات) دي، د انسان چه هر شي خوښ شي نو ئې پیښې کوي، دغه پیښې دا نسان د لوړتیا اساس دي او خپلي خوښۍ او تاثرات تل انسان د لطیفو فنونو په ذریعه نقل کوي، چه ادبیات هم له دغو څخه یو فن دي.

نیومن د ارسطو د قول شرح داسي کوي: چه "ادب خارجي صداقت نه بیانوي، بلکه داخلي رښتیا والي ښئي، شیان نه ښیئي بلکه خیالات تصور کوي."

ګوسائین فرانسوی نقاد وائي: چه زموږ دماغ تل د فطرت ښکلاوي، او طبیعي جمال او ښه مناظر ویني، نو د دغه ټولو ښکلاو د ترجمانۍ خواهښت دي، چه ادبیات څخني پیدا کیږي که موږ دغه ښه او ښکلي شیان وګورو، نو د دغو لامله مو په دماغ کي یو څه افکار او خیالات راګرزي د دغو افکارو او تخیلاتو لیکنه په ښو الفاظو او جملاتو سره ادب پیدا کوي!

---

[1] نفایس الفنون.

[2] د همائي تاریخ ادبیات.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نيومن وائي: موږ تل په خبرو سره خپل افکار څرگندوو، دغه افکار او خيالات که وليکو نو ادبيات ځني جوړيږي.[۱]

د برطانيا دائرة المعارف ليکي چه literature يوه عمومي اصطلاح ده، د هغو تعابيرو لپاره چه افکار د ليک ډگر ته راولي، او د ادب ډولونه د نژادي خصايصو، يا فردي افکارو او طبايعو سره برابر وي، يا د ځينو اجتماعي او سياسي ټولنو له احواله سره سم وي او د دوي د افکارو تبليغ کوي، اجتماعي او سياسي اصول ئي څرگندوي.[۲]

د امريکا يو اوسني پوهاند ليکي: چه د لتريچر کلمه له لاتيني litteratura څخه ده، چه ماده ئي هم littera يا

letter يعني نوشته او ليک ده، او عام تعريف ئي دا دي: هغه عبارات چه د افکارو او معانيو نمايندگي د الفبا د تورو په ډول کوي اما محدود او مروج تعريف ئې دا دي: چه ادب هغه سم او مهذب شوي او صنعتي بيانونه دي چه د تنقيدي علومو تر سيوري لاندي وي، او د افکارو د څرگندوني او ښکاره کړني او د ښکلا او ښايست لامله هم قيمت ولري، جان مورلي Morly په لنډ ډول وائي: ټول هغه کتب ادبيات دي، چه په هغو کي اخلاقي حقايق او عمومي اوضاع په ښه ډول ښکاره کيږي او ټول شيان د عمومي حقيقت سره نښلوي.[۳] په نوي دنيا کي د ادب څانگي او ښاخلې دوني ډيري شوي دي، چه اکثر علوم په ادب کي داخل دي، حتي يو غربي مفکر وايي: چه ادب فقط دو ښاخه لري، که له عقله سره اړه ولري سائنس ئي بولو، او که د خيالو سره اړه ولري، نو شعر بلل کيږي په دې ډول نو مثبت علوم او سائنس هم د ادب له دائرې څخه نشي وتلاي نو دلته لازمه ده چه د ادب عصري موضوع ښه ښکاره کړو، که د دنيا مختلفو ادبياتو ته وگورو، مقاصد او عناوين ئي تر نظر لاندي ونيسو نو ښائي چه لاندي موضوعات ټول په ادب کي داخل وي:

(الف) هغه ليکونه چه د حقايقو څرگندونه ئې مقصد وي چه دا لاندينۍ څلور څانگي لري:

(۱) هغه ليکونه چه د مشق لپاره وي، لکه د ښوونځيو مشقي لوستونه

(۲) واقعاتي ليکني، چه لاندي ډولونه لري:

الف- ورځني ليکني، لکه کورني خطونه، حسابونه، روز نامچې چه خپرونه ئې مقصد نه وي

---

[۱] روح تنقيد ص ۷۰-۷۲.

[۲] د بريتانيا انسکلوپيډيا ص ۲۰٦ ج ١٤.

[۳] د امريکا انسکلوپيډيا ص ٤۷۲ ج۱۷.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ب ـ کورني او شخصي ليکني او شخصي ليکونه چه د خپروني لپاره وليکل شي لکه وصيت هجو

ج ـ رسمي ليکني چه نه خپريږي: لکه پاسسپورټ، قباله، او دغسي نور

د ـ رسمي ليکني چه خپريږي لکه قوانين، اصول نامې، او نور دغسي

هـ - نور عام ډول ليکونه چه د خپروني لپاره کښل کيږي، لکه سياسي او داخلي خبرونه، جغرافي او تاريخي احوال د جرگو او حکومت رويدادونه

(۳) د حقايقو د ښووني ليکني لکه:

الف ـ د ښوونځيو او مدرسو د لوست کتابونه

ب ـ تحقيقي کتابونه، چه د لوړو او پوهو خلقو لپاره وي لکه تواريخ، سفرنامې، قصې او نور

ج ـ د خاصو خاصو فونونو پلټني د مخصوصو پوهانو له خوا

(٤) د خوښۍ او خندا او ټوکو ليکني لکه کيسي، معماوي ټوکي او نور دغسي

(ب) هغه ليکونه چه د تخيلاتو ښکارونه ئي مقصد وي او دا لاندي څلور ځانگي لري

(۱) هغه ليکني چه د شخصي ژوندانه داخلي او د نني محسوسات ښکاره کوي، لکه عشقي بدلي او سندري او خطونه

(۲) تنقيدي او د کره کړني لاندينۍ ځانگي لري:

الف ـ څرگند کره کول: چه فيلسوف او اديب ئي په ښکاره ليکي

ب ـ پټ کره کول: چه ليکوال خپل تنقيد د کيسې په لباس کي وکړي

ج ـ د بدو اشوا کولو تنقيد

د ـ د ښو ښکاره کولو تنقيد

(۳) هغه ليکني چه د انساني پوهي د زياتولو لپاره وي لکه د سائنس تجربې

(٤) د انساني فطرت د تهذيب او سموالي او، سپيڅلتوب لپاره ليکني لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

الف ـ د اخلاقو د ښه والي لپاره (اخلاقي ليکني)

ب ـ د دين او مذهب د تبليغ لپاره (تبليغی ليکني)[1]

په دي ډول د ادب موضوع د حقيقت او تخيل په ځانګوکي ويشله کيږي، او لمن ئې هم خورا ارته ده، او رښتيا هم دا ده، چه د دې عصر ادب دغه ټول وظايف په ښه ډول اجرا کوي. د دې لپاره چه د ادب ارته لمن او د موضوع احتوا په ښه ډول تاسي ته ښکاره شي، نو د يوه بل الماني پوهاند رای هم د ادب د موضوع پر ويشنه دلته را نقل کوم:

(۱) د مطلب او معنا په لحاظ، چه لاندي ځانګي لري

الف ـ هغه ليکونه چه د لطيف فن په ډول کښل شوي وي

ب ـ هغه ليکونه چه د لطيف فن په ډول نه وي کښل شوي

(۲) د ژبي او بيان د ډول په لحاظ لاندي ځانګي لري:

الف ـ منطقي او استدلالي ليکني

ب ـ جمالياتي او د ښکلا ليکني

(۳) د موزونيت او موسيقيت يعني وزم لرني او غږوني په لحاظ لاندي ځانګي لري

الف ـ آزاد او بې وزمه ليک (نثر)

ب ـ وزم لرونکي ليک (نظم)

اوس چه مو د مشرق او مغرب د پوهانو آراء او افکار د ادب د موضوع په وينښه او پلټنه کي وويل، نو د لاندي نتيجه او لنډيز ځني را اخلو:

ټولي هغه پوهني چه په ژبه او د انسان په پوهولو او پوهيدلو اړه لري او د افهام او تفهيم ذريعې دي، ادبيات دي، او که ادبيات نه وي، نو هيڅ سړی خپل مقصد بل ته نه شي ښکاره کولاي او د انسانانو د استفادې لاري تړلي کيږي.

[1] د ادب دا ويشنه اوګوست August کړې ده، ص ۷۲ روح تنقيد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او ټول علوم او انساني مزایا چه په وینا او پوهیدنه پوري اړه لري، له منځه وزي او د انسان انسانیت هم ورسره محو کیږي، په دې ډول نو ادب د انساني ارتقاء او ذهني لوړتیا اساس دي، او نن چه انسان هر څه لوړتیاوي میندلي دي، د ادبیاتو په برکت سره دي، اوکه ادبیات نه وای نو به انسان هم اعجم حیوان وای.

د ادب تاریخ

(موضوع - اصول - غایه)

موضوع

تاسي دمخه ولوستل چه د ادب لمن څوني ارته ده او د انساني معلوماتو او پوهنو څوني لوئي برخي په ادب کي دننه ګڼلي کیږي.

د انسانانو ژوند تل دودي او لویښت تر قانون لاندي دي، هر وخت اوښتني، انقلابونه، تغیرات پیښیږي او دا اوښتي تل د انسان د ژوندانه ډولونه هم اړوي، له یوه رازه ئي بل رازکوي. خو هرکله ټوله موجودات دکمال خوا ته ځي، او د بشپړتابه پر لوري درومي د دې قدرتي او فطري بشپړتیا او تکامل سره د انسان د ژوندانه ټول ارکان او اجزأ تغیر مومي، اوړي له یوه حاله پر بل حال کیږي چه ژبه او ادب هم تر دغه قانون لاندي دي. د تاریخ پاڼي دا خبره په ښه ډول را ښیئ، چه یو وخت د انسانانو یوې ډلي یوه ژبه ویله دا ژبه د افهام او تفهیم آله وه لومړي به ډېره ناقصه وه وروسته به تکمیل شوه، ادبیات به ئي ومونده، کتابونه به په ولیکل شوه، خو تر څو پیړیو وروسته به دغه مکمله ژبه ورکه شوه، بلي ژبي به ئي ځاي ونیوي.

د قدرت دا تخلیق، او لولونه او د بیانښت کړنه، او له منځه یستنه پر هر شي باندي جاري ده، غونډ غونډ ملتونه ورک شوي او پر ځاي ئي نور اولسونه دریدلي دي، عادات، اخلاق، علوم او د انساني ژوندانه ټول لوازم او ملحقات تر دې حکم لاندي دي، او ژبي او ادب هم دې اوښتلو او تحول ته غاړه ایښې ده.

د یوې ژبي د ادب تاریخ هم ټول هغه تحولات او لوړتیاوي، او احوال چه له ابتدأ ځخه ور پیښیږي، بیا نوې نولکه د ادب موضوع چه ډېره ارته او پراخه ده، د ادبي تاریخ موضوع هم هغسي ده د ژبي پخوانی حال، او ورستني انقلابونه او ټول تحولات ښئیي په ژبه کي چه څه علوم او فنون موجود وي تاریخ ئي څرګنده وي. د یوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملت د فکری ارتقأ و علمي لوړتیاؤ احوال او اوضاع مفصل لیکي، د ټولو پوهانو د ژوندانه پیښې، او د دوي کتابونه او علمي کار نامې او آثار ښئیي.

نو داسي هم ویلاي سو چه د ادبیاتو تاریخ په حقیقت کي د ملت د عقلیت او د ژوندانه د ډیرو مهمو څانگو تاریخ دي. د ملتو د لوړتیا او ځوړتیا، دودي او پرمختگ ټول احوال بیانوي که د یوه ملت تاریخ د ادب له ښیگړو او پلوشو څخه تش وي، نو هغه تاریخ به خامخا په وینو لړلي وي، او بېله جگړو او شخړو به د بل څه بیان نه کوي، نو د عمومي تاریخ یوه مهمه څانگه دغه د ادب تاریخ دي چه سیاسي او اجتماعي تاریخ هم له ادبي تاریخه څخه مرسته کوي او د یوه ملت تاریخ چه له ادبی څانگي څخه ځان نسي مستغني کولاي، سبب ئې هم دا دي چه تاریخ تل د ملتو د لوړتیا او ځوړتیا څرگندونه کوي، او د دغو علت او اصلي سبب هم د ملتو علوم، آداب، او اخلاق دي. نو د تاریخ مهم کار او غوره وظیفه هم دغه ده، چه د یوه ملت عقلانی لوړتیاوي، او علمي او ادبي پیشرفتونه ښکاره کړي، او دا ټول د ادبیاتو د تاریخ کار دي.

اصول

د ادب د تاریخ د لیکني اصول ډول ډول دي، هر څوک ئې پر خپل ذوق سم لیکي، خو دلته به ئې ځیني اساسي ډولونه چه د تاریخ ادبیات غناصر بلل کیږي لاندي وښول سي.

۱- ژبي ته د پیدایښت له ابتدا څخه بیا تر اوسه گوري، او ټول هغه تغیرات چه ور پیښ شوي دي بیانوي ئې، مثلاً د حروفو، نومونو، افعالو او مشقاتو پیدایښت. د تعبیر اسالیب د کلماتو د جوړیدلو لاري، د اصواتو او ږغونو شرح، د ژبي عنصري ښیگړي پلټل، د ژبي ریښې معلومول او له نورو ژبو سره ئې پر تله کول، چه دي بحث ته (فیلالوژي) یا د "لغاتو فلسفه" وایي.

۲- ژبي ته گوري چه د نورو ژبو کوم اثرونه پر لویدلي دي؟ معاني او الفاظ ئې څنگه سره اوښتي دي؟ نوی کلمات تر دغه اجنبي اثر لاندي څنگه پیدا شویدي؟

۳- په ژبه کي چه څه علمي او ادبي ذخایر شته، هغه ټول را ښیئ مؤلفین او لیکوال ټول بیانوي، او په دې ډول د یوه ملت عقلاني او علمي لوړتیا بیانوي.

٤- د ادب تاریخ د ملت کیسې او نکلونه او روایات ټول تحلیل کوي، او له دغو څخه د دوي ادبي ذوق، افکار، ملي عقاید، او آراء را باسي، د تعبیر اسلیب چه د عوامو په کیسو کي سته را اخلي او ساتي ئې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵- د ادب تاريخ ټول افواهي اشعار (نا ليکلي آثار) او متلونه، او ملي سندري، پلټني او له دغو څخه د يوه ملت ادبي ذوق او استعداد معلوموي.

٦- د ادب تاريخ ټول مدون او ليکلي شوي آثار او کتب (لږ وي که ډير) را ټولوي او له هغه څخه د ملت د ژبي او فکر او عقلاني تجلياتو په خصوص کي معلومات اخلي.

٧- د ادب تاريخ هغه اوښتني او لوړتياوي چه د علم او ادب لامله يوه ملت ته ور پيښيږي ښيي او د ادب اهميت او غوره والي د بشر په تاريخ کي ښکاره کوي.

٨- د ادب تاريخ راښيي، چه د يوې ژبي وينا او کلام (نظم، نثر) څنگه پيدا شو؟ څنگه ئې لوړتيا و موندله، کومي دورې ئې تيري کړې؟ چا خدمت ورته کړئ دي؟ کوم کوم معاني او مقاصد او مضامين پکي سته؟ خاصيتونه او مزايا ئي څه دي؟ دا ژبه کومي ښيگړي لري؟ چه ها نوري ژبي ئې نلري.

غايه

ځکه چه د ادبياتو تاريخ د هر ملت د علمي او عقلاني لورتيا تاريخ دي نو که سړي د يوې ټولني د ادب تاريخ ولولي ټول د تاريخ مهم حوادث او وقايع ئې ورته څرگنديږي؛ اجتماعي او سياسي رشد ئي ور معلوميږي تاريخي مفاخر ئې ورته ښکاره کيږي.

موږ چه د پښتو ژبي د ادب تاريخ لولو خپل مفاخر راته څرگندوي د څبلو ملي ښيگړو سره مو اړيکي ټينگوي او په آينده کي د علمي او ملي ارتقاء دپاره د يوه نافع او پر ملي اساس ټينگ ادب د روزني لاري را ښئي.

په يوه ملت کي چه ادب لوړ نه وي د هغو تهذيبي او مدني سويه هم کښته وي، علمي او اجتماعي لوړتيا نسي ليدلاي، نو موږ چه د خپلي ژبي د ادب تاريخ ولولو؛ لوړ او ځور به ئې راته ښکاره شي. او په آينده کي به وکړاي سو چه يو ښکلي او مترقي ادب خپل قوم او ملت ته ورکړو او دا غايه زموږ په ملي ژوندانه کي ډيره مهمه او لوړه او گټوره ده او د ملي عمران سټه هم پر دغه غايه باندي ټينگه ولاړه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړي برخه

آريا او آرين

د ژبو ويشنه - هندو اروپائي ژبې- آريائي اقوام -

باختري آرين - آرايائي ژبه او پښتو - د آريا کلمه -

آريانا ويجه - آريا ورشه - نتيجه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ژبو ویشنه

ژبه

ژبه هغه ږغونه دي، چه د دغو په وسیله هر اولس د خپلو مقاصدو تعبیر کوي، یا هغه اصطلاحي ویناوي دي، چه د یوه قوم پر ژبه جاري وي، په عربي ئې لسان یا لغت بولي، او له یوناني لوغوس څخه به جوړ شوي وي، چه معني ئې کلمه ده[1] او په اروپائي اصطلاح ئې لانګوج language بولي.

د دي ږغونو انواع د ملتو په اندازه مختلف او هم ډیر دي، نو ځکه پر نړۍ ډیري او ډول ډول ژبي پیدا شویدي، او هر اولس ته خپل ږغونه آسان او نور پردي ږغونه ورته ګران دي.

لوړي ژبي او کښتي ژبي

هغه ږغونه چه انسان ئې تر خوله را باسي ډول ډول دي، او بیا هم د ږغو مرکبات متفاوت دي، نو چه د ملتو د خولو ږغونه او بیا ئې هم مرکبات ډیر دي، ځکه ژبي هم پر دنیا ډیري دي، د ژبو پوهانو د نړۍ ژبي په ډول ډول ویشلي دي، یوه مشهوره ویشنه ئې دغه لاندي ده، چه پروفسور اډیلنګ ته ئې نسبت کیږي، دی وایي، چه ژبي د سموالي او تهذیت په درجه دوه ډوله دي:

۱- ګښته ژبي

چه لغات ئې د بیان لامله کښته، او الفاظ ئې خورا لنډ او یوه یوه هجا دي د اسم او فعل او حرف فرق ئې نه کیږي، له یوه لفظه به ئې د نورو مستقلو الفاظو په نښلولو سره، فعل، حرف جوړیږي د جنوبي افریقا د زنګیانو او د امریکا د هندیانو او د شمالي او شرقي ایشیا او د چین ژبي له دغي ډلي څخه دي.

۲- لوړي ژبي

هغه ژبي دي، چه لمني ئې ډیري پراخي او ارتي دي، او هر راز تعبیر چه انسان ورته اړ وي لري ئې، او د الفاظو هجاوي ئې هم ډیري دي، د متمدن عالم ژبي له دې ډلي څخه دي، او دا هم پر دوه ډوله ویشلي کیږي.

[1] زبدة الصحایف في اصول المعارف، ص ۹۷.

(c) ketabton.com: The Digital Library

الف: اوښتونکي (متصرفه) ژبي

چه د تصرت او اړولو او اشتقاق قابلیت لري په کلماتو پوري ئې دمخه هم ملحقات نښلي او رووسته هم، یعني ځیني نخښي لري، چه د کلمې دمخه راځي، او په عربي ئې "سابقه" او په اروپائي اصطلاح prefix او په پښتو ئې (مخني) بولي.

دغسي ځیني نوري نخښي هم په دغو ژبو کي شته، چه تر کلمو وروسته راځي، چه په پښتو ئې "وروستني" په اروپائي اصطلاح suffix او به عربي ئې "لاحقه" بولي، او دغه مخني او وروستني ځانله بېلي معناوي هم لري، اوښتونکي ژبي دوې مشهوري څانگي لري:

لومړۍ څانگه: آریائي ژبي دي، چه زموږ د وطن آریائي نسل خبري په کوي، هر ځاي چه زموږ له خاورو څخه آریائیان تللي دي، د دوي ژبو ته آریائي وایو، او اروپایان دې ژبو ته (هندو اروپائي) Indo-European هم وایي، دا ژبي شمالي او جنوبي څانکي لري، شمالي ئې : د اروپا آریائي ژبي دي لکه لاتیني Latin، یوناني Greek، سلتي Celtic، اسلاوي Slavic، توتونیک Teutonic. جنوبي ئې د ایشیا آریائي ژبي دي، لکه سنسکریټ، ژند، پښتو، پاړسو.

دوهمه څانگه: سامي Semantic ژبي دي، چه پخوانیو متمدنو قومو لکه بابل، آشور، فنیقه ویلې. سامي ژبي دا ډلولنه لري:

آرامي: د بابل زړه ژبه ده. چه سریاني اوکلداني ئې څانگي دي.

عبراني: چه تورات په دې ژبه دي، او اسرائیلیانو آرامي اوکلداني سره گډه کړه.

عربي: په سامي ژبو کي خورا ښه او مشهور ژبه ده چه عربي ملتونه ئې وایي او د اسلام او قرآن مقدسه ژبه بلله کیږي، حبشي ژبه هم د عربي څانگه ده.

ب: نا اوښتونکي (غیر متصرفه) ژبي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا ژبې کلک او جامد اصول لري، چه په بناء کې کورټې تغیر نه راځي، او د ځینو ادواتو په نښلولو سره اشتقاق ځیني کیږي، چه دغه ادوات ځانله معنا هم نلري، او اصول ئې بې اوښتلو پاتیږي. تورانۍ ژبې چه یوه ئې تورکي ده، او هم مغولي ژبې چه تنقاسي، اوغراني، اوزبکي ئې څانګې دي، ټول نا اوښتونکي ژبې ګڼلي کیږي.[1]

هندو اروپائي ژبې

یا آریائي ژبې

د ژبو د ویشني یو لنډ ډول مو دمخه ولوست، پوهانو دا ویشنه په ډول ډول کړیده بیله هغې لوړې ویشني یوه بله دا ده، چه د پنځو لویو وچو ژبې جلا جلا ویشي[2] اما ښه او معتبر تقسیم دا دي، چه ژبې د ریښې او اصولو او قواعدو د شباهت لامله وویشلي سي نو ځکه دلته ما دغه ویشنه غوره کړه.

تاسي ولوستل چه په لوړو او اوښتونکو ژبو کې یوه مشهوره ډله هندو اروپائي یا آریائي ژبې دي، چه د دنیا یو مشهور پښت یعني آریائي اقوام ئې وائي. دا ژبې د سموالي او ارتوالي لامله خورا ښې ژبې دي، او د بشر مدني اقوام هم په دغو سره بږغیږي ځکه چه زموږ ژبه پښتو هم له دغو ژبو څخه شمېرل کیږي نو لږ څه ډیر د آریائي ژبو څیړنه دلته ښائي: آریائي ژبې د بږغونو او اصولو له لامله دوې ډلي دي، چه هره ډله په خصوصیاتو او الفاظو او مخارجو او تلفظ او د کلمو په تغیر کې سره ورته ده، او له یوې کورنۍ څخه ګڼل کیږي، د دې توپیر لپاره د ژبو پوهانو ټولي آریائي ژبې دوې ډلي کړي دي چه لومړۍ ډله ستم Santem بولي او دوهمه ډله سنتم Centum بولي.

[1] الفلسفه للغویه ص ۹-۱۵ - زبدة الصحایف ص ۹۸.

[2] د پروفیسور بالبي د ایتهوګرافئ اطلس.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ویشني لار

دا ویشنه پر دغه علمي اساس بناه ده.

پوهاند فقط یوه کلمه (سل، صد، ۱۰۰) ئې معیار کړې ده او حروف ئې د ژبو د وېشني شاخصه گڼي،په لاتیني سل ته سنتم وائي، او به سنسکریت کي (سیتم) بولي، نو ټوله هغه آرایائي ژبي چه د دې کلمې په سر کي (س) بې (ن) وي د (ستم) ډله ئې بولي، او که لکه لاتیني د سل د کلمې په سر کي (س) یا (هـ) وي، او وروسته نون هم ولري، دغه ډله د (سنتم ډله) بلله کیږي، عموماً آریائي غربي ژبي د سیتم له ډلي او شرقي آریائي ژبي د سنتم له ډلي دي.[۱]

د مثال په ډول: په سنسکریت کي سل ته (سیتم) وائي په پاړسو کي (صد، سد) بولي، په روسي ئې (استو) بولي چه (ن) نلري، نو ځکه دغه ژبي د سیتم له ډلي ځخه گڼو. بالعکس سل ته په لاتیني سنتم یا کنتم وایي، په انگلیسي او فرانسوي او ایتالوي کي هم (ن) لري نو ځکه ئې د سنتم په ډله کي بولو.

لاندي ئې دغه مثالونه لږ څه واضح وگورئ:

د سیتم ډله		د سنتم ډله	
سنسکریت	ستم	لاتیني	سنیتم
پاړسو	سد(صد)	یوناني	هیکاتون
هندي	سو	انگلیسي	هنډریډ
روسي	ستو	الماني	هنډریډ
پښتو	سل	فرانسوي	سانت

د ستم او سنتم پر علمي اساس ټولي آریائي یا هندو اروپائي ژبي د لاندنیڼ نقشې په ډول ویشل کیږي.

[۱] د گوردن چایلډ آرینز، د دوکتور شفق تاریخ ادبیات ایران، ص٤.

(c) ketabton.com: The Digital Library

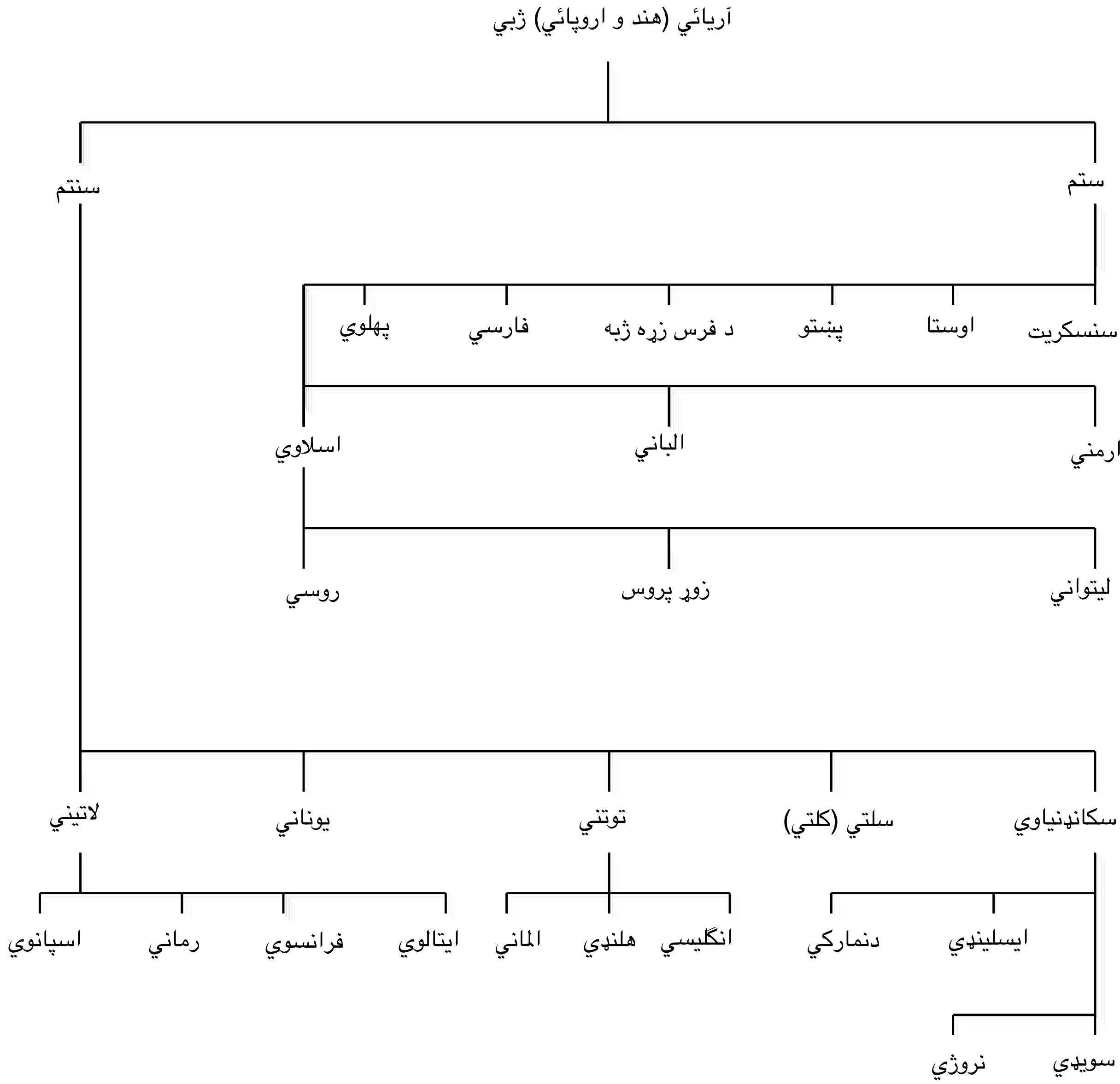

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دېې انځورکي تاسي ته د نړي مشهورو آريائي ژبو وېش ښکاره شو، او ومو ليدل چه د سيتم له څانگي څخه يوه ژبه هم پښتو ده، او دا ژبه د سينسکريت او اوستا (زند) سره ډېره نژدې خپلوي لري او درې سره د يوې مور لوښي دي.

د آريائي ژبو يوه بله سره نژديوالي

د ژبو پوهان تل د ويشني او ډلي ډلي کولو پر وخت، د ټولو ژبو اساسو ته گوري د قواعدو مشابهت، او د لغاتو د ريښو سره نژديوالي ئې په غور ويني. که په دغو اساسو کي ژبې سره نژدې او سره ورته وي، نو دوي هغه ژبې په يوه ډله کي شميري، او وائي چه له يوې کورنۍ څخه دي.

وگوري دغه ژبې چه موږ په دمخني انځورکي آريائي ژبې وگڼلې، او دوي مو د هندو اروپائي ژبو په غټه کورنۍ کي داخلي کړې ټولي په اساسو او قواعدو او لغاتو کي ډېري سره نژدې دي که دغه لاندي جدول په غور وگوري، دا به درته ښکاره شي چه په رښتيا دا ژبې له يوې کورنۍ څخه دي.

فرانسوي	جرمني	انگليسي	لاتين	اوستا	سنسکريت	پاړسو	پښتو
پير	واتر	فادر	پتر	پيتر	پاتري	پدر	پلار
مير	موتر	مدر	ماته را	ماتر	ماتري	مادر	مور
سور	شوستر	سستر	سور در	هوگهر (سوسر)	سواچر	خواهر	خور
فرير	برودر	برادر	فراتر	براتر	بهراتر	برادر	ورور

(c) ketabton.com: The Digital Library

آريائي اقوام

د دوي پښت او خپرېدنه

دمخه مو وويل چه پښتو ژبه د هندو اروپائي يا آريائي ژبو څخه د سنسکريت او اوستا خور ده اکثر غربي پوهان چه د پښتو پلټنه ئې کړيده دا خبره مني، دوي وائي چه پښتو له سامي او نورو ژبو سره اړه نلري، له هندو اروپائي ژبو څخه ده.[1]

هندو اروپائي ژبي چه انډو ژرمانيک ئې هم بللي، د آريا د پښت ژبي دي، آريائيان د انسانانو يوه خورا مهمه ډله ده، چه له پيړيو پيړيو څخه دوي پر مځکه د لوړ مدنيت خاوندان دي او د شرق او غرب غټ غټ ملتونه له دي پښته څخه را وتلي او پيدا شوي دي.

آريائيان تر خپريدلو او ډيريدلو دمخه په يوه ځاي کي اوسيدل، چه دوي پخپله پخوانۍ ژبه، آريانا ويجه Aryana Vaego باله يعني د آريا مځکه يا د اصيلانو او نجيبانو او پاکزادانو هيواد.[2] وايي چه د دوي د هيواد هوا خورا ښه وه، مځکي ئې ډيري اباتي وې، دوې مياشتي ئې پسرلي ؤ، نوري مياشتي به يخني وه.

مورخين په دې خبره کي ډيره سره مختلف دي، چه آيا دغه آريانا ويجه چيري وو؟ ځني وائي، د بالټيک غاړي، او ځيني وايي چه د تور سين شمالي غاړي دي، بله ډله هسي ګڼي، چه د خزر د ډند شرقي او شمالي غاړي د آريائيانو اصلي مرکز وي.

خو ځيني پوهان دې ته هم تللي دي چه د آريائيان د توکم اصلي ځاي د پامير لوړي مځکي او د آمو سر چينې دي! په هر ډول د آريائي توکم اصلي ځاي هر چيري چه وو خو پر دوي هغه ځاي تنګ سو، او لکه په اوستا کي چه راوړي هغه مځکه يو په يوه سړه شوه، چه د خلقو د خوړو لپاره څه نه پکښي موندل کېده، نو ځکه آريائي توکم له هغي مځکي څخه ليږدنه (هجرت او کوچ) وکړ د دغه ليږد زمانه څلور زره کاله (ق،م) تخمين کيږي[3] دکتور پي

[1] راورتي انګليسي محقق د خپل پښتو ګرامر په ديباچه، ص ۲۸ کي د پروفيسر کلپرت Klaproth او پروفيسر ډورن Dorn او الفنستون Elphinstone او نورو پوهانو افکار د پښتو په باب کي را نقل کړي دي چه دوي ټول دغه خبره مني.

[2] د جيګر الماني د خاوري ايرانيانو تمدن ج ۱.

[3] ايران قديم ص ۹ تمدن ايرنيان خاوري ص ٦٤-٧٠.

(c) ketabton.com: The Digital Library

گايلس P. Giles دکيمبرج د پوهنتون د مقايسوي فيلالوژي پروفيسور د دغو آريائي اقوامو لامله هسي معلومات را کوي:

هند و آريائي نوم پر آريائي اقوامو او ژبو تر ټولو دمخه دوکتور تهوماس ينگ Thomas Young ايښي دي[1] اما د هندو ژرمن Indogermanic اصطلاح تر ټولو دمخه په ۱۸۲۳ ع يوه جرمني ژب پوهان کليپروت Kalproth باب کړه، دې علماو د ژبو ړغونه، قواعد، عمومي ريښې او ستې ، او ټول خصايص وليدل، او يوه ډله ژبي ئې په دغو نومو له يوې کورنۍ څخه وګڼلې، اما تر ټولو دمخه سر وليم جونز Sir William Jones د هند د ايشيائي ټولني مشر په ۱۷۸٦ ع دغه ژبي يوه کورنۍ ګڼلي وې، خو دغه نومونه وروسته پر کښيښودل شوه.

دا خلق چه هندو اروپائي ژبي ئې ويلې د انسانانو د سپين توکم څخه وه، دوي ځيني حيوانات او بوټي پيژندل، ښائي چه ځيني لاسي صنايع ئې هم درلودل د اوسنيو ژبو سره ورته والي ئې موږ ته دا را ښئي چه دغه خلق به يو وخت يو ځاي سره اوسيدل، مگر چه د آمو غاړو او باختر ته را ورسيدل خورا دمخه وخت ئې (۲۵۰۰ق ،م) تخمين کيږي. دې خلقو ځانونه آرين Aryan بلل،[2] له علمي پلټونو څخه دا خبره زباده شوې ده، چه دغو آريائي اقوامو تر خپريدلو دمخه يوه ژبه او يو مذهب درلود. د آسياي صغير په کوي بوغاز Boghaz-Koi کي چه د پخوانو هيتانونو پايتخت (پتريوم) هلته و يو وړ ليک (کتيبه) پيدا شوې ده چه نيټه ئې (۱٤۰۰ ق، م) ده دلته يو آريائي قوم اوسيد، چه ميتاني Mitani نوميدل او دغه زړه کتيبه هم په دوي کي Tel-el Amarana ته منسوبه ده دغه زوړ ليک چه پوهانو وکوت، دا ئې ومنله چه په شمال غربي بين النهرين يا آسيائي صغير کي هم د (۱٤۰۰ ق،م) په شاو خوا کي آريائي اقوام اوسيدل، په دې کتيبه کي د دوي د شهزادگانو نومونه راغلي دي چه سوچه آريائي نومونه دي لکه: آرتيتما Artatama، تسرتا Tusratta، سترنا Suttarna دغسي هم په دغه کتيبه کي د هغو ارباب انواع نومونه اخيستي شوي دي، چه د هند د آريائيانو په کتابو کي هم سته لکه: ايندره Indra وارونا Varuna ، يا دوه هسک غبرگولي ورونه ناساتی[3] Nasatyas.

علاوه پر دغه زاړه ليک چه د آريائي اقوامو د ژبي او مذهب يووالي (۱٤۰۰ ق،م)ښکاره کوي يو بل دليل هم پر دې تاريخي خبره باندي سته له (۱۷٤٦) تر (۱۱۸۰ ق،م) پوري يو قوم چه کاسي Kassites نوميده، او د زاگرس په غرو (اوسنی کرمان) کي اوسيدل پر بابل او عيلام سلطنت وکړ، د دغو کاسيانو په ژبه کي هم دغسي کلمات راغلي

[1] ده لومړي پلا يو مضمون په دې خصوص کي په ۱۸۱۳ ع په The Quarterly Review کي وکيښ.

[2] کيمبرج هستري آف انديا ج۱ ص۷۳.

[3] کيمبرج هستري آف انديا ج۱ ص۷۲-۷٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي، چه سوچه آريائي دي مثلاً شورياس Shurias او مرتياس Marytas چه د سنسکريت سوريا Surya (لمر) او مروتاس Marutas (د باد رب النوع) سره پوره ورته دي، دغسي هم سماليا Simalia (د واورنو غرو ملکه) کتې مټ په هماليا او زيما Zima (واوره) پخوانيو آريائي کلماتو پوري نښلي. دغسي هم وروسته په (۷۰۰ ق،م) موږ د اسور بانيپال Assurbanipal آسوري لوي پاچا په کتب خانه کي د (اسرا ميزاس) Assara-Mazas نوم وينو، چه کټ مټ دغه د اوسا اهورا مزدا Ahura Mazda (د لوي خداي نوم) دي، او دا نوم په سنسکريت کي اسورا Asura او په اوستا کي اهورا Ahura و، په دې ډول موږ له دغو دلايلو څخه دا علمي نتيجه اخلو چه د (۱۵۰۰ ق، م) په حدودو کي آريائي اقوام په ژبه او مدنيت او ديانت کي سره يو وه او تر دغه وروسته دوي ښائي چه سره بيل شوي وي[1]

باختري آرين

هندي او ايرانۍ څانگي

دمخه مو وويل چه آرين اقوام له "اريانه ويجه" څخه خپاره شول، او زموږ وطن ته له شمالي خوا راغله تر آمو را واوښتل، او په باختر کي يو ښکلي مدنيت جوړ کي، او دا مرکزي آريائيان پر درې برخي باندي ويشلاي سو:

۱- مرکزي او باختري: چه دوي د هندوکش په شمال او جنوبي لمنو کي هستوگه درلوده او زموږ د وطن په غرو او دښتو او درو کي سره خپاره شول. د اباسين له څنډو د آمو او د خراسان تر دښتو پوري د دوي اصلي مرکزي هيواد و. بلخ، تخارستان، هرات، ارار کوسيا، کابل، گندهارا، سگستان، خراسان د دوي د مرکزي هيواد مشهوري برخي دي. او جنوباً په بحيرۀ عرب پوري د دوي د هيواد څنډې نښتي وې.

۲- يوه ډله آريائي اقوام له بلخه د جنوبي غربي خوا ته د هريوا (هرات) پر خوا له خراسانه تير شول، د پارس خاوري ئې ونيولې او اوسني ايران ئې تشکيل کړ. د دوي دغه هجرت مورخينو هسي تعين کړي دي، چه د (۱٤) قرن

[1] کيمبرج هستري آف انديا، ج۱ ص۱٦ - ويدک انديا، ص ۲٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(ق،م) څخه شروع شوي ؤ تر اتمي قبل الميلادي پيړۍ پوري جاري ؤ. او لومړی دولت دغو آريائي اقوامو په ايران کښي د ماد Medie په نامه د اومي قبل الميلادي پيړۍ په ابتداء کي تشکيل کړي ؤ.[1]

۳- يوه دسته آريائي اقوام د باختر او هندوکش له شاو خوا څخه د کابل او خيبر او نورو لارو څخه ولاړل په سپتاسندو (يعني د اوو دريابو په مځکه) کي سره خپاره شول، دوي تر اباسين تير شول، د اباسين او گنگا په منځ کي يو ځلان مدنيت جوړ کړ، او د هند په زنگلو او بنو کي ودان شول، د دغو هندي آريائيانو ليږدنه هم له څورلسمي قبل الميلادي پيړي څخه شروع کيږي.[2] د آريائي اقوامو دغه درې ډلي (باختري-ايراني-هندي) زموږ له دې کتابه سره اړه لري د دوي په ژبو کي پلټنه کوو، او د پښتو ژبي ادبي تاريخ ځني را باسو. د دوي د مدنيت، اجتماعي احوال، روحي اوضاعو په کتنه کي څه نه څه د پښتو تاريخ ځرگندوو.

مرکزي آرين چه د بخدي يا باختر (بلخ) په شاوخوا کي اوسيدل، ښه او غوره مدنيت ئې درلود، دوي خپل هيواد (آريا ورته يا آريا ورشه) باله، لومړۍ پلا دا نوم د منو سمهيتا Manu Samhita په کتاب (۲۲ شعر ۲ فصل) راغلي دي، مانو يا منو د آريا پلار کڼل کيږي، او آريائيان (منوري) هم بلل کيږي، دا پلار په دوي کي ډير شهرت لري، او د ده په نامه ځيني قوانين هم شته چه (د منو ليار) ئې بولي. آريا ورته هم مانو نيکه په خپل کتاب کي ذکر کوي، او مورخين وائي، چه په دې هيواد کي آريائيان ښښت تر ښښته پيدا شوي دي.[3] د دې نامه معني داسي ده: د اصيلو او ښاغلو هيواد.[4] د دوي مرکز بالهيکا- بخدي- بلخ و، چه د لوړو بيرغو ښار بلل کيدي، او تل به دا لوي د مدنيت مرکز د (رڼه-روښان-ښکلي) په صفتو ستايل کيدئ مثلاً بلخ بامي- بلخ گزين (د منو او بامي کلماتو شرح وروسته په دې کتاب کي راځي).

[1] تاريخ هيروډوټ، ص ۲۱۰.

[2] تمدن هند، ص ۱۸٤ - هند قديم، ص ٤ - د هنديانو تاريخ د هنټر ليک.

[3] ريگويډي هند، ص ۸۵ د ډاس Das ليکنه.

[4] دآريا زاړه آثار، ص۱۲۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

آریائي ژبه او پښتو

دمخه مو د آریائي ژبو ویشنه ولوسته او تاسي ته څرګنده شوه چه کومي کومي ژبي د آریا له کورنۍ څخه دي. دا طبیعي او منلې خبره ده، چه آریائي اقوامو په خپل لمړنی ټاټوبي (آریانا ویجه) کي ځانله یوه ژبه درلوده، چه له هغې ژبي څخه وروسته هندي، ایراني، بخدي ژبي راوتلي دي. په دې لومړنۍ آریائي ژبي کي تر اوسه څه معلومات د پوهانو لاس ته ندي راغلي، او نه چا څه پکښې ویلي دي، تش دوني ویل کیږي، لکه دوي چه مذهب، رسوم، منلي دودونه درلودل نو ښائي چه بیله ژبه به ئې هم درلوده، خو دا نه معلومیږي چه اصلي آریائي ژبه کمه او څنګه او څه راز ژبه وه، او څو عمر ژوندۍ وه؟

دوکتور ګوستاو لوبون وائي: چه تر خپریدلو او هجرت دمخه آریائي اقوامو یوه مخصوصه ژبه ویله چه نوم ئې (آریک) و دا ژبه اوس ورکه ده، خو سنسکریت ژبه له هغې ژبي څخه را وتلې ده[1] دا اصلي آریائي ژبه چه د ټولو آریائي ژبو مور یا انا بلل کیږي، لااقل تر میلاد (۳۰۰۰) کاله دمخه ویله کیده او د دوي مشترکه ژبه وه، خو اوس ئې هیڅ نښه او بولګه نده پاته، له دې جهته چه د آریائیانو تاریخ او لیکني د قبل المیلاد تر (۱٤۰۰) کاله دمخه نرسیږي نو دوني ویلاي شو، چه سنسکریت، اوستا، زړه پاړسو درې سره له دغي اصلي آریائي ژبي څخه زیږیدلي دي.[2]

میډیم راګوزن Z.A.Ragozin لیکی: چه تقریباً سل کاله دمخه په اروپا کي د هند د علومو پلټنه او زده کول شروع شول، هغه وخت چه چارلس ولکنس Wilkins مهابهارت ترجمه کړ، او د سنسکریت ګرامر ئي وکیښ، نو سر ولیم جونز، د منو دهرم شاستر، او کولبروک Colbrook د هند پر فلسفه او قوانینو او ادب باندي کتابونه ولیکل، نو د اروپا او هند د ژبو پر تله او مقایسه شروع شوه، او دا فکر خلقو ومانه، چه سنسکریت د ټولو ژبو مور ده، مګر وروسته چه پلټني او د پوهانو کتني ډیري شوې، نو دا ښکاره شوه، چه تر سنسکریت لا دمخه یوه بله ژبه هم آریائي خلکو درلوده، چه په اصل کي هغه ژبه د نورو ژبو مور ده، یوه بل عالم جیکب ګرم په آریائی ژبو کي د صحیحو حروفو د تبدیل اصول وښوول، او دا ثابته شوه، چه د آریائي اقوامو لومړۍ او اصلي ژبه لا بله وه چه د هغې ژبي الفاظ او کلمات په ټولو آریائي ژبو کي مشترک دي.[3]

---

[1] تمدن هند، ص ۱۸٤.

[2] ایران قدیم، ص ۱۰۸.

[3] ویدک انډیاVedic India، ص ۳۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اصلی آریائي ژبي عمر د ژبو پوهان (۲۵۰۰ تر ۳۰۰۰ قبل المیلاد) پوري تخمین کوي، دوي وايي: چه آریائي اقوام تر اباسین (انډوس) پوري وتل. خپل مشهور دیني کتاب ویدا Veda ئې په خپله ژبه انشاء کړه، د دې کتاب د لیکني تاریخ تر ۱٤۰۰ قبل المیلاد دمخه نه ځي ، لکه دمخه چه مو وویل چه د ایشیاي کوچک د آریائي اقوامو زاړه لیکونه هم د (۱٤۰۰ ق،م) په شااوخوا کي کښل شویدي، که د هندي آریائیانو کتاب ویدا له هغه لیکو سره پر تله سي، ژبي ئې سره مخالفي دي، خو د نومو اشتراک ئې ځرګندیږي.

په دې دلیل نو ویلاي شو: چه (۱٤۰۰ ق،م) به شاوخوا کي د آریائي اقوامو ژبي سره بیلي شوي وې او اصلي آریائي ژبه په دغه وخت کي نه وه ژوندۍ، دا خبره هم د ژبو پوهان مني، څو یوه ژبه په نورو فرعي ژبو اوړي، یعني ځانله بیلي بیلي ځانګي مومي، لږ تر لږه یو زرکاله غواړي.[1]

نو په دې حساب چه موږ د ویدا، او د کواي بوغاز د زاړه لیک له عصره یعني د (۱٤۰۰ ق،م) څخه زرکاله پخوا ولاړ سو نو به دا ووایو، چه د (۲٤۰۰ ق،م) په شا او خوا کي د آریائي اقوامو ژبه لا یوه وه، او لکه ځیني مورخین چه وایئ، دا ژبه له پارس او میډیا څخه تر پنجابه ویله کیده او د آمو شمالي خواوي سغدیانه هم پکښي شاملي وې[2] نو د دې اصلی آرایائي ژبي عمر له (۲٤۰۰ ق،م) څخه تر څلور زر قبل المیلاده پوري تخمین کیږي، یعني له هغه وخته چه آریائي اقوامو لومړۍ پلا له (آریانا ویجه) څخه هجرت کاوه!

د دې اصلي آریائي ژبي کوم اثر او نخښه لکه دمخه چه مو هم وویل، اوس نده پاته، خو زه به په راتلونکو لیکو کي د پښتو نژدي والي له دغي ژبي سره په ځینو علمي دلایلو ثابت کړم او دا خبره به زیاده کړم چه پښتو هغه اصلي ژبي ته خورا نژدې ده، او لکه سنسکریت او اوستا چه ځني زیږیدلي دي، پښتو هم د هغي ژبي لور ده.

دمخه مو وویل: چه آریائي اقوام له بخدي یا باختر څخه شرق او غرب ته سره خپاره شول په هند او ایران کي مدنیتونه جوړکړل او ځیني له دوي څخه په بخدي او د هندوکش په شمالي او جنوبي لمنو کي پاته شول او وروسته په ټول هیوادکي سره خپاره شول، دا آریائیان چه د مرکزي او باختري ډلي څخه دي، ډیر قبایل او ډلي لري، چه یوه مهمه ډله ئې د (بخت=پکهت=پښتون) په نامه یادیږي، او پښتو ژبه هم دوي تر اوسه وایي، دا ژبه له قدیمه دوي ته پاته ده، او مرکزي آریائي ژبه چه له اصلي ژبي څخه دلې د آریائیانو پخپل مرکز او کور کي زیږیدلې ده، هم دغه

---

[1] تاریخ ادبیات ایران د حلال همائي.

[2] د "لوي دولاواله ډوبسن"کتاب هندو اروپائي، ص ۷۵ ج۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو ده وروسته چه تاسي د پښتو او پښتون د نومو په خصوص کي تاريخي څېړني وګورئ دا خبره به ښه درته لڅه سي اوس دلته هم د پښتو د ربط دلايل له اصلي آريائي ژبي سره لاندي راوړم.

پښتو او اصلي آريائي ژبه (آريک)

د تاريخي او علمي څېړنو په استناد مو دمخه دا وويل چه پښتو د آريک ژبي لور ده، د دې خبري د پلټني او منلو لپاره بايد موږ د آريائي توکم پخوانو کلماتو ته وګورو، چه له دوي څخه څه پاته دي؟ او هغه کلمې بيا په پښتو ژبه کي وګورو چه تر اوسه ژوندۍ دي!

او بله دا خبره هم بايد دلته وسي چه آرين توکم له بخدي څخه يا د هند خوا ته ولاړل، چه ژبه ئې سنسکريت شوه او د ويدا کتاب په دغه ژبه دي، يا هغه قبايل دي چه ايران ته ولاړل، ژبه ئې فرس قديم بيا پهلوي بيا اونسۍ پاړسو شوه اما هغه قبايل چه پخپله په بخدي کي پاته شول، کومه ژبه ئې ويله؟

زما دا عقيده ده چه دوي پښتو ويله، ځکه چه وروروسته دغه قبايل تر هندوکش را تير شول، دوي د بخدي په نامه (بخت=پکهت=پښتون) بلل کېدل، او هغه تاريخي نوم دوي تر اوسه ساتلي دي، او هغه پخوانۍ ژبه هم دوي تر اوسه خوندي کړيده.

دا مطلب به وروسته زه ښه څرګنده کړم، چه پښتانه يعني د پښتو ژبي ويونکي هغه پخواني بخدي يا باختري آريائيان دي چه نورو ورونو ئې ايراني يا توراني يا مغولي يا هندي اقوامو په تماس خپله اصلي ژبه هيره کړه، مګر فقط ښاغليو پښتنو تر اوسه ساتلې ده.

په دي کي هيڅ شک نسته چه بخدي آريائيان (١٤٠٠ ق،م) يعني هغه وخت، چه د هندي آريائيانو ديني کتاب ويدا ليکل کيدئ د پکهت په نامه مشهور وه پخپله په ريګ ويدا Rig Veda کي هم د دوي نوم ذکر کيږي، نو چه دغه ملت په دغه نامه موجود وي د دوي ژبه هم بايد موجوده وي!

له تاريخي اسنادو څخه ښکاره کيږي، چه آريائي بخدي يا د پکهت اقوام پسله (١٤٠٠ ق،م) د هيواد شرقي غرو او د اباسين غاړو ته تللي او دلې ميشته وه، ځکه چه ريګويدا د دوي نوم د هند په يوه مشهور جنګ کي ذکر کوي، او هم وروسته (١٠٠٠ق،م) په بخدي يا باختر کي يوه بله ژبه پيدا کيږي چه زند ئې نوم دي او د اوستا مشهور ديني کتاب په دغه ژبه دي. او بيا هغه وخت چه هيرودوټ Herodote يوناني مورخ د پکهت او پاکتويس ذکر کوي، نو د (٥٢٠ ق،م) په حدودو کي هم دوي اندوس (اباسين) پر غاړو ښئي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دغو تاریخي ملاحظاتو څخه موږ دې نتیجې ته را رسیږو، چه پښتانه آریائیان لومړۍ په بخدي کي اوسیدل له هغه لومړنۍ ټاټوبي څخه دوي د هغه ځاي په نامه (بخت=پکهت) د خپلي زړې ژبي سره د (۱٤۰۰ تر ۱۰۰۰ ق،م) پوري د اباسین غاړو او د هیواد شرقي غرو ته ولاړل، دوي خپل د بخدي پکهت نوم سره له خپلي ژبي وساته او تر اوسه هم په دغه نامه او دغه ژبه مشهور دي.[1]

د دې تاریخ پلټني په رڼا کي نو اوس تاسي ځیني لغوي دلایل هم واروئ.

د آریا کلمه

لومړۍ کلمه چه موږ ئې د پښتو ژبي د اصالت لپاره د لغوي دلیل په څېر پلټنه او څېړنه کوو پخپله د (آریا ــ آرین) کلمې دي.

تاسي ته دمخه هم وویل چه دا نوم ډیر قدیم دي، مورخین وائي: هغه اقوام چه د آمو له غاړو څخه په باختر او هند و ایران کي خپاره شول، دوي ځانونه آرین Aryan یعني اصیل او نجیب او شریف ګڼل، او چه په هند کي خپاره شول، هلته د تور توکم انسانان دمخه اوسیدله هغو سره آریائیانو جګړې وکړې، او شا ته ئې وشړل، لکه دوي چه ځانته (آرین) یعني شریف او نجیب وایه، هغو قبیلو ته ئې داسو، یا دیسو Dasyu ویل دا دواړي کلمې په ریګویدا کي ذکر شویدي.[2]

د آرین د کلمې ځانګي په سنسکریت کي آریا یا اریا Arya او په زند کي ایریا Airya دي چه هغه د شریف او نجیب معنا لري او دوي له خپلو دښمنانو څخه ځانو ته په دغه نامه امتیاز ورکاوه چه د دوي له پښته نه وه او اصیل نه ګڼل کېدل.[3]

[1] د پښتو او پښتنو تاریخي څېړني به وروسته مفصلي راشي دلته ضرورتاً لنډ لنډ ذکر وشو.

[2] د پانیکار هند قدیم ج۱ ص٤ پخپله په ریګویدا کي هم د آرین ذکر راغلي دي ج۳ص۲۰۷.

[3] کیمبرج هستري آف اندیا ج۱ص۷۳ د پخوانیو سړو تاریخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

علاوه په ریگویدا، په اوستا کي هم دا نوم راځي، او هسي وائي: خداي تعالي د آرین مځکه او د آرین توکم او پښت پیدا کړ.[1]

تر دغو دوو پخوانو کتابو وروسته بیا وینو چه هیروډوټ (٤٨٤-٤٢٥ ق،م) د آرین ذکر څو ځایه کوي. دی وائي چه میدي Medes اقوام په پخوانیو زمانو کي آرین Arian بلل کیدل[2] ځکه چه میدي اقوامو د (٦٥٥ ق،م) په حدودو کي د ایران په پاي کي یو لوي سلطنت جوړ کړیدي. نو دا ویلاي شو چه د آرین اصطلاح تر دغو وختو پوري هم په ټولو آریائي اقوامو کي ژوندۍ وه او هخامنشي داریوش (٤٨٦-٥٢١ ق، م) هم په خپل ډبرلیک کي ځان افتخاراً آریائي او د آریا له پښته بللي دي.[3]

د اروپا اوسنیو پوهانو، د دې کلمي په شا و خوا کي ښې ښې پلټني کړي دي، ځکه چه دا نوم آریائیانو له خپلي پخواني او اصلي ژبي څخه ورسره راوړي و، نو که په نورو ژبو کي د دغه نامه ریښې پیدا شي، هغه ژبي د آرین اصلي ژبي ته نژدې بللي کیږي!

دوکتور جیگر Geiger الماني محقق وائي، چه آرین له (آر) مشتق دي چه په سنسکریت کي د اصلي او بنیاد په معني دي، او آریا وائي نجیب او شریف او پارسا ته.[4]

علاوه پر دغو اقوالو چه (آر) د اصلي په معنا بولي ځیني محققین دې ته هم تللي دي، چه آریا له (آر) مشتق دئ، چه پخواني سنسکریت کي د کرهني یعني کشاورزۍ او زراعت مفهوم درلود، نو له دې جهته آریا کرونکي او زارع ته ویل کیدي، دا قول د مشهور سنسکریت پوهاند میکس مولر Mexmuller دي چه دوکتور هنټر ئی هم د هند د خلقو په تاریخ کي مني او آرین د کرونکي په معنی اخلي.[5]

میډیم راگوزن لیکي: چه (آر) د یوي په معني و، له لاټیني او ایټالوي (اراز) د سلاوي (اراتي) د یوناني (اروټ رون) د انگریزي ایریبل (د یوي وړ) دغسي د یوناني (ارورا) او د لاټیني آرور (یوي شوې کښت) ټول له دغي مادې

---

[1] یشت فصل ۹ فقره ۹ فصل ۱۰ فقره ۵-۱۳،۲۵ فصل ۱۳ فقره ۵-۸.

[2] هیروډوټ ج۷ص٦٢ د ویلر هیروډوټ ص ۲۸۹.

[3] د ویسباخ میخي خطوط.

[4] تمدن ایرانیان خاوري ج۱ ص ٦٥--٦٦.

[5] مقدمهٔ تاریخ هند قدیم ص۹۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښخه دي، آريائي اقوامو ځان له دې جهته کښتکار او زارع باله چه له وحشي تورانيو پونده و ښخه د دوي توپير وسي او هر وخت ئې په دغه نامه فخر هم کاوه.[1]

د دې آريائي نامه اثر پر نورو اقوامو هم شويدي، د بابل او نينوا په آسوري ژبه ئې هم (آري) هغي مځکي ته ويل چه يوي اوکرلې شوې وي (ارارا) د دغه هيواد په کوشي ژبه د فصل ريبل وه.[2]

په دې ډول د آريا د کلمې په خصوص کي دوې نظريې د پوهانو تر منځ شته يوه دا وه چه آريا اصيل او شريف دي دوهمه دا ده، چه کرونکي او بزگر دي.

زما په عقيده د پوهانو دا دوې نظريې په تاريخي دلايلو سره نزدې او يو ځاي کيږي، تاسي به وائي څنگه؟ په دې ډول:

د کرهڼي اهميت په آريائيانو کي

په آريائي قومو کي کرهڼي ته په خورا درنه سترگه کتل کيدل، دوي دیناً مکلف و چه زراعت ته توجه وکړي په ريگويدا او اوستا کي د کرهڼي او زراعت کارو ته د شرافت په سترگه کتل شويدي، اوکرهڼه ئې د شريفو او اصيلو او پوهو خلکو کار بللي دي په ويدا کي راغلي دي "پوه او دانشمند انسان تل په کرهڼه او جوغ بخت وي"[3]

بل ځاي وائې:

"اې انسانانو: د غنمو او نورو شيانو د کرهڼي له پاره په سپاره مځکه سره څيري کړي، ښکلي اربې وچلوئ، او ځانونه په وساتئ"

"اې انسانانو! يوې وتړي: مځکي د کرلو لپاره ښه يوې کړئ، او پستې کړئ، اوربشي او غنم پکښې وکري زيار کښ کرونکي ته بويه چه تل د غويو جوغ ته سپاره ور واچوي او مځکه ښه په يوي کړي."[4] په اوستا کي هم تل

[1] ويدک انديا ص ۳۵.

[2] مقدمۀ تاريخ هند ص ۹۲.

[3] يجرويد فصل ۱۲ فقره ٦٧-٦٩-۷۰.

[4] يجرويد فصل ۱۲ فقره ۷۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کرونکي شریف گاڼه شي، او زردشت خلکو ته د کرهڼي او څاروو د پالني تشویق کوي، زارع ته په درنه سترگه گوري او د گاتها په یوه سندره کي بزگران او کرونکي د انسانانو په خورا لوړه او شریفه ډله کي یادیږي.[1]

په دې ډول د کرونکي او بزگر مقام په آریائیانو کي ډیر لوړ ؤ، او د دوي دیني کتابونه په لار ښوونه هر بزگر شریف او محترم گڼل کیدي، او په دوي کي خورا لوړه او خورا شریفه اجتماعي دنده دغه زراعت او بزگري وه نو ځکه هر زارع او بزگر نجیب او شریف و او هر شریف سړی به هم کرونکي او بزگر و، اصیلتوب او نجابت د زراعت سره لازم و او هر چا چه به دغه اجتماعي وظیفه اداکوله هغه سړی به هم شریف هم نجیب گڼل کیدي.

د شریف او زارع تطبیق

دمخه مو ولوستل: چه پوهان د (آریا) کلمه یا د اصیل او شریف په معني اخلي یا د زارع او کرونکي په مفهوم! دا دواړه مفهومه لکه تاسي چه ولوستل سره یو شي دي ځکه چه په پخوانو آریائي اقواموکي د دیني کتابو په لار ښوونه هر زارع نجیب او شریف و، او هر شریف هم زارع و نو ښائي چه په آریائي ژبه کي دي (آر) د اصل په معنا و، وروسته ځکه چه هر کرونکي سړی شریف گڼل کیدي، نو هر کرونکي او زارع ته دي (آرین) یعني اصیل ویلي شوي وي. او یا دا چه (آر) اصلاً د زراعت او کرهڼي مفهوم درلود، ځکه چه هر کرونکي او زارع شریف او اصیل بلل کیدي، نو به طبعاً د اصالت او نجابت معاني د آرین په کلمه کي مجازاً گډې شوي وي.

داسي لغوي تحولات او معنوي اوښتني، د مجاز او حقیقت تر منځ په ژبو کي ډیري دي، نو که د (آر) د کلمې حقیقي معنا اصل او نجابت وگڼو، زراعت به ئې مجازي او که زراعت حقیقت وگڼو، اصالت او شرافت به ئې د مجاز به ډول وروستني لغوي تحول وي، په دې ډول د پوهانو دواړې نظریې سمي او پر ځاي دي، او د آرین کلمه په دوو معناو بولو شریف او زارع یا زارع او شریف.

په پښتو کي د آرین ریښه

اوس به نو راسو، پښتو ته، چه په دې ژبه کي د آرین او (آر) د پخوانو کلماتو لپاره څه لرو؟ او اوس کوم مستقل الفاظ شته، چه دغه مفاهیم ولري؟

[1] گاتها ص ۹۸ یسنا ۳۳ فقره ۳۵.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هو په پښتو کي د دغو دواړو معناو لپاره چه پوهانو د (آر) په خصوص کي ښوولي دي ریښې او مستعملې ژوندۍ کلمې شته، په دې راز:

۱- تر اوسه هم (آره) د اصل او بنیاد په معنا موجوده او مستعمله کلمه ده چه اکثر قبایل یې وائي[1] دا کلمه له پخوا څخه په پښتو ادب کي هم ځای لري، او پښتو ادبیاتو پخپلو اشعاروکي د یوې مستعملې او ژوندۍ کلمې په ډول را وړې ده.

زمینداوري اکبر چه د گوډ تیمور معاصر دي د (۸۰۰ هـ حدود) هسي وائي:

د غم آره ئې شوه ټینگه زما په زړه کي   د رقیب سره خندا کړي هوسیږي

وروسته یو بل ادیب ملا الف هوتک چه بحر الایمان ئې په (۱۰۱۹ هـ) نظم کړي دي وائي:

دی له آره ؤ ښاغلي   څه که سو په ویر نتلئ

پیر محمد میاجي د (۱۱۳۵) په حدودو کي وائي:

شیخ متي چه خلیلي ؤ   دی له آره لوي ولي ؤ

نو آره د اصیل او بنیاد په معني د پښتو پخوانۍ کلمه ده چه تر اوسه هم ژوندي ده. او په دې معنا د ډوکتور جیگر الماني له قوله سره مطابقت لري، چه دی هم آره اصل او آرین اصیل گڼي.

۲- که د آر دوهمه معنا یعني کښت او کرهڼه د میکس مولر په قول واخلو، دا هم کټ مټ په پښتو کي تر اوسه سته په قندهار کي بزگران وا کښتگران د لو پر وخت هسي وایي: (آره آره لور پر غاړه) به دې جمله سره د بزگرانو او زارعینو حال بیانیږي، چه دوي لومړی کښت کوي او بیا ئې ریبي! نو آره په دې محاوره کي خاص د کښت او کرهڼي مفهوم لري، چه د هنټر او میکس مولر له قوله سره سم دي.

نو که آرین په لومړۍ معنا اصیل وي هم په پښتو کي شته او که په دوهمه معنا کښتگر او زارع وي هم په پښتو کي تر اوسه مستعمل دي.

عین د آرین کلمه د پښتو له گرامر سره هم مطابقت لري، ین Yan په پښتو کي خورا ډیر د نسبت د ادات په ډول راځي، او د کلماتو په پای پوري نښلي مثلاً ژړ (برنج) ژړین (برنجی) که د کلمې په پای کي (هـ) وي غورځي لکه

[1] د پښتو مرکې لوي قاموس (قلمي) - د راورټي پښتو لغت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خاوره (خاک) چه خاورين (خاکی) د (هـ) په حذف ځني جوړ شوي دي نو که (آره) واخلو او د پښتو له دغو اصولو سره سم د نسبت (ين) پوري ونښلوو (هـ) غورځي او آرين ځني جوړيږي او ښائي چه وروسته ماقبل آخر زور په الف تبديل شوي او آريان هم ځني جوړ شوي وي.

په دې ډول آرين منسوب دي د (آره) کلمې ته چه په پښتوکي د اصيل يا کرهڼي په معني تر اوسه ستة او په پخوانو آريائيانوکي هم په دغو دوو معناو مستعمله و او معنا ئې هم په آريائي پخوانۍ ژبه هم په پښتو (اصيل او شريف اوکرونکي) ده نو چه د (آر-آريا-آرين) دکلماتو ريښې تر اوسه په پښتوکي شته او هم پخواپه دغه ژبه کي استعماليدل او دا کلمې هم له اصلي آريائي ژبي څخه دي نو دا ويلاي سو چه پښتو د اصالت او قدامت له پلوه هغي زړې ژبي ته ډيره نژدې ده.

د آريا کلمه په پښتوکي کټ مټ هم مستعمله وه، په پښتوکي دا نوم د علم په ډول د سړو لپاره استعماليدې، د پښتو به قبايلوکي د يوسف نومي يو زوي (اريا) نوميدي، چه د ده اولاده بادي خيل بولي، افضل خان خټک په تاريخ مرصع کي ليکي:

"د يوسف پنځه زوي و، يو په کښي اريا نوميده، از بس چه ډير متبکر او مغرور و، بادي ئې باله، اوس ئې هم اولاد ته بادي خيل وائي"[1] يوسفزي د پښتنو مشهوره قبيله ده، چه تر اوسه هم په دوي کي د آريا اولاد بادي خيل شته، او دا ځني ښکاري، چه د (آريا) نوم په پښتوکي تر ډيره وخته معمول و.

آريانا ويجه

دمخه مو ولوستل: چه آريائيانو تر هجرت او خپريدلو پخوا په يوه مځکه کي ژوند کاوه چه پوهان ئې په تعين کي سره مختلف دي، مگر په دې اواخروکي ډيرو پوهانو دا خبره منلې ده چه د آريائيانو اصلي ټاټوبي د ايشيا په منځ

[1] تاريخ مرصع ص٤ د راورتي طبع.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي د پامير لوړي ته نژدې و چه د مختلفو اقوامو روايات او د آريائيانو د هجرت له لارو څخه هم دغه زباديږي[1] پرسي سايکس ليکي چه دا ځاي د آمو او ايگزارت په منځ کي پروت و، چه دغه پامير او بدخشان ته نژدې دي.[2]

دې قديم وطن او ټاټوبي ته دوي پخپله قديمه ژبه (آرينه ويجه يا ويجو) (واج) ويله په اوستا کي چه شپاړس آريائي هيوادونه ښئي، (آرينه ويجه) هم يادوي، چه د وانگوهي ديتيا Vanghui Daitya د برکتمن روده سره واقع وه.[3] جيگر الماني او ځيني نور غربي پوهان وايي، چه دا (ارينه ويجه) په غرنيو مځکو کي وه، چه په سير دريا او زرافشان او آمو اوبيده، او آريائيانو په دغو غرو کي ځانونه د تاتار، او نورو له حملو څخه خوندي کړي وه، او د (آرينه ويجه) د کلماتو معنا داسي ده: د شريفانو او اصيلانو مځکه يا د پاکزادانو ټاټوبي[4]

د آريا د کلمې په خصوص کي مو دمخه تشريحات او تاريخي او لساني پلټني ولوستې اوس به راسو، او د ويجه (واج) کلمه به هم په پښتو کي وگورو، چه سته که نه؟ دا تاريخي کلمه تر اوسه هم په پښتو ژبه کي مستعمله ده، د قندهار خلق ئې (اويجه) د الف په زور او مجهوله يا؟، او د جيم په زورکي وائي: احمد محمود د خداي پر اويجه نه پريږدي چه په جمله کي اويجه هم د مځکي او سر زمين معنا لري، او دا پښتو ژوندۍ کلمه په هغه زاړه ډول او معنا په لږ تغير تر اوسه مستعمله ده، او موږ ته را ښکاره کوي چه له آريائي پخوانۍ ژبي سره پښتو څنگه نزدې ده، او ښائي چه سنسکريت او اوستا هم دوني قرابت نه ور سره ولري.

آريا ورشه

لکه په اوستا کي چه د آريائيانو زوړ ټاټوبي او مسکن (آرينه ويجه) بللي سوي او ريښې ئې هم په پښتو کي سته دغسي هم هندی آريائيانو هغه خپل پخواني ټاټوبي (آريا ورته) يا (آريا ورشه) بلله، چه معنا ئې هغه د آريا مځکه يا ټاټوبي او د اصيلو او ښاغلو هيواد ده. تا سي دمخه ولوستل چه لومړۍ پلا دا نوم به (منوسمهيتا) نومي کتاب کي

---

[1] ويديک انديا، ص٤٤.

[2] تاريخ افغانستان، ج١ص٣٦.

[3] ونديداد فرگرد.

[4] تمدن ايرانيان خاوري ج١ ص ٦٦-٧٤ - ايران قديم ج١ ص ١١- د براون تاريخ ادبيات ايران ج١ ص٥٩.

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغلي دي. دي آریا ورته Arya Varta د همالیا او بحیرهٔ عرب تر منځ مځکي ګڼي،[1] سر ولیم جونس وائي چه د منو قوانین تر مسیح اته سوه کاله دمخه کښل سوي، خو نوي پلټني دا ثابتوي، چه دوې یا دریې پیړۍ تر مسیح دمخه دي[2]، محققین وائي چه دا نوم هندي آریایانو له پخوا او هغه وخته ور سره راوړي وو، چه دوي له بخدي څخه نه وه سره خپاره شوي خو د دې کلمې ادبي عمر دریې پیړۍ قبل المسیح ته (لکه دمخه چه وویل سوه) رسیږي.

آریا ورته، آریا ورشه هم بلله کیده، او لکه ولسون Wilson چه وائي معنا ئې (د ښاغلیو او اصیلو ټاټوبي) ده[3] مګر هغه وخت چه دا نوم د هند آریائیانو ورسره یووړ، نو ئې دوني خپورتیا پیدا کړه، چه په پاي کي پر ټول هند اطلاق شو او تر ویدي دورې ډیر را وروسته چه د برهمنانو مدنیت له څلورمي پیړۍ قبل المسیح څخه په هند شروع شو، نو دوي بیا دغه (ورته=ورشه) واخیست، او د ګنګا د رود غاړي ئې (برهمنا ورته) هم وبللې[4] چه له دغه څخه هم د دغي کلمي زوړ استعمال او ادبي نفوذ ښکاره کیږي. او د آریائیانو یوه زړه او پخوانۍ کلمه ګڼل کیږي. علاوه پر دغو دوو زړو نومو چه (آریا ورشه) او (برهمنا ورشه) دي په آریائي قبایلو کي چه هند ته ولاړل یوه قبیله Bharata (بهارته) نومیده، چه دوي تر اباسین تیر شول، او په هند کي مدنیت جوړ کړ، او وروسته د دوي د جنګي کارنامو لپاره (مهابهارته) مشهور رزمي کتاب سو. دې قبیلې د آریائیانو د پخواني نامه (آریا ورشه) پر وزن او ډول د هند مځکي پخپل نامه (بهارته ورته) یا (بهارته ورشه) وبللې، او وروسته دا نوم د هند ملي نوم شو[5] او هغه زړه اصطلاح (آریا ورشه) ئې ورکه کړه، خو په دغو درو سره نومو کي (ورته او ورشه) راغلې ده، چه په دواړو ډولو تلفظ کېده او معنا ئې هم هغه (ټاټوبي او هیواد) و.

اوس به راسو او و به ګورو، چه ورشه په پښتو کي سته که یه؟

په قندهار کي تر اوسه (ورشو) wurshu په آخرني مجهول واو چراګاه مرتع، او مناسب ځاي ته وائي، ښه ورشو ده یعني ښه د څر ځاي یا مناسب ځاي دي، ورشو ئې ځني ورکه کړه، په هغه وخت کي ویل کیږي، چه له ډیره اضطرابه له سرې څخه ځاي او خوا ورکه شي.

[1] کیمبرج هستري آف اندیا، ج ۱ ص ۵۱.

[2] تمدن هند ګوستاو لوبون، ص ۲۱۰.

[3] آریانا اینټیکوا، ص ۱۲۱.

[4] د شرق اقصي تاریخ، ج ا ص ۱۰، مدنیت بخښونکي هند، ص ۳۸.

[5] مدنیت بخښونکي هند، ص ۳۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا کلمه له پخوا څخه د پښتو په ادب کي هم ځاي لري، او ژوندئ وه ژوندئ ده مثلاً ماشوخیل حمید مهمند وائي:

هغه سرکا زمانې د سپو د لوبو　　　　چه ئې نه واهه مزري پل په ورشو

ورشو مرتع او د څړ ځاي ته هم وائي، او دا مفهوم د آریائي قبایلو له ژوندونه سره ښه اړخ لګوي، تاسي دمخه هم ولوستل، چه زراعت او مالداري په دوي کي څوني مهم کارګڼل کېدي، دوي هر شي ته د زراعت په سترګو کتل، نو ځکه "ورشو" دوي ته دیناً او مادتاً ډېره مقدسه وه، او دا کلمه له قدیمه په دوي کي پر ښه مرتع او چراګاه اطلاق کېده، وروسته چه دوي هري خوا ته تلل نو دا نوم ورسره ملګري و او دوي پر خپل هیواد او وطن او ټاټوبي باندي ایښووئ.

دلته یوه خبره پاته شوه، هغه دا ده، چه (ورته او ورشه) څه اړه سره لري، او څنګه ورته او ورشه یو له بله سره اوښتي دي. لومړئ باید دا ووایو: چه آریائي قبایل ټول له باختره او هم زموږ له وطنه تر اباسین اوښتي او هند ته تللي دي، ټول هغه کلمات چه اوس یا پخوا زموږ او د دوي تر منځ، مشترک دي، ځکه چه د آریا د پښت زانګو زموږ د وطن مځکي دي او هندي آریائیان هم له دې ځایه تللي دي نو دا په ټینګه ویلاي سو، چه د هغو زړو کلماتو اصلي اشکال هم باید دلې پاته وي او هر څه تغیر چه وروسته ور پیښ شوي وي، هغه به د نوي محیط اثر وي.

پر دې تاریخي اساس باندي نو دا ویلاي سو، چه ورته هم اصلاً ورشه او دغه د پښتو ورشو وه، وروسته چه آریائي قبایل په هندکي خپاره شول، نو دوي هغه په ورته سره تبدیل کړه خو دواړه ډولونه ئې هم را نقل شویدي.

دا د ورته د (ت) تبدیل، د ورشه په (ش) هم دفعي او یو په یوه ندي، (ت) ډېره په (س) اوړي، او دا تغیر تاریخي هم دي، مثلاً پارت یوه تاریخي آریائي قبیله وه چه د دوي نوم د داریوش په ډبر لیک کي (پرثو) راغلي دي[1] نو د (ت) او (س) او (ث) تر منځ پخوا یو صوت په آریائي ژبو کي مشترک و، چه هغه (ش ـ شه) ته هم ورته دي، په پښتوکي هم (ت) ځاي ځاي په (س) اوړي مثلاً (کتل=کسل) چه یوه معنا لري، وروسته د (س او ش) تبدیل هم عام، او په پښتوکي خورا ډېر وي، مثلاً ، راسه - راشه - سي - شي ـ سوي - شوي - ولاړ سه ـ ولاړ شه او نور په دې ډول ښائي چه دغه پښتو (ورشو) په اصلي آریائي ژبه کي ورشه یا ورشو وه وروسته چه نوي محیط او نوي چاپیر ته ولاړه او په نوو خولوکي ولویده، ورشه، بیا ورته شوه.

[1] ایران قدیم، ص ۱۲۱

(c) ketabton.com: The Digital Library

نتیجه

تر دې ځایه د پښتو رابطه د اصلي آریائي ژبي (آریك) سره ښکاره شوه، تاسي دلته دري پخواني آریائي کلمې په اوسنۍ پښتو کي ژوندۍ او مستعملي ولیدلې: (۱) آریا، آرین = پښتو (آره) (۲) ویجه پښتو (اویجه) (۳) ورته - ورشه ـ ورشو پښتو به دغه مبحث کي فقط دغه دري کلمي تحلیل شوي، وروسته چه د پښتو تطبیق د نورو آریائي ژبو (سنسکریت، زند، زړې پاړسو) سره کیږي، داسي ډیر مثالونه او کلمات به راوړم چه تر اوسه زمونږ په ژبه کي سته او ژوندي دي.

او د دې برخي لنډه نتیجه دا ده

پښتو له هندو اروپائي یعني آریائي ژبو څخه ده ځکه چه د آریائي د پښت زانګو دغه زمونږ د هیواد مځکي دي، نو اصلي آریائي ژبه هم دلې ویله کیده او دلې پخپله پاته ده یا ئې لور پښتو تر اوسه په دغه غرو کي ژوندۍ ده.

د آریائي اقوامو نوري ژبي لکه د ویدا ژبه (سنسکریت) د اوستا ژبه (زند) د پښتو خوندي، او تر دغو دواړو ژبو پښتو اصلي آریائي مور ته نژدې ده، او تر اوسه هم په پښتو کي زاړه آریائي کلمات له اصلي آریائي ژبي څخه پاته او ژوندي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهمه برخه

پښتون او پښتو

پښتون - د لسو تېرو جگره او پښتون - د پکهت ويشنه - پښتون په ويدا کښي - پښتون په اوستا کښي - پښتون او يوناني مورخين - بختي په اسلامي دوره کښي - نتيجه - پښتو - پښتو او د اوسنيو پوهانو آراء - د دغو افکارو نتيجه او د پښتو اصل - پښتو ولي سامي يا عبري ژبه بللې شوې ده؟ - يوه ضروري يادونه ـ پښتو ولي هندي يا ايراني گڼلې شوې ده؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتون او پښتو

آریائي اقوام چه له خپلي زړې آرینه ویجه Aryana Vaeje یعني د اکسوس (آمو) او سیر دریا له سر چشمو څخه خپاره شول، او په بخدي او باختر کښي مدنیت جوړ کړ، وروسته نو له دغه ځایه بیا د هند او ایران خواو ته ولاړل. دوي ځیني مشهور قبایل درلودل، چه له هغه څخه یوه مشهوره قبیله پکهت=پښتون وه، د دې نامه تاریخي څېړنه او قدامت د پښتو ژبي اصالت او قدامت هم څرګندوي، نو ځکه د کتاب په دې دوهمه برخه کښي مفصلاً لومړي د پښتون پر کلمه او وروسته پخپله پر پښتو بړغیږو.

پښتون: تاسي دمخه ولوستل، چه د باختري آریائیانو یوه ډله تر اباسین (اندوس) پوري وتل، او د دوي یو معروف دیني کتاب ویدا Veda تر اوسه پاته دي، دا کتاب د آرایائی اقوامو په تاریخ کښي ډېر اهمیت لري، د هغه عصر ډېر وقایع څرګندوي، او ځکه چه اکثري برخي ئې زموږ د وطن په غرو او دریابو او مځکو اړه لري، او پکښي بیان شوي دي، نو محققین د ویدا کتاب زموږ د هیواد یو پخوانی کتاب ګڼي.

له دې کتابه موږ د هیواد پخواني تاریخي وقایع او حوادث را باسو، او هم د ژبي په تاریخ کښي ښې ښې استفادې ځني کوو، وروسته چه په دې کتاب کښي د ویدي ژبي او پښتو د څېړني وار راشي، مفصلاً به ئې در وښیو، چه دا کتاب څه شي دي؟ خو دلته دغوني بس ده ، چه د ویدا د انشاء او لیکلو نېټه تر ۱۴۰۰ ق، م پوري رسیږي.

که موږ وغواړو چه د پښتو ژبي تاریخ وپلټو، ناچاره یو، چه لومړی دا ځان ته څرګنده کړو، چه پښتون قوم له کومه وخته په تاریخ کښي ځاي نیولي دي؟ او دا اولس زوړ او پخوانی دي که نوي؟

د لسو ټبرو جګړه او پښتون

هغه وخت چه آریائي اقوام زموږ د وطن په غرو او دښتو او د هند به زنګلو او ورشوګانو کښي سره خپاره شول د دې ټبرو تر منځ یو خورا لوي او مشهور جنګ پیښ شو، چه د ویدا په زاړه کتاب کښي بیان په خورا ښه ډول راغلي او کیفیت ئې دا دي:

"له آرایائي اقوامو څخه د بهارته Bharata قبیله د کوبها یعني کابل او ارغنداو له ورشوګانو څخه تر خیبر او بولان او نورو لارو تېر شول، او د سندهو Sindhu (اباسین) ورشوګانو ته کښته شول. او په هند او پنجاب کښي سره خپاره شول دلته د بهارته د ټبر پاچا (سوداس) نومید، چه د دیواداسا Divadasa زوي یا لمسي و، د دې پاچا سره د کوزیکا Kusika له علمي او ادبي کورنۍ څخه یو ریشی[1] او مذهبي مشاور ؤ، چه ویسوا میترا

[1] ریشی د آیائیانو شاعر او روحاني و، شرح به ئې وروسته راسي، په نورو لیکوکي دا اصطلاح راوړو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

Visvamitra نومیدي، دې ریشي روحاني قوه او نفوذ او پوهه درلوده. د سوداس پاچا سره ئې د ستردو Sturdu (ستلج) او ویپاشا Vipasha (بیاس) په نیول او فتوحات کښې ډیر کومکونه کړي وه، خو وروسته سوداس پاچا دا څپل مذهبي مشاور ویوست، او په عوض کښې ئې بل سړي چه واسیستاس Vasistas نومیدي مقرر کړ. د دغو دوو تنو ریقیانو تر مینځ مخالفت او جگره ونښته، د ویسوا میترا ډیر قبایل پر خوا وه، او خلقو ئې په خوله کوله، نو ده ډیر آریائي قبایل سره را ټول کړل، او د سوداس سره ئې جگړه وکړه، خو پاچا بریالي شو، او د انو Anus او دریوهو Druhyu د قبیلو ملکان ووژل شوه.

دا جگړه د پاروشني Parushni (ایراوتي=راویی) پر غاړه پیښه شوي وه، او هغه لس آریائي قبیلي چه پدغه جگړه ئي لاس پوري کړي وو اکثر هغه قبایل دي، چه تر اوسه ئې هم بقایا زموږ په هیواد کي شته، او داسي ښکاري، چه تر دغي جگړي وروسته دوي د هندو ورشوگانو ته لیږد او هجرت بند کړ، او دلې پاته شول، د دغو لسو ټبرو نومونه دا دي:

۱- پکتهه Pakthas (بگتویس=پکهت=پښتون)

۲- اللینا Alinas (د نورستان خلق)

۳- بهالانا Bhalanas (د درۀ بولان خلق)

٤- شیوا Chivas (د شیوکۍ خلق چه اباسین پر غاړه اوسیدل)

٥- ویشانن Vishanins

٦- انو Anus (چه د پنجاب د راوي رود پر غاړه اوسیدل، او د بریگیوس Bhrigus مشهور روحاني کورني د دوي ستانه وه).

۷- دریوهیو Druhyus (دا قوم هم د انو سره اوسیدل)

۸- توروا‌شا Turvasha (دا دوې قبیلې سره ملگري وې).

۹- یادو Yadus

۱۰- پورو Purus (دگندهارا د شاو خوا خلق)[1]

دا وې لس مشهوري آریائي قبیلې چه د لسو ټبرو په جگړه کي برخه درلوده، او لکه محققین چه وائی، او دغو څخه اوس هم اکثري قبیلې زموږ په هیواد کي سته، او له هغه وختو څخه تر اوسه دلې پرتې دي.

[1] کمبرج هستري آف انډیا، ج ق ص ۸۲- تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ۸۹.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پکهت ویشنه

په دغو آریائي قبایلو کي موږ د ژبي لامله فقط له لومړۍ یعني پکهت سره اړه لرو، او له دې تفصیله مو مقصد دا دي چه د پښتون ملت لومړی تاریخي وثیقه هم دغه ده، چه نوم ئې په ریگویدا کي یاد شوي دي، او دا څرگندوي، چه دا اولس تر میلاد ۱٤۰۰ کاله دمخه لا هم موجود و، او په آریائي کورنۍ کي نوم او نښان درلود.

د پکهت تاریخ په هغه وخت کي هم ډیر روڼ دي، او هر څوک ئې پیژني، دوي چه له بخدي څخه تلل، څو ډلي شول: یوه برخه ئې پخپله په باختر او بخدي کي پاته شوه، چه دوي وروسته د پارت Parth په نامه بلل کیده، او د قبل المیلاد د دریمي پیړۍ په شا او خوا کي یو د دوي مشر ارساس پارتي د غرب پلو ته ولاړ، او د هري رود غربي خوا ته ئې د خزر تر څنډو پوري مدنیت جوړ کړ، او هغه مځکه ئې هم پخپل نامه پارتیا Parthia وبلله، او هلته دوي د پارت په نامه سلطنت او روڼ مدنیت او بیل ثقافت وموند (د ۲٥٦ ق،م حدود) یوه بله برخه هم له دغو پښتنو څخه د ارمنستان غربي خوا ته ورسیده، او هورې هم د پکهت=پکویس په نامه مشهور وه، او هغه ځاي د دوي په نامه (پکتیکا) بلل کیدئ.[1]

پښتون په ویدا کي

په ویدا کي مو د پښتنو ذکر ته دمخه اشاره وکړه، ځکه چه دا تاریخي وثیقه د پښتنو اهمیت او ثقافت، او سیاسي او اجتماعي ژوندون د ۱٤۰۰ ق،م په شا او خوا کي ښکاره کوي، نو به دلته لږ څه دغي خبري ته تفصیل ورکو: په ویدا کي پکتها د پښتنو د پاچا په ډول، او پکهت د قوم نوم، څو ځایه او مکرر راغلي دي. هغه انگلیسي ترجمه چه د اروپا مشهور هند پوهاند او مستشرق رالف ټي ایچ گریفت Ralph T.H. Griffith له ویدا څخه په دوه ټوکه کي گړیده، د پکهت ذکر ئې په دغو ځایو کي راغلي دي:

۱- دوهم ټوک ۱۸ مخ - اومه برخه - ۱۷ سندره

۲- دوهم ټوک ۱٥۳ مخ - اتمه برخه - ۲۲ سندره

۳- دوهم ټول ۲٦۰ مخ - اتمه برخه ۱ سندره

٤- دوهم ټول ٤٦٥ مخ - لسمه برخه - ٦۱ سندره

اوس به نو لاندي د ویدا ځني هغه جملې او فقرې راوړو چه په هغه کي د (پښتون=پکهت) نوم یاد شوي دي:

"... برگویس Bhrigus او دروهیوس Druhyus [2] ژر غوږ ونیوئ یوه دوست بل دوست ته د دوو لیرو قبیلو په منځ کي نجات وباخښه... د پکهت او بهالانا او الینا، او شیوا، او ویشانن خلق سره را ټول شول آریائې ملگري لار ښووني ته د تریتسو Tristus قبیلې ته راغي، د ده دا د زړوتوب راتگ، له دې لا مله و، چه د جگړي سره ئې مینه

[1] تاریخ هیرودوت ص ۲۸۱ - تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ۹۰.

[2] بریگوس له خورا پخواني روحاني کورنۍ اوستانو څخه و، مگر د ریوهوس ستانه او روحاني نه وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

درلوده،[١] له دې سندري څخه څرګندیږي چه پکهت (پښتون) او بهالانا (د بولان يا لغمان خلق) الينا (نورستانيان) شيوا (د انډوس د غاړو و یا د کابل د شیوکي خلق) په یوه جنګ کي سره ملګري وه، او پښتانه په هغه وختو کي له خپلو وطني ورونو سره مله او متحده وه. بل ځاي هسي وايي:

"اې اسونانو[٢] پر خپلو جنګي اربو سپاره شي، پر خپل طلائي پلاز کښيني، اې هغه خلقو چه تاسي بهالايان ياست، هغه مرستي چه تاسي له پکته او ادريګو Adhrigu سره وکړې، نو بابهرو Babhru له خپلو دوستانو څخه پيل شو[٣]" په دې سندره کي چه پکته راغلي دي، د ښتنو پاچا دي، ادريګوا او بابهرو هم د ده ملګري پاچهان دي شاعر د کوم جنګ کيسه کوي، او د پښتنو د پاچا او ادريګو لپاره د سهارنيو ستوريو څخه کومک غواړي له دې څخه ښکاري چه په دغو وختو کي هم پښتنو اداري نظام او مشر او پاچا درلود، او په ګډه او ملګري له دښمنانو سره جنګيدل، د ويدا په بل ځاي کي هسي راغلي دي:

"اې اندرا! ته ډير لوي يې، له تا څخه غواړم، چه موږ ته پېی وري غواوي را کړې! لکه مدهه ياتي تيا Medhyatithia او ني پا تي تيا Nipatithia (د دوو شاعرانو نومونه دي) ته چه دي ورکړي دي هغسي چه دکنوا Kanva ته، او د تارسادسيو Trasadsyu شهزاده، او پکته (د پښتنو پاچا) او داساوراجا Dasavraja ته دي ورکړي دي...[٤]"

په دې سندره کي شاعر له اندرا (د جنګ رب النوع) څخه پيوري غواوي غواړي، چه د آريائيانو په ژوندون کي ډير اهميت درلود، او هم دوه تنه نور شاعران او دکنوا قبيله او يو شهزاده او بل پاچا او هم د پښتنو پاچا (پکته) د مثال په ډول راوړي، او له اندرا څخه د دوي په توګه غواوي او بډائي غواړي.

له دې سندري څخه ښه څرګندیږي، چه اندرا د جنګ رب النوع د پکهت له دلاوري او جنګري قبيلي سره ډيره مهرباني درلوده، او دا قبيله په هغه وخت کي هم ډيره بډايه او اباته وه ډيري غيلې او ګورمونه ئې درلودل.

د ويدا په بل ځاي کي د پښتنو يادونه هسي شوي ده:

"هغه ډير ښه سندرچي د جنګ په تودوالي کي دا دعا وويله، چه په جنګ کي پر آسونانو Asvins بري ومومي هغه وخت چه خورا سخي رب النوع د پکهت پلار او مور وژغورل، نو ئې پر اووهوتاو[٥] يرغل وکړ شياوانا Chyavana (د يوه پخواني شاعر زوي) د ښکلو سوغاتو د وړاندي کولو لپاره، په ډير تدابيرو هغه مذبح سمبال

---

[١] ويدا، ج ٢ ص ١٧-١٨ اتلسمه سندره ٦،٧ فرد.

[٢] اسون: د سهار دوه ستوري دي، چه د پخوانو آرئياپانو په عقيده دوه سپاره ارباب انواع وه.

[٣] ويدا، ج ٢ ص ١٥٣- ٢٢ سندره ــ اتمه برخه ٩ فرد.

[٤] ويدا، ج ٢، ص ٢٦٠، لومړۍ سندره اتمه برخه.

[٥] هوتا هغه علماء وه، چه لوئي قرباني به ئې د هغه په ذريعه کولې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړ، تورواياناTvrayana چه تر ټولو موجوداتو ښه ږغ لري، د نذر مشوبات ئې د سيل په څير راتوي کړل، چه مځکه زرغونه او اوبه کړي ...»[1]

لکه پيشل Pishel مشهور ويد پوهاند چه ويلي دي، تورواياناد پښتنو د پاچا نوم دي، د شياوان شاعر سره چه د بريگو زوي و، د پاچا مخالفت ولويد.

شياوانا د آسون له رب النوع سره مينه درلوده، د قربانۍ ځاي ئې په ډيرو ايرو او خوشبويو دود او سمبال کړ، چه د پکهت پر پاچا بري وومومي، خو اندرا د جگړې رب النوع د پښتونو د ننگيالۍ قبيلې پر خوا شو، قرباني ئې منع کړه، هوتاگان چه د قربانۍ د اجزاء لپاره راغلي وه، سره وئې شړل، نو د پښتنو پاچا د اندرا د خوښۍ لپاره مشروبات لکه بهانده رود داسي وبهول او پر دښمن بريالي شو.[2]

په دې ډول پښتانه تل په جگړوکي پر دښمنانو بريالي وه، او د دوي د پاچا اقتدار هم خورا ډير و، د ريگويدا سندري له دغو جگړو څخه ښه تفصيلات راکوي، چه اندرا هم تل د پښتنو ملگري و، او په جگړوکي د دوي پاچا ته کومک رساوه.[3]

دا خو پخپله د پکهت يعني د ښتون ډير پخواني تاريخي تذکار و، چه د ويدا په پاڼوکي شوي دي، بيله پکهت څخه په ويداکي د پښتو د ځينو قبيلو نومونه هم ذکر شوي دي، او دا ځني ښکاري، چه د پښتنو قبايل په هغه وختوکي هم موجود او مشهور وه، مثلاً:

"ديووداسا د ارغنداو او د هراوت پر غاړه له څو قبيلو سره جنگونه وکړه چه نومونه ئې دا دي: ډاسا Dasas پاني Pani بريسايا Brisaya پارواتا Paravata دا جنگونه د هيلبرنټ Hillebrandt په قول د سراسوتي Sarasvati يا هر اوتي يعني د هراوت او ارغنداو پر غاړو وه، دي وايي: چه په دغو جگړوکي د ارا کوزي (اوسنی قندهار) خلق شامل وه، او د ويدا پاراوتا قبيله هغه پاروئتي Parueti گڼي چه بطلميوس يونانۍ جغرافيا وال هم د ارغنداو په ورشوکي ښوولې ده.[4]

ځکه چه ويدا تل زموږ د هيواد مځکي، غرونه، رودونه يادوي او د دې هيوادکتاب دي، نو دا ويلاي شو، چه د هيلبرانټ نظريه رشتيا ته نژدې ده، او سراسوتي چه په اوستاکي هراوتي و، اوس دغه هراوت دي، ډاسا چه د دغو مځکو يوه قبيله وه، په پښتنوکي تر اوسه هم په دغه نامه ځيني قبائل سته، مثلاً په سليمان خيلوکي تر اوسه هم داسو Dasu قبيله سته.[5] پانۍ هم اوس په پني مشهور دي، چه په سيوۍکي د ډاډر شمال ته اوسي، او ځانونه

[1] ويدا، ج ۲ ص ٤٦٥ - ٦١ سندره - لسمه برخه.
[2] د ويدا ص ٤٦٥، ج ۲، فټ نوټ.
[3] ريگويديک کلچر، ص ۳٥٦.
[4] کمبرج هستري آف انديا، ج ۱ ص ۸۷.
[5] حيات افغاني ص ۲٥۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کاکړ گنې[۱] بریسایا کښې مېې اوس هم سته برېښ Barech ئې بولي، چه د قندهار په شوراوک کي اوسي او د هیواد په جنوني څنډو کي تر هلمنده او سیستانه پراته دي، په دوي کي د فتح خان برېښ کسې تر اوسته مشهوري دي[۲] او په هند کي هم د پنجاب ویرچ Variach قبیله دغه برېښ ته رسي او د جنوبي هند بهرایج ښار هم له دغه نامه سره اړه لري.

دغسي هم د ویدا پاراواتا چه بطلیموس د ارغنداو پاروئیتي قبیله بللې ده، تر اوسه هم پ ه الکوزو کي پروټ Parut نومي پښه شته[۳] ځکه چه الکوزو هم د اراکوزي خلق دي نو پروټ هم هغه پاراواتا قبیلې ته نژدي دي.

په دي کرښو کي زما مقصد د پښتنو د تاریخ بیانول ندي، بلکه تش دا خبره څرگندوم، چه د پښتون نوم او مدنیت د ویدا همزولي دي، او بیله دې نومه د پښتنو د ډېرو قبیلو نومونه هم په ویدا کي راغلي دي.

پښتون په اوستا کي (پښتون، بخدي)

تر ویدا وروسته زموږ د هیواد یو مهم تاریخي سند د اوستا کتاب دي، چه د ۱۰۰۰ ق,م په شا و خوا کي نیټه دي دا کتاب هم د بخدي، بلخ په ورشوگانو کي کښلي شوي دي، او زموږ د هیواد تاریخي وثیقه ده، په دې کتاب کي صراحتاً د پښتون یا پکهت نوم ندي راغلي، خو موږ دا ویلاي سو، چه دغه کتام هم د دې اولس له نومه خالي ندي، په دې ډول:

دمخه مو وویل: چه آریا د توکم مرکزي هیواد بخدي، باختر، بلخ دي لکه چه ښکاره ده.د ویدا پکهت، د هیروډوت پکتي یا پکتیس سره یو دي چه دغه نومونه بخد او بخت او بیا هم وروسته بخت او پکت او پښت سول، او د بخدي د زاړه نامه ریښه تر اوسه هم په پښتون کي سته. دا نوم په وروستني ویدي ادب کي بلهکا Balhika راغلي دي، چه د ویدا په یوه برخه اتهروا ویدا Atharva Veda کي کښې مېې دغسي ضبط دي، او په پهلوي ادب کي هم بخلي، بخل، باخل، راغلي دي.[٤] په مهابهارت کي بهلیکه Bahlika کښل سویدي[٥] او پانیني Panini د سنسکریت د نامه موسس او صرفي او نحوي عالم هم تر میلاد دمخه په څلورمه پیړۍ کي په بهیکه قبیلو کي ډېر قبایل راوړي، او هغه ټول بلخیان بولي، پخپله په اوستا کي چه د آریائیانو د هیوادو شپاړس نومونه راغلي دي، څلورم ئې بخدي[٦] Bakhdi دي چه په اوستا کي بخدیم سریرام "ښکلي بلخ" هم بیا ذکر شوي دي، او لکه د

---

[۱] حیات ص ۱٥٤.

[۲] حیات ص ۲٤۱.

[۳] حیات ص ۱۱۸.

[٤] آریانا ص ۹٤ - ۱۱٥- ۱۱۷.

[٥] اردو مهابهارت.

[٦] وندیداد - لمړی فرگرد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوستا فرهنگ (ص ١١٠) چه ليکي د دې نامه عنصري توري (ب،ا،خ، د، ي) يا (ب،ا،خ،د،ي) دي، چه باخدي يا باختري څني جوړيږي.

پروفيسر پرزي لوسکي J. Przyluski د دې نومو له نژديوالي څخه دا نتيجه اخلي، چه دغه ټول نومونه د بلخ دي[1] او جکسن Jackson وايي: د اوستا په هغه پهلوي نسخه کي چه له سمرقنده را وتلي ده، او د اتمي ميلادي پيړۍ ليک دي، بخل باميک په اتم باب کي راغلي دي، چه دغه اوسني بلخ ځيني مراد دي.[2]

اوس نو د دې نومو د اوښتلو سلسله وگورئ.

د ويدا پکهت: (پ) به (ب) اوړي، ک په (خ ـ ښ) اوړي، (ت) په (د) اوړي، نو پکهت =بخت = پخت= بخد =پښت.

د اوستا بخدي: اصل پکهت يا بخت يا پښت و، وروسته بخدي د دوی په نامه د ښار نوم شو.

دا نوم

د سنسکريت او اتهروا ويدا: بلهيکا سو. او د:

مهابهارت: بهليکه سو. وروسته:

د پهلوي: باخل، بخل او

د لومړنی پاړسو: باختر، بلخ سو.

د دې ټولو ريښه هغه پکهت او پښت دي، چه وروسته د پښتون نوم څني زيږيدلي دي، او دا نوم تر اوسه هم ژوندي دي، نو هيڅ شک نه پاتيږي، چه د اوستا بخدي داسي اوړي: بختي=ښندي، پښتي. چه د يونان مؤرخينو هم پکتي، پاکتي راوړي و.

پښتون او يوناني مؤرخين

لکه چه تاسي ولوستل، پښتون قوم د آريا له هغو مشهورو قبيلو څخه و، چه د ويدا او اوستا د ليکلو او غږولو په وخت کي ډير شهرت درلود، د مدنيت خاوند و، پاچهي او اداري نظام ئې درلود، پخپل هيواد کي د نورو هموطنانو سره په اتحاد او ملگري اوسيدل.

دې قوم تر ويدي او اوستائي عصر وروسته هم تل خپل نوم او نښان وساته، او تل مورخينو په ښه نامه ستايلي دي او هيڅ وخت يو نومورکی ملت نه و، لکه چه تر دغو عصر وروسته، د يونان مشهور مؤرخ هيروډوت Herodote (٤٨٤-٤٢٥ ق، م) هم پخپله مشهوره جغرافيا کي د پښتنو ذکر کوي، دي د پښتنو هيواد د پکتيکا

[1] تاريخ افغانستان، ج ١ ص ٨٢-٨٣.

[2] د زند اوستا ترجمه، ج ١ ص ٨ - زردشت ص ٢٧١.

(c) ketabton.com: The Digital Library

Pactyica په نامه يادوي چه د انډوس Indus (اباسين) پر دې څنډه واقع دي. او خلق ئې ډير عښتلي او مړني دي.

د دوي کالي پوستينان دي، وطني غشي او ليندئ او چړې لري، په دود او جال کي باختري خلقو ته ورته دي.[۱] هغه وخت چه سکائي سلاکس Scylax يوناني امير البحر د داريوش (۵۲۱-۴۸۶ ق،م) له خوا د بحيرهٔ عرب د غاړو د کشف په کار مامور سو، نو دي د کاسپتيروس[۲] Caspatyrus له خوا د پکتيکا پر لار اندوس ته ولاړ، او په کښتئ کي سپور سو، او بحيرهٔ عرب ته له دغي لاري په اندوس کي ورسيدي[۳] سکائي لاکس پخپله سياحت نامه کي د پکتيکا ذکر هم کړي دي.[۴]

علاوه پر دغه هيروډوت د ارمنستان په ۱۳ ستراپي کي هم پکتيکا راوړي او دا د پښتنو هغه برخه ده، چه دمخه موږ در وښووله او د پارتيا څخه غربي خوا ته تللي وه، او هيروډوت ئې په ارمينيا Armenia کي نوم او بيان راوړي دي.[۵]

د يونان يو بل جغرافيا ليکونکي بطلميوس کلوديوس Ptolmey Claudius هم د پښتنو هيواد "پکتين" ياد کړي دي، دي وايي: چه پکتين د پاروپاميز و جنوب ته دي دا ځاي د پکتيانو مسکن دي.[۶]

بطليموس چه تر هيروډوت را وروسته د دوهمي ميلادي پيړۍ په لومړۍ نيمه کي ژوندی دي په لوړ ډول د پښتنو هيواد راښئي او دا ځني ښکاري چه په دغه وخت هم د پښتون شهرت په مدني دنيا کي ډير و، او دا قوام هر چا پيژاند.

د ويدا پکهت د يونان د جغرافياوالو او تاريخ ليکونکو له خوا پکتي، پکتيس او پکتويس Paktves ضبط شوي دي او داسي معلوميږي، چه دا تغيير د يوناني ژبي د لهجې او خصوصيت له پلوه دي، لکه چه د اروپا پوهان اکثراً دغه مني، پروفيسور لاسين Lassen چه د يوناني باختري پاچهانو تاريخ ئې کښلي دي لومړۍ پلا ئې د يونان پکتويس له اوسني پښتون سره تطبيق کړ. وروسته دا نظريه نورو پوهانو لکه ترومپ Trumpp او گريرسن Grierson هم ومنله. دوي د جغرافيائي موقعيت له مخي د يونان پکتويس پښتانه وبلل او دا علمي نظريه ئې ثابته

[۱] د هنري افغاني مطالعات ص ۲.
[۲] ځيني وايي دا ښار د کابل په حدودو کي و، ځيني ئې د کشمير پر خوا بولي.
[۳] د ويلر جغرافياي هيروډوت، ص ۱۹۸-۲۷۱ - د مکالي تاريخ هيروډوت، ج ۱ ص ۲۶۰-۳۰۸، ج ۲ ص ۱۵۷-۱۶۱- انسکلوپيدي اسلام، ج ۱ ص ۱۵۰- تاريخ باختر راولسن ص ۳۰.
[۴] راورتي د پښتوگرامر مقدمه ص ۳۱ د ملپومني Melpomene، ج ٤ ص ٤٤ په حواله.
[۵] د هيروډوت جغرافيا ص ۲۸۱.
[۶] تاريخ افغانستان، ج ۱ ص ۹۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړه او اوس ټول مورخين د ويدا پکهت او د يوناني مورخينو پکتويس دغه پښتون ملت ګڼي[1] چه د دوي مدنيت او د نامه تاريخ ډير قديم دي او تر ۱٤۰۰ ق،م پوري رسيږي.

بختي په اسلامي دوره کي

دا نوم تر اسلام وروسته هم ژوندي او مستعمل و په دې ډول: د باختر او بخدي د پښتنو اوښان پخوا مشهور وه. بارتولډ مستشرق وايي، چه سلمانا سارد آشور دوهم پاچا په ۸٤۳ ق،م يو مخروطي ستون جوړ کړي دي، او د بختي اوښانو تصاوير پر هغه ستون تر اوسه سته دغه اوښان به تل له باختره د پاچهانو دربارو ته د ججې او خراج په ډول وړاندي کيدل[2] اسلامي مورخين هم بختي اوښان ذکر کوي، چه د سيستان او کابل او بلخ څخه به تل د عربو خلفاو دربارو ته استول کيدل[3] په اوسني پاړسو او پښتو کي هم بختي اوښان مشهور دي او د افغانستان په اسلامي تاريخو کي هم "اشترهاي بختي" ذکر شوي دي[4] او د بلخ اوښان ئې بختي بلل لکه چه په ۱۰٤۱ هـ د بلخ والي نذر محمد خان د شاه جهان د هند پاچا و حضور ته هدايا وليږل او محمد صالح لاهوري ئې ذکر هسي کوي: "در همان نزديکي سي و پنج راس اسپ و سه زره و ده شتر بختي نر و ماده بطريق پيشکش ګذرانيد."[5] دا اوښان هم پښت او بخت يعني بخدي ته منسوب دي او د پښتون د کلمې ريښې هم په دغو نومو کي دي.

نتيجه

له دغو ټولو تاريخي پلټنو څخه اوس دا نتيجه اخلو چه الفاظ او کلمات او نومونه تل د زمانو د تيريدلو او تللو سره اوړي يعني ځني حروف زياتيږي، او ځني کميږي، ځني له منځه وزي او کوم توري چه په خوله کي مخرج سره نژدې وي يو له بله سره اوړي مثلاً د پکهت کلمه (پ،ک،هـ، ت)لري.

پ به ب اوړي لکه: د پاړسو شب = د پښتو شپه
د پاړسو به = د پښتو په
د پاړسو سبک = د پښتو سپک
ک په خ اوړي لکه: د پاړسو کلاه = د پښتو خوله
د هندکو مکهه = د پښتو مخ

---

[1] د بارتولډ تاريخي جغرافيا ص ۱۳۰.
[2] د بارتولډ تاريخي جغرافيا ص ٤۹-۵۰.
[3] په طبري او الکامل کي د عمر و ليث مبحث وګوري.
[4] تاريخ سيستان ص ٦٦.
[5] عمل صالح يا شاه جهان نامه، ج۱ ص ٤۹۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هندکو پکاول = د پښتو پخول

خ په ښ اوړي لکه: د پښتو خاغلي = د پښتو ښاغلي

د پښتو ښکلي = د پښتو خکلي

د ښښتو خار = د پښتو ښار

(هـ) چه ملفوظه نه وي حذفیږي لکه: د هندي کهر = د پښتو کور

د پښتو ستنه = د پښتو ستن

د پښتو لمنه = د پښتو لمن

د په ت اوړي لکه: د پاړسو آباد = د پښتو ابات

د عربي زیاد = د پښتو زیات

دا د اوښتني اصول په آریائي ژبو کي ډیر باب دي، او ډیري کلمې په هندي او پښتو او ایراني ژبو کي یو له بله سره اوښتي دي، نو (پکهت، بخدي، بخت، پخت، پښت) ټولي له یوې کورنۍ دي، او په پاي کي له دغي آریائي قدیمي ریښې څخه د (پښتون) نوم جوړ شوي دي.

پښتو

اوس چه تاسي د پښتون د کلمې زړې ریښې وموندلې، او په زاړه تاریخ ئې هم پوه سواست نو به د هغو تاریخي پلټونو په سیوري کي تاسي ته دا خبره زیاده سي، چه پښتون د ریگویدا تر لیک یعني تر ۱٤۰۰ ق،م لا دمخه یو مشهور او نوموړي او ننگیالي ملت و، وروسته هم په هره دوره کي مورخینو وپیژاند او ذکر ئې په قدیمو او نوو تاریخي کتابو کي راغلي دي.

یو اولس چه هسي روڼ تاریخ لري، مدنیت لري، ثقافت لري، له پخوانو زمانو څخه اداري نظام او حکومت او پاچهان لري، د دې ټولو شیانو وجود او خوندي کول، په یوه قوي او ژوندۍ ژبه اړه لري، ځکه چه په ټولو تاریخي دورو کښي پښتنو دغه ټول د ژوندانه ارکان او لوازم درلود، او هم ئې ساتلي و او تر اوسه هم ورسره دي، نو بی له هیڅ شکه دوي باید ژوندۍ او ښه ژبه هم ورسره ولري.

د دوي دغه ژبه چه ثقافي ژوندون او تاریخ ئې ور ساتلي دي پښتو ده، لکه د پښتون نوم چه د ویدا او اوستا همزولي دي، دغسي هم د پښتو نوم ډیر پخواني دي، ولي چه دا ژبه د پښتون ژبه ده، چه د پښتون تاریخ دوني زوړ دي نو طبعاً د دوي د ژبي نیټه هم بویه چه ډیره پخواني وي. د پښتو نوم هم د هغه (پکهت=بخت=پښت) څخه جوړ شوي دي، په دې ډول د پښتو ژبي اساسي قاعده دا ده چه د هر اولس او قوم د نامه په پاي کي یو مجهول (واو) ور اچوي او د هغه قوم ژبه په دغه نامه بولي، مثلاً په پښتو هندکي یا اندکي هندوستاني ته وایي، چه دا نوم

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم د یونان مورخینو اندیکه Indika ضبط کړي دي[1] که د دغي قاعدې سره سم یو مجهول (و) په پاي کي ور واچوو، ځکه چه آخر حرف علت (ی) هر وخت لوېږي، نو به هندکو یا اندکو Indko ځیني جوړ شي، چه پښتانه د هندیانو ژبي ته وایي، او چه کلمه سره سپکه او تخفیف شي نو (انکو) یي هم بولي، یو شاعر وایي زه خوار پښتون یم انکو مي څه زده؟ راته وئیږي "مارا تمهارا" دا قانون عام دي، پښتانه خپل گاونډي اقوام دیگان Digan بولي او ژبه یي په هغه قاعده دیگانو Digano بولي. دغسي هم د پاړس ژبي ته پاړسو Parso وایي نو که د ریگویدا د پکهت=پښت په پاي کي پر دغه قاعده برابر یو مجهول (و) زیات شي، پکهتو=پښتو ځني جوړه شي، چه معنا یي د پښتنو ژبه ده. ځکه چه د (پکهت=پښت) نوم زوړ دي، نو د پښتو نوم هم هغوني پخواني دي.

پښتو خو اصلاً د ژبي نوم و، وروسته دې کلمې یو بل ادبي مفهوم وموند چه په پښتنو کي دغه اجتماعي مقصود هم ډېر مهم او د غور وړ دي پښتو که څه هم یوه کوچنوټې کلمه ده، مگر د مفهوم له مخي هسي ارته او پلنه شوه چه د پښتنو ټول اجماعي نظام ئې په لمن کي ونیو او اوس پښتانه خپل ټول عنعنات، ملي اخلاق، پښتني، ښیگړي، ملي دودونه او جالونه یعني خپل ټول اجتماعي او روحي نظام د "پښتو" په نامه یادوي، د کلمې د مفهوم دا وسعت او ارتوالي دي چه پښتانه د پښتو له کلمې سره ډېره مینه لري، او پښتو د دوي د ملیت څرگنده نخښه ده.

که یوه پښتانه ته وویل شي، چه پښتو نلرې، دا لوي ښکنځل دي، گویا د ټولو انساني صفاتو نفي ئې ځیني وکړه نو د پښتنو په حیاتي قاموس کي د پښتو لنډه ترجمه دا ده "پښتو: یعني د ټولو ښو انساني صفاتو مجموعه، او د ښښتني عنعناتو او ښو اخلاقو او ښو دودونو بنسټ."

لکه پښتو چه د ژبي له نامه څخه چه محض علم وه یو بل ملي او اجتماعي ارت مصداق موندلي دي، دغسي هم د پښتون کلمه پر خپل تش علمیت نده پاته. پښتون که د صفت په ډول وویل شي، هلته نو داسي معنا ورکوي: یو سړي چه په ټولو انساني شریفو او ښو اخلاقو متصف وي، مخصوصاً رښتین او دلاور او د عزم او کلکي ارادې خاوند ته پښتون وایي. په دې اجتماعي او اخلاقي مصداق پښتو او پښتون هسي استعمالیږي:

هوتک خان پښتو کړې ده. یعني یوه کار ته ئې عزم او کلکه اراده کړیده، او له هغه څخه نه تیریږي. پر خپله پښتو ټینگ دي، یعني پر خپله وینا او وعده ټینگ ولاړ دي، صادق الوعد دي، خواجه رزق الله چه په ۱۱۵۹هـ د چپرهار په رودکي زوکړي دي، په دغه معنی پښتو هسي راوړي:

د بلا غشي مي خیژي له پوښتو زه خواجه رزق الله نه پریږدم پښتو[2]

خپله پښتو تر سره کول: یعني خپله وعده او اراده تر پایه رسول.

تر پښتو اوښتل: پر وعده نه دریدل، تر خپله وینا تیریدل، بې زړه توب کول، تر اخلاقي مقرراتو اوښتل.

---

[1] ایران د بارتولد ص ۲۰.

[2] پښتانه شعراء، ج ۱ ص ۳۷۶.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتون کيدل: پر عزم او اراده په شجاعت او دلالوري دريدل، او ښرګند اعلان کول، سپيڅلي اخلاق او احساسات او ښکلي انساني عواطف درلودل. دا اجتماعي معاني او مصاديق ډېر دي، دلته د دې کتاب وظيفه نده، چه د پښتو او پښتونوالي زياتي څېړنه وکړي، فقط په دغه يوه اشاره بسنه کوو.

پښتو او د اوسنيو پوهانو آراء

تر ډېره وخته پښتو ژبي ته د چا پام نه و، او لکه خوشحال چه ويلي و "بکره او پيغله وه" په نونسم عيسوي قرن کي چه د اروپا علماء او پوهان شرق ته را شيوه سول، نو د شرق د ژبو او علومو او زړو نخښو په پلټنوکي دوي ژبي هم وپلټلې او زده ئې کړې، دغو پوهانو يوه نوې څانګه د علم او تحقيق په دنيا کي بيرته کړه، چه هغه استشراق Orientalism او دا ډله عملاء مستشرقين Orientalists بلل کيږي، او موږ په پښتو لومړنۍ ته خاتيځ پوهنه او پوهانو ته ئې خاتيځ پوهاند وايو، چه په پاړسو ئې خاورشناس بولي. دغو پوهانو يقيناً تاريخ او علم ته ښکاره خدمتونه کړي دي، دوي د مصر زاړه خطوط او د ايران ډېر ليکونه او د هند او چين زړې ژبي زده کړې، مړې ژبي چه اوس ژوندۍ ندي، او نه ويلي کيږي، دوي بيرته ژوندۍ کړې، او پر دغو باندي غټ غټ کتابونه وکښل، اصول او قواعد او د خط او ليک لياري ئې کشف کړې، په دغه پوهانو کي يوه ډله هغه خلق وه، چه دوي د ارايائي مدنيت د پلټني لپاره زيارونه کښل، د هند آريائي ژبي ئې زده کړې، زاړه کتابونه ئې ولوستل او پخپلو ژبو ئې ترجمه کړل، د ايران ژبي ئې وپلټلې، زړه پاړسو، پهلوي ئې ولوستي، او له دې ډلي څخه يو څو تنه داسي هم دي، چه دوي پښتو ژبه زده کړه، او ډېر علمي تحقيقات ئې په دغه ژبه کي وکړل، د پښتو قواعد او ګرامر ئې ضبط کړل، لغات او محاورات ئې وکښل، بدلي او اشعار ئې ټول کړل، زاړه کتابونه او آثار ئې وموندل.[1]

د موسيو برتلز روسي خاتيځ پوهاند په قول اروپا کي لومړۍ پلا ګولډن شتت الماني پر پښتو يو کتاب وکښ او ځيني لغات ئې پکښي را ټول کړل، دا کتاب په ۱۷۹۱ ع په سينټ پترز بورګ کي طبع او خپور شو له دې څخه موږ ته ښرګنديږي چه يو سل او پنځوس کاله پخوا يعني يوه نيمه پيړي دمخه لا د اروپا پوهانو دې خوا ته مخه کړې وه، او په دغو وختوکي دوي د پښتو علمي او ادبي پلټني په ښه ډول کړې دي.

پروفيسور کليپروت Kleproth ليکي: "پښتو ژبه که څه هم بعضو پوهانو له سميتکي Semitic يعني سامي ژبو څخه ګڼلي ده مګر زه وايم چه دا ژبه سوچه له انډو ژرمانيک Indu-Germanic (هندو آرين) ژبو څخه ده، ځکه نه په الفاظو او لغاتو او نه په قواعدو او ګرامر کي له سامي ژبو سره څه اړه لري."[2] پروفيسر ډورن Dorn چه په پترزبورګ کي اوسيدي او په ۱۸۴۷ ع کال ئې يو کتاب د Archestomathy of the Pashtu چاپ او خپور کړ

[1] د دې کتاب په څلورم ټوک کي به د اروپا خاتيځ پوهانو يعني مستشرقينو د زيار او تاليفاتو مفصل تاريخ وليکم، دلته فقط د دوي ځني آراء راوړل کيږي.

[2] د راورټي د پښتو ګرامر مقدمه، ص ۲۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هسي وائي: پښتو نه په ترکيب نه په لغاتو او نه به‌گرامرکي له عبراني Hebrew او چالديک Chaldic سره څه مشابهت لري، بلکه دا ژبه له انډو تيوتن Indu-Teutonic ډلي څخه گڼله کيږي او پښتانه د افغانستان اصلي او پخواني اوسيدونکي دي.[1]

مورخ اډلنگ Adelung ليکي: "که څه هم زه په پښتوکي ډير معلومات نلرم خو دا ويلاي شم، چه دا ژبه ډيره اصيله او ممتازه او وتلې ژبه ده."[2]

مستر الفنستون M.R. Elphinstone مشهور مورخ هسي ليکي: "د پښتو بنسټ او آره په آساني سره نه معلوميږي، ځکه ډير الفاظ چه دا ژبه ځيني جوړ شوې ده، او هم خورا ډير افعال او ادات ئې داسي دي چه ، آره او ريښه ئې نده معلومه، او دا هغه الفاظ اوکلمات دي، چه د ژبې اصلي اجزاء گڼل کيږي، بيا هم ځيني له دغو الفاظو څخه له زند Zend او پهلوي ژبو سره نژديوالي لري، مثلاً پلار، مور، خور، ورور... دي تر لوړو خبرو علاوه دا همم وائي چه: "په ۲۱۸ پښتوکلماتوکښي ما پلټنه وکړه، و مي کتلې، يوې هم له ساماني ژبي سره‌کم لږ مشابهت نه درلود، خو په دغو الفاظوکي په سلوکي پنځه تر لسو هسي کلمات وه، چه له‌کردي Kurdish ژبي سره يې نژديوالي لاره، ځکه چه‌کردي ژبه هم له هندو ژرمن ژبو څخه ده، نو سړي ويلاي شي چه پښتو هم له دغو ژبو څخه ده..."[3]

مسټر راورټي H.G. Raverty چه د پښتو ژبي لوي پوهاند او پلټونکي دي، او ډيرکتابونه ئې پکښي ليکلي او خپاره کړي دي، د خپل پښتوگرامر د (کلکتې طبع ۱۸۵٦ ع) په مقدمه‌کي مفصلاً د پښتو پر آره او سټه بحث‌کوي او د آريائي او سامي ژبو سره ئې دگرامر او الفاظو له پلوه پر تله‌کوي، وروسته دې نتيجې ته رسيږي، چه:

"د پښتو او زند او پهلوي ژبو تر منځ ډير شباهت سته، د پښتو په پخوانوکتابوکي لکه ژند، حروف د حرکاتو پر ځاي کښلي شوي دي، نو ځکه زه وايم، چه پښتو د سنسکريت او ژند سره ډير نژدې والي او له پهلوي سره هم ټينگه اړه لري... که د پښتو ژبي د ټولو سيمو ادبياتو ته وگورو را ښکاره‌کيږي چه دا ژبه په ادب‌کي هم ډيره بډايه ده، ډير شعراء او مؤلفين پکښي تير شوي دي، پر دغو علاوه ځيني ملي سندري او سيرې بدلي هم په پښتوکي شته، چه د ملي سازو سره ويلي‌کيږي، دا بدلي داسي له حرارته ډکي دي، چه ما ته خپلي ملي بدلي او سندري را په يادوي او ډيري مي د پيښور په هستوکڼه‌کي ټولي کري دي."[4]

بل اروپائي پښتو پوهاند او محقق سړي هانري والټر بيليو H.W. Belew دي، چه د ۱۸٦۷ع په شا او خوا کي د بنگال عسکري منصبدار و، دې سړي هم د پښتوگرامرکښلي او په تاريخ‌کي ډيرکتب ليکلي دي، دی د پښتو

[1] راورټي ص ۲۹ ــ د ډورن د مقدمې په حواله.

[2] متريډيټس Mithridites، ج ۱، ص ۲۲۵.

[3] دکابل پيښې Account of Kabul، ج ۱، ص ۳۰۲.

[4] د راورټي پښتوگرامر ص ۳۷-٤۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبي بر اصالت هسي وائي: "له ټولو څيلو پلټنو څخه په لنډ ډول دا نتيجه اخلم: چه پښتو اصلاً د سنسکريت يوه خور ده، او ځکه چه د هند او ايران تر منځ ويله کيږي، نو په پيړيو پيړيو د پارسي اثرونه پر لويدلي او ډير الفاظ ئې سره ګډ شوي دي، خو سره د دغه هم دې ژبي خپل ځان او قواعد نه دي بايللي، او د فيلالوژي له اصولو سره ئې سم دغه نوي شيان، پخپل قالب کي اچولي دي او په خورا ښه ډول ئې پر خپل رنګ را اړولي دي..."[1]

بل اروپائي لوي عالم او پښتو پوهاند خمز دارمسټټر J. Darmesteter فرانسوی دي، چه د ده يو کتاب د پښتو ملي سندري Chants Populaires des Afghan په ۱۸۸۹ع نشر سوي دي، دا محقق پخپله د پښتونخوا په غرو کي ګرزيدلي، او ډير ملي اشعار ئې (د پښتونخوا هار او بهار) په نامه سره را غونډ کړي دي، دي د پښتو په خصوص کي دا نظريه لري: "پښتو له هندي لهجو څخه نده، او نه له پاړسو او پهلوي څخه پيدا شوي ده، بلکه دا ژبه د زند (اوستا) يا د يوې بلي ژبي سره چه زند ته ورته وي، ډير مشابهت لري. پښتو اشعار د سپيڅلتوب او طبيعي والي له پلوه خاص امتياز لري، بدايع او نازکخيالي ئې ډيره سپيڅلي او سوچه ده... پښتانه اخبار نلري، خو د دوي اشعار ټول وقايع او روزمره پيښي څرګندوي، دا بدلي د ښتنو تاريخ هم دي..."[2]

خلاصه ډارمسټټر د پښتو به نسبت دا عقيده لري، چه د اوستا له پاتو برخو څخه يوه ژبه پښتو پاته ده، او دا ژبه د اوستا يوه مخصوصه څانګه بلله کيږي، او د زند سره ډيره نزديکي لري، او اړيکي ئې ډير ور سره ټينګ دي.[3]

د اروپا د علماو څخه ډوکتور ارنست ترومپ E. Trumpp هم ډير محقق پوهاند دي چه په ۱۸۷۳ع ئې د پښتو ګرامر وکيښ. دي هم په دغه کتاب کي د پښتو پر اصل او ريښه هسي رأي ښکاره کوي: "زه په ټينګه او ډير اعتماد دا ويلاي سم، چه پښتو اصلاً له غربي (ايراني) ژبو څخه نده، بلکه په اصلي انډو آرين Indu Aryan ډله اړه لري، خو سره د دغه هم خالصه هندي نه بلله کيږي بلکه پخوانو زمانو څخه دا ژبه زړه مستقله ژبه ده، او په لومړۍ سر کي هم له هندي او ايراني ژبو څخه بيله شوې ده خو بيا هم له دواړو سره په خصوصياتو کي اشتراک لري، او مقتدره او برجسته ژبه ښکاري..."[4]

ډوکتور هنري V. Henry چه د ليل د کتابخانې کتابدار او يوه فرانسوي دي، هسي ليکي: "پښتو له يوې خوا سنسکريت او په ځينو شيانو کي اوستا ته نژدې ده، مثلاً هغه لواحق suffixes چه د کلماتو په پاي پوري نښلي او سنسکريت او اوستا دواړه په دغه خصوصيت کي سره نژدې دي. پښتو هم په دغه خاصيت کي دوي ته ښه ورته ده، د افعالو په ګردان او فاعل او مفعول کي هم ډير شباهت زند ته لري، د کلماتو به پاي کي چه سنسکريت او اوستا مخالفت سره لري، پښتو زند ته نژدې کيږي. او کله کله هم سنسکريت ته ورته وي. د دې ټولو نژديوالو او مشابهت

---

[1] د بليو پښتو ګرامر مقدمه ص ۱۱.
[2] د ډارمسټټر د پښتو ملي سندري مقدمه، ص ۶۲-۶۵ او لومړي فصل.
[3] د برون د ايراني ادب تاريخ، ج ۱ ص ٤٦.
[4] د ترومپ پښتو ګرامر .

(c) ketabton.com: The Digital Library

علت دا دي: چه دغه ژبې له يوې ريښې څخه را وتلي دي، او د آريائي ژبو تر انشعاب دمخه دوي سره يو وې. او هم دوه درې زره کاله پښتو له دغو ژبو سره ګاونډۍ وه، او متوالي اړيکي ئې سره درلودل..."[1]

بل له نژدو خللقو څخه چه د پښتو پلټونکي ګڼل کيږي موسيو برلز روسي معاصر مستشرق دي. دا سړي د لېننګراډ په اکادمۍ کي د پښتو په خصوص کي داسي رأي ښکاره کوي:

"پښتو د خپل تاريخي قوت او قدرت سره يوه پخواني ژبه راغلي ده او په اوږدو اوږدو زمانو ځيني تغيرات هم ور پيښ شوي دي خو دا تحولات داسي ندي لکه پر پاړسو چه وارد شوي دي، پښتو ټوله پردي لغات په ځان کي حل کړي، او پر خپلو اصولو ئې را اړولي دي، او د ځان جزو ئې ګرزولي دي، د اروپا علماو له ډيره وخته د دې ژبي قواعد، لغات، اشعار سره ټول کړي دي. ډارمسټټر او فريدريک ميولر چه په پښتو کي څه پلټني کړي دي، داسي عقيده لري چه پښتو د زند يا له يوې بلي ژبي سره لکه زند ډير مشابهت لري، ميولر دا خبره پر علاوه کوي چه د پښتو قرابت له زند سره هسي دي لکه د اوسني پاړسو خپلوي چه د پخوانۍ هخامنشي پارسي سره ده، ارنسټ ترومپ وايي چه پښتو د آرياي ژبي يوه مستقله څانګه، او د هندي او ايرانيو څانګو تر منځ منځګړې ده، د ترومپ دا نظريه پروفيسور فون سپيګل Von Spiegel او دکتور هارنل Hoernle هم په ټيمګه مني، ګريرسون Grierson او پال تيډسکوي ئې هم تائيد کوي... که څه هم د علماو په رايو کي ځيني کوچني اختلافات ليدل کيږي خو بيا هم ټول متفق دي، چه پښتو يوه زړه او قديمه ژبه ده، او هندي او ايرانيو څانګو سره د خور نسبت لري..."[2]

ميجر لوريمر Lorimer د پښتو پر صرف او نحو يو مشهور کتاب کښلي، او په ۱۹۱۵ع په اکسفورډ کي چاپ شوي دي، دی د دې کتاب په پاي کي پر پښتو هسي رأي ښکاره کوي: "پښتو که څه هم تر اوسه نه ده روزلي شوې خو ښه ښه صفات لري، که څه هم تر اوسه ډيره ارته ژبه نه بلله کيږي، خو د خيالاتو د ښکاره کولو لپاره ډير قوت لري، الفاظ ئې مؤثر او کلک او څرګند دي، دا يوه ژوندي ژبه ده، ځانله خپلواکي او مهم د امتياز خاصيتونه لري، چه له هندي او نورو ژبو څخه ئې په دغه خاصيتو سره بيلولاي شو، که څه هم د پاړسو په توګه نازکخيالي او استعارات په دې ژبه کي لږ دي خو پښتو د نرتوب قوه لري، او نسبت نورو ژبو ته پښتو په خارجي انقلابو او جګړو کي لږ خساره ليدلي ده، په تلفظ کي ئې قوت پروت دي، دا خبره هغه وخت په ښه ډول سړي ته معلوميږي، چه د يوه پښتانه سره خبري وکړې، يا د دوي ادبيات او کيسې مطالعه کړې..."[3]

[1] د هنري افغاني مطالعات ص ۵-۱۰.

[2] د لېننګراډ د اکاډمۍ د لسانياتو سلسله، ج ٤.

[3] پښتو او د پښتو ګرامر او قواعد د لوريمر تأليف.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروستني ډېر محقق ژب پوهاند سر جي، اي، گریسن G.A.Grierson د فلسفي او ادب ډوکتور دیي، چه لنگوسټک سروي آف انډیا Linguistic Survey of India ئې په اوه جلده کي لیکي ده، او د دې کتاب لسم ټوک د پښتو بحث لري، د ده آراء د پښتو په خصوص کي په لنډه ډول لاندي راوړو:

آریائي اقوام د خیوا، خوکند او بدخشان تر منځ پخپله اصلي مځکه کي اوسیدل، له هغه ځایه یوه ډله تر هندوکش را واوښتل، د کابل له درو څخه هند ته تیر شول، او بله ډله هم د ایران پر خوا ور شیوه شوه، د دغو دوو ډلو ژبو ته هندو آرین یا هندو ایرانین Indu Aryans ژبي وایو، له قدیمي زمانې څخه دا آریانان پر ډېرو قبیلو ویشل شوي وه، مثلاً د داریوش Darius (۵۲۲-٤٨٤ ق،م) په ډېر لیک کي دوولس قبیلې ذکر شوي دي.

او هري دغي قبیلې ځانته ژبه درلوده، خو دوني ښکاري چه د دغه ډېر لیک زاره پاړسو Old Persian چه په پارس کي ویل کیدله او د شرق ژبه یعني اوستا Avesta سره بیلي دي اوستا اصلاً شرقي ژبه وه، او ډیرو پوهانو د باختر Bactria ژبه بللي ده، نو موږ ځیني آریائي ژبي د پاړسو له نسله گڼو او پرسک Persic ئې بولو، او بله ډله نا پاړسو non-Persic گڼو. ایراني او هندو ژبي دواړه له یوې ریښې څخه، او سره نژدې دي، خو وروسته یو له بله سره بیلیږي، که د اوستا ډېر پخواني اجزاء د ویدا د سنسکریت سره پر تله شي، دا مقصد ښه ځني څرگندیږي، خو هر څوني چه وختونه ډېر پر تیر شول، دا دواړي ژبي ډیري سره لیري شوې، دلته د هندوکش په جنوب او د هند د شمال غربي سرحدو پر خوا ځني ژبي لکه ډارډي Dardic او پیساچا Pisacha پر خپل زاړه حال پاته دي، او دا ژبي تر هندي او ایراني ویش دمخه ځیني آریائي ذخایر لري له هغو ژبو څخه چه موږ ئې ناپاړسو non-Persic بولو، او د میډې Medic ژبي اطلاق هم پر کیداي شي د پامیر ژبي دي، لکه غلچه Ghalchah او بدخشي Badakshi دغسي هم اورمړي Ormuri او بلوڅي Baluchi. له دغو ژبو څخه پښتو هم د افغانستان د یوې مهمي برخي او ډیروگاونډیو قبایلو ژبه ده، او تر څلوویښتو ملیونو پوري په دې ژبه خبري کوي.

د دې ژبي نوم پښتو دي، چه د افغان ملت ژبه گڼله کیږي، مگر د افغان نوم ایرانیانو پر دوي ایښي دي اصلاً دوي هغه پکهت Pakthas قوم دي، چه په ریگویدا کي نوم راغلي او وروسته هیرډوت د پکتویس Paktves په نامه ذکر کړي دي.

اما د افغان نوم هم په پخوانو آثارو کي ریښه لري، مثلاً د هند په پورانا Puranas کتاب کي چه اسوکا Asvakas راغلي دي، یا ستراېون Strabon یوناني مورخ چه په لومړي میلادي پیړي کي اوټکنواي Aotaknovi ذکر کړي دي، دا هغه اوگانا Avagana یا آوگانا Aavagana دي، چه د هندوستان مشهور منجم ورا همیهیر Varahamihira په شپږمه میلادي پیړۍ کي ذکر کړي دي، په هر صورت خو د دوي اصلي نوم پښتون او د ژبي نوم ئې پښتو ده. دا ژبه لکه پخوا چه خلقو په عبراني Hebrew پوري نښلوله، اوس سوچه آریائي ژبه ثابته شوه او لکه د پامیر غلچه Ghalchah او بلوڅي ژبې چه د آریائي ژبو به نا پاړسو non-Persic او شرقي کورني یعني زند Zend پوري اړه لري، دغسي هم پښتو اساساً له دغي کورنۍ څخه ده، پروفیسور میولر F.R.Muller لومړي سړی دي چه په ۱۸٦۲ع ئې پخپل کتاب Veberdies Pracheoer Afghanen کي دا رأي ښکاره کړه، چه پښتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

د آريائي ژبو په شرقي ډله اړه لري، دوکتور ټرومپ پخپل پښتو ګرامر کي په ۱۸۷۳ع په خورا قوي ډول ذکر کوي، چه غربي (ايراني) ژبه نده، بلکه په هندي آريائي ژبو کي داخله ده، دا نظريه دمخه پروفيسور وان سپيګل پخپل کتاب Eranische Alterthumskunde کي هم تائيد کړې وه، او هم دوکتور هورنل Hoernle پخپل کتاب د ګاوډي ژبو ګرامار Grammar of the Gaudi Language کي هم دغه نظريه مني، خو لومړۍ پلا ډارمسټټر د هند د فيلالوژيک وفد په راپورت کي په ښه ډول وخيړله (۱۸۸۷ع) او په بل کتاب (د پښتو ملي سندري) کي وويل[۱] چه پښتو په زند يا په بله داسي ژبه اړه لري، چه هغه هم زند ته ورته وي.[۲] دا وه د ګريرسن نظريات چه د ده د کتاب لمړيو مخو څخه مو لنډه کړه، تر دې وروسته دي د پښتو ادب پر تاريخ لنډ نظر کوي، او بيا نو مفصلاً د پښتو ګرامر او لغات او لهجې د نمونو سره ضبط کوي، چه دلته زياتي تر دې زمونږ له بحثه سره اړه نلري.

د دغو افکارو نتيجه او د پښتو اصل

په لوړو کرښو کي مونږ د اروپا د پوهانو د افکارو يوه لنډه نمونه تاسي ته د پښتو په خصوص کي وړاندي کړه، له دغو نظرياتو څخه مونږ کولاي سو، چه يوه علمي نتيجه په لاندي ډول واخلو، او هغه څه چه مو دمخه د پښتو ژبي د تاريخي اصالت په خصوص کي وليکل ښه پسې تائيد کړو.

د اوسنيو پوهانو له علمي پلټنو څه خو لومړي دا مسئله ښه ښکاره شوه، چه پښتو يوه آريائي ژبه ده، له سامي او عبري ژبو سره کومه اړه نلري، په آريائي ژبو کي هم پښتو د ميولر او ډارمسټټر په قول له زند يا زند غندي له بلي ژبي څخه را وتلې ده، مګر تر دغو ټولو د ډوکټور ټرومپ نظريه حقيقت ته نژدې ده چه پښتو د ايراني او هندي آريائي ژبو تر منځ د اتصال حلقه ده[۳] او په تاريخي دلايلو بايد دا ومنو، چه پښتو ژبه له اصلي باختري ژبي يا آريک څخه مستقلاً را وتلې، او مستقيماً د زند او سنسکريت خور ده. په راتلونکو مخو او څېړنو کي به تاسي د دې تاريخي حقيقت دلايل او براهين مفصلاً ولولي، او دا خبره به د يوه تاريخي مستند حقيقت په ډول درته څرګنده سي.

پښتو ولي سامي يا عبري ژبه بللې شوې ده؟

ځينو مورخينو او ليکوالو پښتو له سامي او عبري څانګو څخه ګڼلې ده، د دې خبري علت هم دا دي چه د اسلام د مقدس دين سره يو ځاي زمونږ هيواد ته عربي ژبه راغله، د دې سامي ژبي کلمات او لغات د ديانت په اثر په پښتو ګډ شول، نو هر چا چه په پښتو کي عربي مفغن کلمات ليدلي دي، حکم ئې کړي دي، چه دا ژبه له سامي

[۱] د دې نظريي شرح دمخه تيره شوه.
[۲] د هند د ژبو راپور، ج ۱۰ ص ۱-۱۳.
[۳] د هنري افغاني مطالعات، ص ۵.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کورنۍ څخه ده، مګر دا خلط او ګډون عارضي دي، او د اسلام له مقدس دين سره د عربو تسلط راوړي دي. که نه وي تاسي به ئې په نورو جلدو کي ووينئ، چه د اسلام په ابتداء کي پر دې ژبه د عربي اثر لږ ؤ، او کورټ د هغي ژبي کلمات او لغات نه وه په راګډ شوي، د پښتو د اسلامي لومړۍ دورې ادبي آثارو او سندرو ته چه ګورو، سوچه او لغړ پښتو دي.

يو بل علت هم ښائي چه دې خبري ته وي، او هغه دا دي چه عبري او يهودي توکم له پخوانو زمانو څخه د آمو پر غاړو او زموږ د وطن په ښارو کي خپور شوي و، مسټر فرلانګ په ۱۸۹۷ع کي ليکي: چه د سيريا يوه پاچا د يهودو ډير اقوام له بيت المقدسه د خراسان خوا ته وشړل، دا يهود په ٦٣٠ ق،م په باختر او د هري رود پر خواو هستيدل، دوي وايي، چه هرات په تورات کي د هارا په نامه راغلي دي.[۱]

دا نظريه چه آريائي مدنيت له سامي ثقافت سره په ويدي زمانو کي هم ارتباط درلود، د پوهانو له خوا هم څه نه څه څرګنده شوې ده، مثلاً ډوکتور بريډل کيت D.R. Berriedalekeith د ايډنبرګ يونيورستي د سنسکريت پروفيسور هسي ليکي: " لږ لږ اشارات موجود دي، چه ويدي خلقو له سامي بابليانو Babylon Semitic سره هم اړيکي او روابط درلوده، د ريګويدا په يوه عبارت کي چه بينکناټا Benkanata راغلي دي، او هندي Bikander ئې ريښه ده، د ځينو بابلي الفاظو سره ورته دي، دغسي هم بريبو Bribu نوم چه د هند په اصطلاح مشهور ښندونکي دي، مسټر ويبر Weber له بابلي سره نښلولي دي.[۲]

دغسي هم د منا mana کلمه په ريګويدا کي راغلې، او هر ځاي د طلائي golden صفت هم ور سره دي، په ټينګه د يوناني mina سره نښلي، چه يونان هم له فنيقيانو Phoenicians څخه اخيستې ده[۳] دغسي هم پرسو Paracu چه د تيشې او تبر په معنا ده سامي اصله ګڼل شوې ده، خو دا ټوله يقيني ندي، اما سره د دغه هم سړي ويلاي شي، چه سامي لوي مدنيت د آريائي خلقو سره نژدې اړيکي درلوده، که څه هم په ريګويدا کي ظاهراً نا آريائي non-Aryan عناصر نه ښکاري، خو بيا هم ځيني ګوچنۍ ډلي سته، چه د دوي د مدنيت اوضاع له سامي مدنيت سره نژدې کيږي.[٤]

دغسي هم په وروستنيو وختو کي نکشيتررا nakshatras يعني قمري بروج او منازل په ټينګه له سامي مدنيت څخه اخستل شوي دي، ځکه چه په ريګويدا کي هيڅ ذکر نشته، فقط په وروستيو برخو کي د دغو يادونه شوې ده، نو له دغو اشاراتو څخه سړي د سامي او آريائي مدنيت روابط په پخوانو زمانو کي منلاي سي.[٥]

---

[۱] د فرلانګ ساينس آف ريليجن، ص ۳۹.

[۲] د ويبر هندي پوهني، ج ۱۷ ص ۱۹۸.

[۳] د زمر Zimmer کتاب Altindischelben، ص ٥٠-٥١ او د ويبر هندي پوهني، ج ۱۷ ص ۲۰۲.

[٤] د اولډنبرګ د ويدا مذهب، ص ۱۹٤ - دبلو مفيد د ويدا مذهب، ص ۱۳۳.

[٥] کيمبرج هستري آف انډيا، ج ۱ ص ۸۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عربو مورخینو هم له خورا پخوانۍ زمانې څخه د بني اسرائیلو خروج د خراسان پر خواو ذکر کړي، او دا ئې راوړي دي چه د یهودو ځیني ډلي پر دې خواو آبادي وې[1] که موږ د جغرافیا پخواني کتب وپلټو، هم داسي ښکاري، چه د اسلام په لومړۍ دوره کي په بلخ او هرات او نورو ښارو کي ځیني یهود اوسیدل، مثلاً حدود العالم د ۳۷۲ هـ تالیف د گوزگانان مرکز او پایتخت "جهودان" بولي او وایي چه په گوزگانان (د اوسني میمنۍ په حدودو) کي د عربو ځیني ډلي هم اوسیدلې چه پونده وه، او د خراسان تر نورو عربو دوي سره پاشلي پراته وه.[2]

له دغو تاریخي دلایلو څخه دا ویلاي سو چه د امو په جنوبي ورشوگانو او د گوزگانان او خراسان په حدودو کي د اسلام تر وختو پوري لا هم یهود او عرب یعني سامي خلق موجود وه، دا خو طبیعي خبره ده، چه د دوو قومو گډون او نژدیوالي د دوي پر ژبو او اخلاقو یو له بله اثر سره کوي، نو ښائي چه هم د دغه اثر نتیجه وي، چه په پښتو ځیني عبري یا عربي لغات گډ شوي وي، او له دغه کیفیته څخه ځیني خلق پدې فکر کي لویدلي وي، چه پښتو هم عبري یا عربي ته ورته یعني سامي ژبه ده.

مگر وروسته چه د اروپا محقق پوهان راغلل، دا ژبه او د دې قواعد او اصول ئې په علمي معیار وکتل، نو دوي په ښکاره د پښتو د سامي توب نظریه افسانه وگڼله، او د ښتو تعلق ئې له بني اسرائیلو سره خورا لیري وباله[3] او موږ دا خبره په تیرو مخو کي د پوهانو د اقوالو به ترڅ کي تاسي ته په ښه توگه څرگنده کړه.

د اوسني تاریخ اساس پر مشاهداتو او څرگندو دلایلو ایښول کیږي، او سړي نسي کولاي چه په تشو اقوالو په تاریخي پلټنو کي د ځان ویسا وکړي، البته که روایات او عنعنات د مشاهداتو سره مرستي سي، نو هغه تاریخي خبره خورا ټینگه وي. په اوسنیو علمي اساسو کي چه د تاریخ لپاره خورا اهمیت لري، د ژبو مقایسه او پر تله کول دي، د کومو قومو ژبي چه سره ورته وي، سړي حکم کولاي شي، چه دوي هم سره خپل او سره نژدې دي.

لکه چه تاسي دمخه ولوستل، پښتو ډیره آریائي ژبو او زند او سنسکریت ته ورته ده، له آریائي ژبو سره عنصري او اساسي گډون او اشتراک لري، سامي ژبو ته نه د قواعدو، نه د لغاتو او محاورو له خوا ورته ده، نو ځکه پوهان د پښتو د سامي توب نظریه نه ده منلې.

محمد عبدالسلام خان له اوسنیو لیکوالو څخه دي، چه د پښتو د سامي توب د فکر ملگري ښکاري، ده پخپل یوه کتاب کي ځیني کلمات سره ټول کړي دي[4] چه له عبراني سره ئې ورته گڼي، مگر که موږ په غور او ځیر وگورو کټ مټ هغه کلمات په اوستا او سنسکریت کي هم سته، نو که موږ دا خبره ومنو، چه د عبري ژبي ځیني کلمات له

[1] معجم البلدان, ص ۳۹۱ - ابوالفدا, ج ۱ ص ۷۱.
[2] حدود العالم, ص ۶۰-۶۱.
[3] گزیټیر افغانستان، ص ۲۳ د ۱۹۰۹ ع طبع.
[4] نسب نامۀ افاغنه، ص ۷۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

آريائی پخوانو ژبو سره ورته وي، بايد چه آريائي ژبي هم له سامي کورنۍ څخه وګڼو، حال دا چه دا خبره د علم او تحقيق له مقياسه ډيره ليري ده د مثال په ډول دا کلمات دی د دليل په توګه راوړي:

غر، غور

په پښتو کوه ته وائي، په عبراني ژبه (ګور) غر، او جمع ئې ګورم دي، دی وائي، چه غور هم عبري نوم دي، ابوالفدا په لومړۍ ټوک ص ۵۷ او ابن بطوطه سياح د خپلي سفر نامې په لومړۍ جلد کي دا نوم د شام لپاره ذکر کړي دي[1] مگر اوسني اروپائي محققين وائي چه دا دواړي کلمې پخواني آريائي دي، د اوستا به هوم يشت برخه کي ګيري د غره په معنا راغلي[2] او هم په خورده اوستا کي کښ مټ په دغه معنا دي[3] په سنسکريت کي هم ګير او ګيري giri د غره معنا لري.[4]

د غره کلمه په پښتو نومو کي خورا ډير اثر لري، غلجي (غلزي) هم غرزي و، غور، غرچه، غرج، غلج، خلج، ټول له دغي ريښې څخه دي، چه په منځنۍ آسيا کي د آريائي قبيلو او ځايو نومونه دي، لکه چه روسي معروف مستشرق باټولد دې خبري ته تفصيل ورکوي.[5] بل مستشرق، توماسچک Tomaschek وايي، چه ګر gar په پخوانۍ باختري ژبه د غره په معنا و او غرچه هم کوهستاني او غرني ته وايي.[6] دا خبره د عربو جغرافيا ليکونکو هم ذکر کړيده، ياقوت حموي د البشاري په حواله ليکي، چه د غرجستان (اوسني شبرغان، تالقان، دولت آباد تر مرو او مرغاب پوري) نوم له غرج څخه جور سوي دي چه د غره معنا لري.[7] منهاج سراج جوزجاني چه زموږ د وطن معروف مورخ دي، هم دا نوم غرستان ليکي.[8]

ښه اوس نو سړي ويلاي سي چه غر، غرچه، غلجي، ټول آريائي دي، که په عبري ژبه کي (ګور) وي، وي دي، هر شي خپل نژدې اصل ته رجع کيږي، نه ليري ته.

---

[1] نسب نامهٔ افاعنه، ص ۷۰.

[2] فرهنګ اوستا، ص ۲۷۲- اوستا لومړي ټوک لسم يسنا.

[3] خورده اوستا د بمبئي طبع، ص ٤۹۷.

[4] هندي او انګليسي قاموس، ص ٦۱۱.

[5] د بارتولد تاريخي جغرافيا، ص ۸۸.

[6] د پامير ژبي.

[7] معجم البلدان، ج٦ ص ۲۷۷.

[8] د طبقات ناصري قلمي نسخه، ص ۲۱٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بل ځاي دي لیکي: چه د پښتنو نوم له عبري پشت او پاشت څخه جوړ شوي دي چه متفرق کول او پاشل معنا لري[۱] حال دا چه پکهت په دغه نامه او هم دلي په دغو مځکو کي ریگویدا او یوناني مورخینو ټولو ذکر کړي دي، نو سړي نشي کولای چه دغه خپل او نژدې نوم پرېږدي، او له سامي مځکو څخه یاشت را واخلي، او پښتو ځیني جوړه کړي.

دي بیا وایي: چه شلح پټیري ډوډۍ ته وایي، او عبري کلمه ده. په پښتو (ویشله) ځني جوړه سوي ده[۲] حال دا چه اوسنی علم د فیلالوژۍ پر اصولو د کلماتو د اوښتلو او تحول ټول اصول ضبط کړي دي، خو دا چه له شلح څخه ویشله جوړه شي هیڅ فیلالوژۍ هسي قاعده نده راوړې، بلکه دا اصلاً ویشلې ده. په قندهار کي تر اوسه هم دغسي وایي، له پښتو مصدر ویشل (تقسیم کردن- حصه حصه کردن) څخه دا نوم جوړ سوي دي، دا ډوډۍ د دفعي احتیاج لپاره ژر ژر پخیږي او ویشله کیږي. یو خو هغه ډوډۍ وي، چه اوړه واغږي، یو ساعت دو ساعته ئې کنښېږدي، بیا ئې نو پخوي، دا ډېر وخت غواړي. کله چه ډوډۍ ته دستي ضرورت وي نو اوړه خیشته کړي، تبخي تود کړي ژر ئې پر واچوي، چه ژر پخه سي، او د ورو خلقو په منځ کي وویشله سي، دې ته نو ویشلې وائي، کلمه هم پخپله پښتو او د پښتو پر قواعدو برابره له ویشل مصدر څخه را وتلې ده، د عبراني شلح ډېره لري ده.

دا یو څو کلمې دلته د مثال په ډول ذکر شوې او سړي دا ځني فهمولاي شي، چه د پښتو لغاتو او کلماتو نښلول، په سامي ژبو پوري کوم علمي اساس نه لري او فقط دا فکر د بني اسرائیلو او سامي کهولو له نژدي هستوګي او ګاونډي توبه څخه پښتو ته پیدا شوي دي.

یوه ضروري یادونه

دلته باید دا خبره هم په لنډ ډول ذکر سي، چه له پخوا زمانو څخه د هند له خوا د اقوامو روابط له سامي اقوامو سره جاري وه، د سند به اوسني علاقه کي د موهنجودیرو کشفیات دا ښیي، چه شپږ زرو کاله دمخه یو مشترک مدنیت د دې ځایه تر بابل او آثوره موجود و، وروسته چه آریائي اقوام پر هند مسلط شوه نو د دوي تجارتي او د تګ راتګ روابط هم طبیعي دي. په دې تعامل او ارتباط کي ضرور ژبي هم یو پر بل باندي اثر کوي، لغات او کلمات ئې هم یو له بله سره اخیستل کیږي، او سره ګډیږي. مثلاً موږ ډېر سوچه او لغړ آریائي د سنسکریت لغات وینو، چه په عربي ژبه کي هم کټ مټ سته، او دا لیري نه ده، چه دغه لغات په تجارتي او اجتماعي تعامل کي له هنده عربو ته تللي دي، یا ځني لغات له عربي څخه هند ته راغلي وي. د مثال په توګه د اپت apat پښتو کلمه وګوري، عربي ئې آفت جمع آفات مستعمله ژوندۍ کلمه ده، چه په سنسکریت کي هم عیناً

---

۱ نسب نامه، ص ۷۰.

۲ نسب نامه، ص ۷۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

apat یا اپتي apati د فاجعې، بد بختي، پریشانۍ او خفت او رسواتوب په معنی ده[1] په پښتو کي هم دا کلمه په دغو معناؤ کښې مېږ ژوندۍ ده، لکه پدې لنډیو کي:

لکه شین کښت ژلیو زمول کړم   را باندي راغله له آسمانه اپتونه

د ویر اپت را باندي راغي   په بیلتانه کي د زړه ویني تویومه

ځکه چه سنسکریت ژبه پښتو ته خورا نژدې ده نو دلته موږ دا ویلاي سو، چه اپت هم آریائي کلمه ده، پښتو او سنسکریت له عربی څخه نده اخیستې. دا یوه کلمه ما د مثال په توگه راوړه، که نو داسي کلمات ډیري دي، او تر اوسه هم په پښتو کي مستعمل دي.

نو که داسي کلمات ومومو چه اوس هم په پښتو کي وي، هم په عربي کي او په نورو آریائي ژبو لکه سنسکریت او زند کي هم وي، دلته نو موږ په ټینگه ویلاي سو، چه هغه کلمې آریائي دي او له سامي ژبو څخه ندي راغلي، بلکه ښائي چه له آریائي ژبو څخه سامي ژبو ته نقل شوي وي، او دا خبره دلیل هم نه گرزي، دې ته چه موږ دي پښتو له سامي کهوله وبولو.

پښتو ولي هندي یا ایراني گڼلې شوې ده؟

تاسي دمخه ولوستل چه ځني پوهان دې ته هم تللي دي، چه پښتو د آریائي ژبو له هندي کهوله، یا د ایراني کورنۍ څخه ده، د دې راي علت هم هغه دي، لکه د سامي توب طرفدارانو چه ویلي دي دوي لیدلي دي، چه د پښتو ډیر گرامري خاصیتونه او لغات د هندي او ایراني ژبو سره ورته دي، نو ځینو ایراني بللې، او نورو بیا هندي گڼلې ده. مگر موږ دلته د خپلو تیرو لیکونو په رڼا کي په ټینگه وایو:

لکه ډیرو پوهانو چه هم دا خبره منلې ده، پښتو نه هندي ده او نه ایراني. بلکه له اصلي آریائي ژبي څخه مستقلاً او مستقیماً زیږیدلي ده، او لکه د اروپا اوسني پوهان چه وائي: د هندي او ایراني ژبو د اتصال حلقه هم ده. د کتاب په راتلونکو برخو کي چه پښتو د ویدا او اوستا سره پر تله سي دا خبره به په ښه ډول څرگنده سي.

[1] هندي او انگلیسي قاموس، فرهنگ نظام، ج۱ ص ۹۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دريمه برخه

پښتو او د ويدا ژبه (سنسکريت)

د ويدا ژبه - سنسکريت - ويدا او د سنسکريت نور مشهورکتب - د ويدي ژبي او سنسکريت ژوندي کلمات په پښتوکي - د مقايسي اصول - ويدا - ريگ او ريشي - سمهيتاـ سروتي - سمرتي - سيند - سوما - چهند - اشلوک - د سنسکريت نوم - دسيو - څلور ډلي - برهمن - کشتري - ويسيا - سودر - ورڼه - من - ستهانـ نمزدک مزدا - ويا کرن - منوـ دتاله من - پيسې ـکر - اجتماعي تشکيلاتـ پتي - کولا - گرامه - ويسه - پور - سميتي - ناچ - سامانه - ارباب انواع - ډيوس - پريتهي وي او نور ...

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو او د ویدا ژبه
یا پښتو او سنسکریت

لومړۍ برخه

تاسي ته دمخه د ژبو د نوي او علمي ویش پر اساس دا خبره ښکاره شوه چه پښتو او سنسکریت نژدې اړیکي او روابط سره لري، بلکه د اوستا او سنسکریت تر منځ دغه ژبه د اتصال کړۍ هم ده، له هغه وخته چه د دنیا ژبي د مقایسوي فیلالوژي comparative philology پر علمي اساس تر پلټني او تحقیق لاندي راغلي دي نو په دغه خوا کي خورا نوي او ښه معلومات هم د بشر په لاس کښیوتلي دي - ټولي آریائي ژبي که په اروپا کي دي، که په ایشیا کي، که په شرق کي دي که په غرب کي، پر دغه علمي اساس هسي سره نښتي او نژدې ثابتي شوي دي چه پوهانو ټول له یوې ریښې او یوې آري څخه بللي دي.[1]

د پښتو اړیکي او روابط هم له سنسکریت او اوستا سره د دغي علمي پلټني پر اساس ښه څرګندیږي، او زه د کتاب په دغو برخو کي کوشش کوم چه په پر تله ئیز (مقایسوی) ډول، مفصلاً د پښتو ژبي قواعد او ګرامر او لغات او اصوات له سنسکریت سره مقابله کړم، تر دې څیړني وروسته به دا تاسي ته زباده شي چه په رښتیا هم پښتو د سنسکریت سره د خور توب روابط لري او دا دوې آریائي ژبي سره خوندي دي.

د دې مقصد لپاره چه تاسي د پښتو او سنسکریت مقایسوي اوضاع ښه وپیژني دا دواړي ژبي چه د تاریخ او بنسټ له پلوه سره نښتي دي په ښه ډول مطالعه کړاي سي نو بویه چه تر هر څه دمخه تاسي یو وار پخپله سنسکریت ژبه هم ښه وپیزي او د دغي ژبي تاریخ او پخواني ادبي آثار او کتب ښه درته معلوم وي، دا دي چه لومړی زه دلته په دې خصوص کي څه معلومات درکوم. وروسته نو اصلي مقصد ته ځم.

د ویدا ژبه

د آریائي اصلي ژبي تفصیلات مو څه نه څه دمخه لوستلي دي هلته مو وویل چه له ۲۵۰۰ ق،م تر ۱۵۰۰ ق،م پوري دغه ژبه د آمو پر غاړو موجوده وه وروسته له دغي ژبي څخه ځني څانګي بیلي شوي دي چه دمخه مو د هندي او ایراني څانګو په نامه در وښولې او د ویدا د کتاب پخوانۍ برخي چه تر اوسه پاته دي د دغي اصلي آریائي ژبي تحولات او اوښتني مور ته را ښئي.

[1] د لاکمنیا کتاب په ویدا کي شمالي هیوادونه، ۳۱ ص ۱-۳ The Arctic Home in Vedas by Lokamanya

(c) ketabton.com: The Digital Library

په حقیقت کې د ویدا کتاب هم اوس بشپړ او ټول د پښر په لاس کې نسته ځکه ځني پخوانۍ برخې ورکې او له لاسه وتلې دي. اکثر پوهان چه پدغه کتاب کې د ژبې او د لسانو تحولاتو له پلوه کتنې کړې دي دوي دا عقیده لري چه د ویدا کتاب ډیرې سندرې ورکې دي او دغه اوسنۍ سندرې چه زموږ په لاس کې دي هم د یوه وخت ندي، دا سندرې د ژبې له پلوه ډیر فرق سره لري. ځینې برخې ئې زړې او پخوانې دي او ځینې برخې ئې هم نوي او زلمۍ دي، د دغه تاریخي مقصد د څرګندوني لپاره باید لږ څه شرح او تفصیل هم ولیکو.

د ویدا بخدي سندرې یا زړه او ورکه برخه

ویدا د آریائي اقوامو زړې سندرې او اشعار دي چه څلور برخې لري. دغو څلورو برخو ته ئې "معلومې سندرې" وائي، مګر هغه وخت چه آریائیان د هندوکش به شمال کې اوسیدل او ګښته لا نه وه را شیوه سوي دوي ځیني نوري سندرې هم درلودې چه تر دغو معلومو سندرو دمخه او پخوانې وې. د معلومو سندرو خورا زړه برخه ریګویدا Rig Veda ده چه پوهانو د ریګویدا له مطالعې څخه دا خبره څرګنده کړې ده چه دا سندرې په یو وخت کې ندي ویلي شوي بلکه آرتهر مکدونل وائي چه د ژبې او تخیل او سبک له پلوه دغه سندرې باید په څو سوه کاله کې ویلي شوي وي.[1]

ویوین دوسن مارتین هم لیکي: چه ریګویدا زاړه او نوي سرودونه لري، چه زړې سندرې ئې تر نوو (٤،٥) پیړۍ دمخه دي.[2]

له دې څخه چه پخبله د ریګویدا معلومي سندرې هم د یوه وخت او یوه ځاي او یوې زمانې ندي معلومیږي چه د ویدا ژبې په هره زمانه کې تحولات لیدلي دي، او د هرې زمانې ژبې ځانته بیل شکل او بیله بڼه مودلې ده، او تر ریګویدا دمخه نوري سندرې هم په آریائیانو کې وې. پخپله ریګویدا هم ډیر ډیر د هغو پخوانو ورکو سندرو او پخوانو شاعرانو یادونه کوي، په دې باب کې ډوټ Dutt مورخ په واضح ډول هسې لیکي: "د ریګویدا په کتاب کې چه کوم اختلافات سته، دا ټول د هغو ورکو سندرو یادګار ګڼل کیږي، او دا تغیرات چه په ویدي ژبه کې ښکاري دا را ښئي چه تر دغو سندرو دمخه هم نوري سندرې وې چه هغه ورکې دي، د ریګویدا متن پخپله "پخوانې پوهان" یادوي، او له هغه سندرې ذکر کوي چه پخوا ویلي شوي وې.[3]

له دغو ټولو څخه ښکاري چه آریائیانو د هندوکش په شمال او بخدي کې ځینې سندرې درلودې چه اوس ورکې دي، دا سندرې کټ مټ لکه پښتو ادبیات شفاهي وې، یعني لکه د پښتو بدلې د خلقو په یاد وې او یوه له بل څخه زده کولې په دې ډول پښت پر پښت نورو ته نقل کیدې او دغه سندرې "د آریایانو ورکې بدلې" بولي.

[1] د سنسکریت د ادبیاتو تاریخ، ص ٤٥.

[2] د هند د شمال غرب جغرافیا ۹.

[3] د ډوټ کتاب د ایریانیزیشن آف انډیا، ص ٥٥ The Aryanisation of India.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروسته چه آریائي اقوام د هندوکش جنوبي ورشوګانو ته را شیوه سول نو دوي د سپین غره، ارغنداو، کنړ او سوات په غرو او دروکي ځیني سندري درلودې او بیا چه تر اباسین (انډوس) پوري وتل، د پنجاب په ورشوګانو کي دغه بدلي پسې بشپړي کړې چه د ویدا کتاب هم دغه بدلي دي او اوس ئې سمهیتا Samhita یعني مجموعه بولي او پر څلورو برخو ویشلي کیږي.[1]

مقصد دا دي: چه تر ریګویدا دمخه هم زموږ په هیواد کي آریائي بدلي وې چه د هغو ژبه به هم غالباً هغه آریائي اصله او پخوانۍ ژبه وه، مګر دې ژبې تحول وموند، او ویدي ژبه ځني جوړه شوه، چه د ویدا دکتاب څلور برخي په دغه ژبه دي ځکه چه په ویدا کي موږ د وطن د غرو او رودو نومونه راځي، نو دا ښکاري چه د پخوانو او ورکو بدلو ژبه هم دلې ویله کیده او د معلومو سندرو ژبه یعني "ویدي ژبه" هم دلې زموږ په هیواد کي د هندوکش جنوب ته پیدا شویده.

د معلومو سندرو ژبه یا ویدي ژبه

د ویدي ژبي ادبي آثار اوس سته او د پوهانو مفصلي پلټني پکښي شوي دي، موسیو وکرناګل Wackernagle وائي: چه آریائي ستانو او روحانیونو یوه ژبه ویله چه د صوت له پلوه له ویدي ژبي سره یوه وه فقط د شاعرانه اصطلاحاتو په نه درلودلو کي فرق ورسره درلود. دغه معلومي بدلي چه اوس زموږ په لاس کي دي، په اوښتلي شکل را رسیدلي دي. که نه وي ویدي ژبي ځانته پخوانۍ صرف او نحو درلوده او پخواني اشکال پکي وه، دغه معلومي بدلي چه زموږ څخه سته، په زمامو زمانو او پیړیو پیړیو ئې له زاړه حاله تغیر کړي دي له دې جهته د BH او DH حروف یوازي په H کښل شوي، او د (ر،ل) پر ځاي (L،ل) راغلي دي.[2] په دې ژبه کي چه کوم تغیرات او تحولات پیښ سویدي هغه ټول د ریګویدا له لسو ټوکو څخه معلومیږي د دغه کتاب د لومړیو سندرو ژبه د ویدي ژبي لومړنې شکل دي، وروسته وروسته چه د کتاب لسمي برخي ته نژدې کیږو ژبه ئې تغیر کوي او ښکاره ښکاره اختلافات پکښي لیدل کیږي، حتي د ریګویدا ضمایم او شروح هم په داسي ژبه دي، چه د ویدي ژبي پیړۍ په پیړۍ تغیرات ښه را ښیئي، او لکه پوهان چه وائي د ویدا د لومړیو برخو او وروستنیو تر منځ باید اقلاً پنځه پیړۍ تیري شوي وي.

د ریګویدا ځینو برخو ژبه د اوستا له زړې برخي (ګاتا) سره داسي ورته ده، چه تر ډېره وخته پوري د اروپا د پوهانو دا خیال ؤ، چه د اوستا ژبه فقط د ویدي ژبي محرفه ده او د سنسکریت اوښتلي رنګ دي، تر ډېره وخته

---

[1] پخپله د ویدا او سمهیتا دکلمو په خصوص کي به وروسته مفصلاً بحث وکړم.
[2] تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ۱۶۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ويليام جونس Gons د اکسفورد محقق عالم دغي خبري ته ټينګ ؤ څو چه پروفيسور رسک وروسته د اوستا د ژبي استقلال او وجود ثابت کړ.[1]

له دې څخه هم دا خبره په ښه ډول څرګنديږي، چه د ويدي ژبي پيدايښت په هغه ځاي کي و، چه اوستا پکښي پيدا شوې ده او هغه نو زموږ هيواد او د آريا مرکز دي، ويدي ژبه هم تر ډيره پر خپل حال پاته نشوه، آريائي اقوام تر اندوس (اباسين) تير شول، د پنجاب او هند په شنو او زرغونو ورشوګانو کي سره خپاره شول، د دوي د حيات د نوي چاپير اغيزې هم طبيعي وې، نو ځکه د دوي ژبه هم بل راز شوه، او له ويدي ژبي څخه يوه بله مهذبه او سمه کړې ژبه پيدا شوه، چه سنسکريت ئې بولي.

سنسکريت

د سنسکريت د کلمې معنا هم مهذبه او بشپړه او سمه کړې ده[2] د خپله نامه سره سمه دغه ژبه د ويدي ژبي له تهذيت او سمولو څخه پيدا شوه، پوهان په دې خبره کي اختلاف لري، چه آيا کوم وخت دا ژبه ويله کيده که يه؟ خو دا را ښکاره ده چه سنسکريت يوه پخوانۍ علمي او ارته ژبه ده، په زرو زرو کتابونه له پخوانو زمانو څخه دې ژبه کي پاته دي، ځکه چه د دې ژبي ادبي او علمي آثار ډير دي او د زمانې له يرغله هم ساتلي پاته شوي دي، لغات او کلمات او قواعد ئې هم ټول شوي او ليکل شوي دي، نو د آريائي ژبو د مقايسوي فيلالوژي لپاره ډير قيمت لري، او سړی کولای سي چه د يوې ژبي اساس د سنسکريت له مقايسې څخه معلوم کړي.

د سنسکريت نوم او د دې ژبي تهذيب او سمول نسبتاً نوي کار دي. پاڼيني Panini د اټک او د پيښور د حدودو يو معروف عالم او د ويدي ژبي پوهاند و. دې سړي هغه ويدي ژبه سره سمه او مهذنه کړه صرف او نحو ئې ترتيب کړه، نوم ئې سنسکريت يعني سمه کړې ژبه پر کښيښو، وروسته دا نوم مشهور شو او ويدي ژبي او دغي ژبي ته ئې سنسکريت Sanskrit يعني بشپړه او سمه کړې ژبه the perfected وويله.[3]

د پاڼيني آثار تر اوسه پوري هم سته، پوهانو ترجمه کړي دي، د ده د ژوندانه عصر تر ۳۰۰ ق،م دمخه نه ځي، دا د کيت Keith قول دي[4] ميکس ميولر مشهور مستشرق وائي چه د ۳۵۰ ق،م په حدودو کي پاڼيني خپل آثار ليکلي دي.[5]

---

[1] فرهنګ نظام، ج۲ ص۳.
[2] دا کلمه هم پښتو ده، وروسته به ئې شرح او تطبيق راسي.
[3] بريتانيکا، ج ۱۹ ص ۹٥٤..
[4] کيمبرج هستري آف انديا، ج ۱ ص ۱۱۳.
[5] مقدمهٔ تاريخ هند قديم ص ۱۰۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پاڼيني مشهور کتاب د ده نحويات دي، چه ټول په ويدي ژبه اړه لري، او تاريخ ئې هم هغه تر مسيح دمخه څلورمه پيړي ده.[1] دا کتاب هر وخت ډير مشهور و او اته برخي ئې درلودې چه هره برخه ئې ادهيايا Adhyaya (وينا lecture) بلله او ټول کتاب اشټ ادهيايا Asht Adhyaya يعني اته ويناوي نوميدي. دا کتاب په خپل عصر کي ډير مهم دي او په نورو ژبو او قومو کي ساري نلري، بلکه سړي ئې د ژبي په علمي تحليل او تجزيه کي لومړي کتاب ګڼلاي سي. داسي ښکاري چه تر پاڼيني دمخه هم بعضو پوهانو د سنسکريت ګرامر کښلي و، ځکه دي پخپل کتاب کي تقريباً څلور شپيته (٦٤) تنه خپل اسلاف ښيي چه ډير تر ده دمخه ئې په دي کار ګوتي پوري کړي وې مثلاً دي ساکاټاينه Sakatayana او ياسکه Yaska نومونه اخلي، چه دا ياسکه د پاڼيني سلف او د نيروکته يعني صرف مولف و، او ده د سنسکريت په ګرامر کي دا اساس څرګند کړ، چه ټول نومونه (اسماء) له کړو (افعالو) څخه را وتلي دي.

تر پاڼيني وروسته نور پوهان هم د ده د کتاب په شرح مشغول شول، مثلاً يو عالم کاتايانه Katayana نوميده چه د ده يادداشتونه او تنقيدي شرح وارتيکه Vartika نوميږي اوس هم دا کتاب سته، بل مشهور شارح ئې پاتينجلي Patanjali نوميږي چه په ١٥٠ق،م ئې د پاڼيني لويه شرح ليکلي، او مهابهاشيه Mha Bhashya نوميږي، او په دغه کي د کلاسيکي سنسکريت تاريخي او تنقيدي پلټني سته، او د پاڼيني له ٤٠٠٠ قاعدو څخه ئې ١٧١٣ قاعدې په تنقيدي ډول شرح کړي دي، دی ګوناردیا Gonardiya بلل کيږي، يعني د ګونارده Gonarda اوسيدونکي چه دا ښار شل ميله د اودهـ شمال غربي خوا ته واقع و.

سنسکريت د لغاتو کتب او قواميس lexicography هم لري، او دغه کتب په نظم وه لومړي مشهور کتاب امره سيمه Amarasimha نومي عالم به شپږمه ميلادي پيړي کي د امره کوشه Amra-Kosa يعني (نه نا بوديدونکي خزانه) immortal treasury په نامه کښلي دي.[2] د سنسکريت کتب او علوم په اسلامي دوره کي هم مشهور وه، مثلاً ابو ريحان البيروني د ٤٢٠ هجري به شا و خوا کي د هند د نحوي په کتابو کي پانيريتي (پانيرت) Panirit ليکي چه خپل مصنف پاڼيني ته منسوب دي.[3] په دې ډول د سنسکريت نوم د ٣٥٠ ق،م په حدودو کي جوړ شوي او دا ژبه د زړې ويدي ژبي له سمولو او اصلاح کولو څخه پيدا شوي ده او وروسته دا اصطلاح داسي عامه شوه چه د ويدا ژبه، او تر ويدا وروسته د نورو کتابو ژبي او پخپله دغه سمه کړې ژبه، دا ټولي د سنسکريت په نامه وبللي شوې او اوس چه هم دا نوم ياد شي، دغه ټولي ژبي ځني مقصد دي.[4]

---

[1] ويدک انډيا ص ٨٠، بريتانيکا، ج ١٩ ص ٩٥٤.

[2] بريتانيکا، ج ١٩ ص ٩٧٠.

[3] کتاب الهند، ج١ ص ١٧٨.

[4] بودهستې انډيا، ص ٩٧.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سنسکریت خورا زړه کتیبه چه تر اوسه د بشر لاس ته رسیدلې ده په ۱۵۰ع کال اړه لري مگر په څلورمه عیسوي پیړۍ کي دا ژبه عامه سوه، او په ټولو کتیبو او رسمي نوشتو کي اسعمالیده، او ډیري نوشتې او ډیر لیکونه له دغه عصره پاته دي، او وروسته دا ژبه ډیره ادبي او علمي سوه، فلسفي، عشقي، طبي، او نور ډول ډول کتب پکي ولیکل سوه او ښې ښې ډرامې هم لري، د سنسکریت ادبي تاریخ پر دوو برخو ویشل کیږي لومړۍ برخه ئې ویدي ده، دوهمه د کلاسیکي ادب دوره ده، او دواړي د ځینو مهمو ممیزاتو او سبک له رویه سره بیلي دي لومړۍ دوره له ۱۵۰۰ تر ۲۰۰۰ ق،م ده او دوهمه دوره له ۵۰۰ تر ۱۰۰۰م پوري را رسیږي، ویدي دوره عبارت له هغه سمهیتا (مجموعو) څخه ده، چه څلور ویده پکي شامل دي، او نور ملحقات ئې هم په دغه دوره اړه لري. مگر سترا Sutra شرح ئې د ویدي ادب او کلاسیکي دورې د اتصال حلقه ده وروسته په کلاسیکي دوره کي د حماسیاتو اشعار epics لکه مهابهارت، او راماین شامل دي، پوران Puranas او رومانسي او قصصي کتب هم په دغه دوره کي سته، فلسفي، قانوني، طبي او تکنیکي کتب هم لري، چه له دغو څخه د منو Manu قوانین ډیر مشهور دي.[1]

سنسکریت فقط د علم ژبه وه او اکثر پوهان په دې فکر دي چه دا ژبه عموماً نه ویله کیده ځکه چه د عمومي وینا ژبه باید ډیره اسانه او ساده وي، مگر سنسکریت هسي د علم په درنو انډیو بار ده، چه عوام ئې کورټ نسي زده کولاي او تاریخ هم دا نه ښکاره کوي، چه یو وخت دا ژبه د عوامو ژبه وه، پخپله د هند برهمنان وایي چه یو وخت دا ژبه د هند په شمالي خواو کي ویله کیده، خو وروسته د دې ژبي نوري څانگي پراکریت Prakrit یعني فرعي ژبي پر غالبي شوې، او دا فقط د علم لپاره مخصوصه شوه[2] او هم د پوهانو او دیني خلقو په منځ کي محصوره پاته شوه، او لکه چه پوهان وائي د دې ژبي پوهانو د مقدس والي له جهته نه غوښته چه عوام او هر څوک دا ژبه زده کړي یا ئې واوري نو ځکه د کتابو او پاڼو په منځ کي ژوندۍ وه خو ویله کیده نه.

ویدا او د سنسکریت نور مشهور ادبي او دیني کتب

که څه هم زموږ د پښتو ژبي څیړنه او مقایسه له دغو ابحاثو سره مستقیماً اړه نه لري او ښائي چه ځینو ښاغلو لوستونکیو ته دغه شرح او تفصیل بې گټې وایسي، مگر په دې کتاب کي به ښائي چه ډیر د ځینو سنسکریت کتابونو نومونه راسي، نو ښه دا ده چه په لنډ ډول دغه کتب هم وپیژنو وروسته به نو خپل اصلي مقصد ته چه د پښتو پر تله او مقایسه ده، ولاړ سو، د ویدي ژبي د پیدا کیدو او بیا د سنسکریت لنډ تاریخ هم له دغه جهته دلته ولیکل شو، چه ښاغلي لوستونکي ته لږ څه ابتدائي معلومات وي:

---

[1] بریتانیکا، ج ۱۹.

[2] فرهنگ نظام، ج ۲ ص ۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اکثر پوهان دا عقیده لري چه د ویدا کلمه د (ود) له مصدره جوړه شوې، او د پوهني په معنا ده، ودیا په عمومي ډول علم ته وائي[۱] ماکس میولر مشهور وید پوهان دغه عقیده لري او وروسته ئې گریفت او ماکدونل هم تائید کوي چه د وید معنا پوهنه، علم، دانش دي او ښائي چه دغه کلمه لومړۍ کلمه وي، چه له آریائي ژبي څخه پاته وي.[۲]

په لوي سر کي ټولي آریائي بدلي او اړې سندري پر دوه ډوله ویشلي کیږي:

لمړۍ برخه سروتي Cruti یا شروتي بولي چه معنا ئې "ارویدل شوي او الهامي" دي[۳] او دا ټول سرودونه د هغو خلقو په عقیده الهامي وه چه "مقدسي سندري" ئې گڼلي. دوهمه برخه ئې سمرتي Smriti بولي، یعني روایي او یو له بله نقل شوي یا په یاد شوي سندري چه دوي به مقدس روایات او عنعنات گڼل. مگر د الهام کیفیت ئې نه درلود.[٤] په لومړي برخه یعني سروتي کي ټول ویدونه Vedas داخل دي او دوهمه برخه د ویدو شروح او ضمیمې او تفاصیل دي چه ټول پر اصلي ویدو باندي بنا سوي دي، ویدونه څلور دي او دغو څلورو ته سمهیتا Samhita یعني مجموعه هم وائي په دې تفصیل:

۱- ریگویدا Rig Veda چه دا یو قسم منظومي بدلي او سندري وې او ټولي ۱۰۲۸ سندري کیږي[٥] چه هره سندره بهجن بولي او دا ټولي سندري پر سلو برخو منډلا Mandala شاملي دي. هره برخه ئې یو منډلا (دائره) بولي. د وید معنا مو دمخه زده کړه. ریگ له rich څخه را وتلې کلمه ده چه معنا ئې تمجید او ستاینه او ثنا ده. نو ریگ ویدي د ستایني او ثنا او صفت د علم معني کوي. وائي چه آریائیانو یوه ډله شعراء درلودل چه دوي ته ئې ریشي Richi ویل[٦] او دا سندري هغو ته منسوبي دي. ځیني خلق ریگویدا پر اتو برخو Ashtata ویشي او هره برخه بیا پر اتو نورو ټوکو ویشي چه هر ټوک ئې ادهیا Adhya بولي. هره ادهیا دیرش فصله ده چه "درگا" ئې بولي او هر فصل پنځه ویناوي (فقرې) دي د مضمون له پلوه ریگویدا ټول د ارباب انواعو ستایني او مذهبي دعاوي دي.

د ریگویدا خورا زړه نسخه چه تر اوسه میندلې شویده تر ۱۵۰۰ع پخوانۍ نده مگر په زروکاله دمخه د دې کتاب حفظ او ساتنه آریائیانو کوله، هر لفظ او هره وینا ئې بیله بیله شمیرله او په یادوله ئې، له پخوانو کتابو څخه

---

[۱] د وید تعلیم، ص ۱.

[۲] دگریفت د ویدا ترجمې مقدمه، ج ۱ - د هند د ادبیاتو تاریخ، ج ۱ - د ماکدونل د سنسکریت د ادبیاتو تاریخ، د دغي کلمې لغوي تحلیل او تطبیق به وروسته بیان شي.

[۳] د دغو کلماتو شرح به هم وروسته راسي.

[٤] د ویدو تعلیم ص ۱ - ویدک انډیا ص ۷۷.

[٥] وایي چه په دغو بدلوکي ۱۱ نوي بدلي چه Valakhilyas بللي کیږي هم گډې دي (بریتانیکا).

[٦] د دې کلمې شرح او تحلیل به وروسته راسي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښکاري چه ریگویدا ټول ۱۵۳،۸۲٦ الفاظ او ٤۳۲،۷۰۰ حروف درلودل، ټولي جملې ئې په یوه حساب ۱۰٤۰۲ او په بل حساب ۱۰٦۲۲ وې.[۱]

علامه البیروني لیکي چه بید (ویدا) یو ډول نظم دي، چه خلق ئې معجز او الهامي گڼي، او یو مشهور عالم بیا پر څلورو برخو وویشه: لومړۍ برخه چه رگ بیذ ده د نظم یو مخصوص ډول دي چه رج rij=رگ rig ئې بولي. بیذ یعني د هغو شیانو پوهنه چه معلوم ندي، په دې کتاب کي اوامر او نواهي، ترغیب او ترهیب، د قربانۍ او تسبیح چمونه ذکر شوي دي، لومړۍ پلا د بیذ لیکل منع وه، مگر وروسته دغه موجوده بیذ بیاس د پراشر زوي ترتیب کړ، او موږ ته پدې نژدې زمانه کي یوه کشمیري عالم بسکر Buskar بیذ وکینښ او د دغه کتاب یو تفسیر ئې هم مرتب کړ.[۲]

۲- دوهم وید ساما ویدا Sama Veda دي، چه د ماکډونل په قول له سامن Saman یعني آهنگ او نوا څخه ئې نوم را وتلي، او دا کتاب د ریگوا له سندرو څخه جوړ شوي او عموماً هغه بدلي دي چه د قرباني پر وختو باندي ویلي کیدې او د مارکس میولر په قول د ریگویدا موید مضامین پکښي دي، دا سندري ټولي په لوړ ږغ ویلي کیدې او شمیر ئې ۱۵٤۹ دي، چه بیله ۷۸ سندرو نوري ټولي له ریگویدا څخه را اخستلې شوي دي.[۳]

۳- یجور وید Yajur Veda دریمه برخه ده چه د قربانۍ دعاوي او مراسم پکښي ذکر شویدي. دې وید هم له ریگویدا څخه تقریباً نیمي سندري را اخستي دي. ماکډونل وایي چه دا نوم له یاجوس Yajus څخه جوړ شوي دي چه معنا ئې قرباني ده، په دې کتاب کي ځني منثوري جملې هم راغلي دي او دوې برخي لري؛ ترویجر (کرشنا) Karishna چه اتریا سمهیتا ئې بولي یعني د ته اتریا Taittiriya ریشي مجموعه. بل سپین یجر (سکلا) چه یاجن ولکیا Yajanavalkya سمهیتا ئې بولي یعي د یاجن ولکیا ریښي مجموعه.[٤]

تبصره: دغه دري ویدونه چه لوړ ذکر شول، ترائي ویدیا Trayi Vidya یعني دري پوهني او دري علمونه ئې هم بولي.

٤- اتهروا ویدا Atharva Veda یعني د طلسم او جادو پوهنه، څلورم وید دي، چه د ماکدونل په قول تر ریگویدا وروسته پیدا شوي، اوسني شکل ئې هم وروستني دي، منظومي بدلي لري چه ریگویدا ته ډیر ورته دي، مضامین ئې په طلسم او جادو او شیطان اړه لري، د بدو خلقو اوضاع بیانوي د ریگویدا سره په سندرو کي تقریباً برابر دي، او شپږمه برخه ئې هغه بدلي دي چه د ریگویدا څخه اخستي شوي، او بله شپږمه برخه ئې هم

---

[۱] ویدک انډیا ص ۷۳ - د ویدو تعلیم ص ۲-۳.

[۲] کتاب الهند، ص ۱٦۵ باب ۱۲.

[۳] د سنسکریت د ادبیاتو تاریخ ویدک انډیا ص ۷۱ - د ویدو تعلیم ص ۲.

[٤] ویدک انډیا ص ۷۱ - د ویدو تعلیم ص ۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نثر ده.[۱] اتهروا ویدا پر شل برخي ویشلي دي، چه هره برخه ئې کانډا Kanda بولي او دغه ټول ۷٦۰ سندري او تقریباً شپږ زره سروده کیږي.[۲]

سمرتي یا د ویدو ملحقات: پخپله د ویدو سندري او سرودونه بیلي دي، چه هغو ته منتر یا گیت وائي او دغه برخي الهامي بللي شوي دي، مگر ځني نور شروح او ملحقات هم لري چه نثر دي او په دغو کي ځني مذهبي هدایات لیکل شوي، او ظاهراً تر پخپله وید وروسته دي چه د ژوندانه چاري او ځني فلسفي افکار هم پکي بیان شوي دي. دغو ملحقاتو ته برهمنا Brahmana وایي او دوې نوري برخي هم لري چه آرانیاکا Aranyaka او یوپانیشاد Upanishad ئې بولي. د لومړي معنا ده د ځنگله تفکرات او د دوهم معنا ده پټ الهامات، دغه ملحقات هم د ژبي هم د مضمون له پلوه دویدو په شرح او هم د آریائي اقوامو د فکر او فلسفې لامله ډیر اهمیت لري.[۳]

دغو ټولو ملحقاتو ته چه په ویدو اړه لري، سمرتي وائي او دا هغه روایات دي چه تر ویدو وروسته پیدا شوي، او د شرح او تفسیر په ډول لیکل شویدي، سمرتي چه د مضامینو له پلوه په غور وکتل سي، دغه لاندي مقصدونه پکښي پیدا کیږي، چه اصطلاحاً ئې ویدانگه Vedanga بولي، او دغه لاندي شپږ دي:

۱- سکشا Siksha د صوتیاتو او تلفظ او لهجې بحث phonetics چه کوچنۍ کوچنۍ څیړني دي او معروف گرامري عالم پاڼیني ته ئې نسبت کیږي او د پاڼینیا سکاشا Paniniya Siksha په نامه یادیږي او د دویدو د صوتیاتو او تلفظ لپاره ډیر اهمیت لري.

۲- چهند یعني د اشعارو عروض او معیار چه پنگل Pingale نومي عالم د چهندا سترا Chhandah Sutra په عنوان لیکلي، او د عروضو prosody ابحاث لري، پخپله د ویدا په ساماویدا برخه کي هم د عروضو لړ شرح په دوو برخو کي سته.

۳- ویاکرن vyakarana یعني گرامر او نحو، چه د پاڼیني مشهور گرامر د ویدي ژبي اکثر قواعد بیانوي او له گرامري تحقیقاتو ډک دي.

٤- نیروکته nirukta یعني صرف او د الفاظو علم او د لغاتو د ریښو پوهنه etymology په دغه علم کي یو کتاب یاسکانیروکته Yaskanirukta سته، چه د دویدي ژبي د لغاتو ریښې ښئي او دري برخي دي (۱) مترادف کلمات (۲) خالص او مخصوص ویدي کلمات (۳) د ارباب انواعو نومونه.

۵- جوتشه yotisha یعني هیئت او د اسمانو علم astronomy.

[۱] ویدک انډیا ص ۷۲ - د ویدو تعلیم ص ۳.
[۲] اتهروا ویدا د گریفت ترجمه، ج ۱ ص ۵.
[۳] د ویدو تعلیم ص ۳ ـ ویدک انډیا ص ۷۵ - کیمبرج هستري آف انډیا، ج ۱ ص ۱۱٤.

(c) ketabton.com: The Digital Library

٦- کلپه kalpa یعني رسوم او آئین او دودونه او جالونه ceremonial په دغه خصوص کي ډیر ابحاث د سترا sutra برخي لري او د قوانینو کتابونه هم ټول په دغه ډله کي دي، دغه شپږ مضمونه دي، چه د سمرتي په برخو کي موندلي کیږي مګر ټول دغه مضامین متفرق او پاشلي دي، داسي ندي چه مثلاً یو کتاب یا یوه یوه برخه ورته ټاکلي شوې او یو یو مضمون پکښي لیکلي شویدي، بلکه که ټول د ویدا ملحقات وکتل سي، د دغو شپږو علومو بیان لري.[١]

د دویدي ادب زماني او خلاصه

پوهان دغو ټولو آثارو ته چه دمخه ذکر کړل شوه ویدي ادب وائي او په دې لاندي ډول ئې خلاصه کوي:

١- د چهند Chhandas زمانه یعني د زاړه ریګویدا عصر له ١٢٠٠ ق،م تر ١٠٠٠ق،م

٢- د منترو Mantras زمانه یعني د نوي ریګویدا عصر له ١٠٠٠ ق،م تر ٨٠٠ق،م

٣- د برهمنا Brahmanas زمانه یعني د تفسیر او ملحقاتو عصر له ٨٠٠ق،م تر ٦٠٠ق،م

٤- د سوترا Sutras زمانه یعني د کوچنیو مذهبي رسالو عصر له ٦٠٠ ق،م تر ٢٠٠ ق،م

د ویدي ادب په دغه ویشنه کي ماکس میولر په ښه ډول د دغه ادب مختلفي دورې را ښئي،[٢] مګر د کلو په تعین کي اختلاف دي او لکه دمخه چه موږ وښوله د ویدي ادب عصر باید تر ١٥٠٠ ق،م پوري ورسیږي، اکثر پوهان لکه ولسن، بارتهه، هاګ هم د دغي خبري پر خوا دي، او هاګ وائي چه د ویدي ادب د خورا پخوانو سندرو عمر تر ٢٤٠٠ ق،م پوري هم رسیږي.[٣]

نور کتب

تر ویدو وروسته نور معروف کتب هم په سنسکریت کي سته چه لاندي په لنډ ډول معرفي کوو:

(١) مهابهاراتا Maha Bharata د هند مشهور رزمي قصه ده، چه د کورو او پاندو دوو آریائي کورنیو د جنګ احوال بیانوي. د پهلوانانو او بریالیو دلاوري او ژوبلوري مناظر ښکاره کوي، او دا کتاب ٢١٥٠٠٠ بیتونه دي، وائي چه دا کتاب هم بیاس نومي عالم ته منسوب دي، او د منتر په قول د ١٢٠٠ ق،م په حدودو کي کښل شوي او د یوه سړي تالیف هم ندي.[٤]

---

[١] ویدک انډیا ص ٧٧ - بریتانیکا، ج ١٩ ص ٩٥٨.

[٢] ریګویدا ج ٤ مقدمه.

[٣] د ویدو تعلیم ص ١٠ - ویدک انډیا ص ٧٩.

[٤] تمدن هند ص ٣٢٨ - د قدیم هند د تاریخ مقدمه ص ١٢٨.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۲) رامايانا: بله مشهوره قصه رامايانا Ramayana ده چه دا هم د سنسکريت له مشهورو ادبي کتابو څخه ګڼل کيږي، د هنتر به قول زرکاله تر مسيح دمخه دا قصه واقع شويده، او بالميک نومي عالم ته دا کتاب منسوب دي، ټول ۲٤۰۰۰۰ اشلوک او ٤۸۰۰۰ بيتونه دي.[۱]

علاوه پر دغه نور ډير کتب هم سته چه مشهور دي لکه: پران، شکنتلا، هتو پديش او نور چه د لنډوني لپاره ئې فقط نومونه ياد شول. اوس چه تاسي ته د ويدي ادب او سنسکريت د آثارو او کتابو يو لنډ لنډ معلومات وړاندي شول، نو ځم خپل اصلي مقصد ته چه د ويدي ژبي او سنسکريت پر تله او مقايسه ده، له پښتو سره.

د ويدي ژبي او سنسکريت لغات چه په پښتو کي اوس هم ژوندي او مستعمل دي

پدې کتاب کي زه د ويدي ژبي سره د پښتو پر تله فقط د لغاتو او کلماتو د نژديوالي له پلوه بحث کوم، او دا ښکاره کوم چه د ريښې او بنسټ له مخي د دواړو ژبو کلمات ډير سره ورته او نژدې دي، او د ويدي ژبي هغه زاړه لغتونه تر اوسه هم په پښتو کي ژوندي او مستعمل دي، د ويدي ژبي ادبي آثار او کتب خوشبختانه پاته دي، او اوس موږ استفاده ځني کولاي سو، مگر د پښتو کوم ليک او زړه نسخه په لاس کي نلرو، نو ځکه د ويدي ژبي د نژدې والي لامله د پښتو اصالت او قدامت معلوموو، دغه مقايسوي څيړنه د فيلالوژي او فقه اللغه تر اصولو لاندي ده مگر وروسته چه د پښتو او سنسکريت مقايسه شروع سي دلته به په دوه ډوله پلټنه او څيړنه کوو، لومړي به د سنسکريت کلمات په لوړ ډول د پښتو سره تطبيق کوو وروسته به د دې ژبي ځني اساسي قواعد او صرفي اصول هم له پښتو سره پر تله سي، په دې ډول به له ويدي ژبي او سنسکريت سره د پښتو قرابت په ښه ښير ځرګند سي.

د پرتله کولو او مقايسي اصول

د اصلي مقصد تر پيل دمخه بايد لومړې د خپل کار اصول در وښيو، يعني په دې ځان پوه کو، چه زموږ دا پرتله او مقايسه پر کومو اصولو بنا ده؟

عموماً د هري ژبي د تشکيل لپاره دا څلور لانديني مواد ضروري دي، او که سړي وغواړي چه د يوې ژبي آره او بنسټ ځانته معلوم کړي، او يا ئې له بلي ژبي سره مقايسه وکړي، نو ښائي چه دغه لانديني مواد ئې تر غور او پلټني لاندي راولي.

۱- ږغونه او اصوات چه ژبه ځيني جوړه شوې ده phoenetics

۲- حروف او توري چه د هغو ږغو نمايندګي کوي، او په ليک کي اشکال را ښئي letters

---

[۱] تمدن هند ص ۳۳۲ - د قديم هند د تاريخ مقدمه ص ۱۲۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳- د حورفو اوښتنه او یو له بله تبدیل چه د کلماتو تحول هم له دغو اصولو څخه زده کېږي او دا هم په اکثرو ژبو کي مثبت اساسونه لري morphology

٤- لغات او کلمات، چه څنګه جوړ شوي دي؟ جامد کلمات ئې څنګه دي؟ مصادر او مشتقات ئې څنګه دي؟ vocabulary [۱]

پر دغو څلورو موادو برابر د ژبو پرتله او مقایسه کیږي، او په دې کتاب کي زما د پلټني او څېړني آره دغه څلور خبري دي، د ږغو او توریو او لغاتو او کلماتو شرح او تفصیل او پرتله به وروسته راوړم، دلته به لومړي د دریم خبري یعني د حروفو د اوښتلو او یو له بله د تبدیل څني اساسي خبري در وښیم، چه اوس دستي دغه مواد زموږ لپاره د ویدي ژبي په مقایسه کي په کار راځي.

توري او د اوښتلو اصول ئې

ژبه عبارت له هغو ږغو او آوازو څخه ده، چه تر خوله راوزي. دا ږغونه راز راز دي او هر ږغ ځانته په خوله کي یو ځاي لري، چه له هغه ځایه هغه مخصوص ږغ راوزي، دغه ځاي وتوځي (مخرج) بولي، ټول ږغونه له خولې څخه راوزي، له شونډو څخه نیولي بیا د ستوني تر پایه یعني سینې پوري د حروفو مخارج دي، ځیني توري په شونډو کي ویل کیږي لکه (ب، م) ځیني توري د خولې له منځه راوزي لکه (ج، ل) ځیني حروف حلقي دي، لکه (غ، خ) ځیني حروف په سینه کي ویل کیږي لکه (هـ، ا).

د دنیا د ټولو ژبو ږغونه او آوازونه یعني توري تر سلو پوري رسیږي او هره ژبه ځانته څني داسي ږغونه هم لري چه هغه په نورو ژبو کي نه وي، مثلاً د عربي ژبه نه مخصوص حروف لري (ث،ح،ذ،ص،ض،ط،ظ،ف،ق) چه په پښتو او پاړسو کي نسته او د پښتو او آریائي ژبو ځیني حروف لکه (پ،ټ،ډ،ړ،ژ،ږ،ښ،ڼ) بیا په عربي او سامي ژبو کي نه راځي، عموماً د ټولو ژبو توري چه له شونډو څخه ستوني تر پایه ادا کیږي په لاندي ډول څو برخي لري:

۱- شونډیز توري (حروف لبي یا شفوي) labials (ضمه u، او o، ب b،بهـ bh،پ p، ف f،م m، وw)

۲- تالوئین توري (حرف کامي) palatals (ت t، تہ t، ج j، چ ch،د d، ډ d، ر r، ړ r، zj، ژ zh، ږ z، سs ش sh، ښ sh، ل l، ن n، یy)

۳- ستونیز توري (حلقه) gutturals (خ kh، ع a، غ gh،ګ g، ک k،کهـ kh)

٤- ټټریز توري (حروف سینه یا جوفي) زور (فتحه)، زیر (کسره)، آA ، الفA، هـ h، د دغو څلورو ډولو حروفو د ابدال او اوښتلو قانون دا دي:

---

[۱] فرهنګ نظام، ج ۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱ لومړي پلا د یوه مخرج حروف سره اوړي.

۲- دوهمه پلا ښائي چه هغه حروف سره واوړي چه مخارج ئې سره نژدې وي.

۳- کله کله داسي هم پيښيږي چه یو توري په داسي بل توري تبدیل شي چه په مخرج کي ډیر له اصله لیري وي دا نو داسي کيږي چه یو حرف لومړۍ پلا په داسي بل حرف واوړي چه په مخرج کي ور نژدې وي وروسته بیا دغه مبدل صورت په بل داسي حرف ابدال شي چه دغه دوهم صورت ته نزدې وي، دې ته ابدال بالواسطه باید ووایو.

٤- حروف صحیح یا صامت توري consonants په اوښتلو کي تر لوړو درو قاعدو لاندي دي مگر حروف علت یا صایت یعني ږغيږي توري vowels چه هر وخت صامتو توریو ته حرکات ورکوي، او د دوي په کومک د صامتو توریو تلفظ کيږي، د ابدال پر وخت کم قیمت نلري، کله له منځه ځي، کله اوړي، کله زیاتي کيږي. ږغيږ توري دا دي (چه ساکن وي) الف a، و v، ی y، هـ (حرکي) h، آي i، یو u، او o، ائې e.

دا حروف ذاتاً اصالت نلري، د نورو د حرکت ښکاره کولو لپاره دي، اصلاً د دوي تشکیل هم د یوه ږغ له درنولو او سپکولو څخه دي، دا لاندي نقشه وګوري:

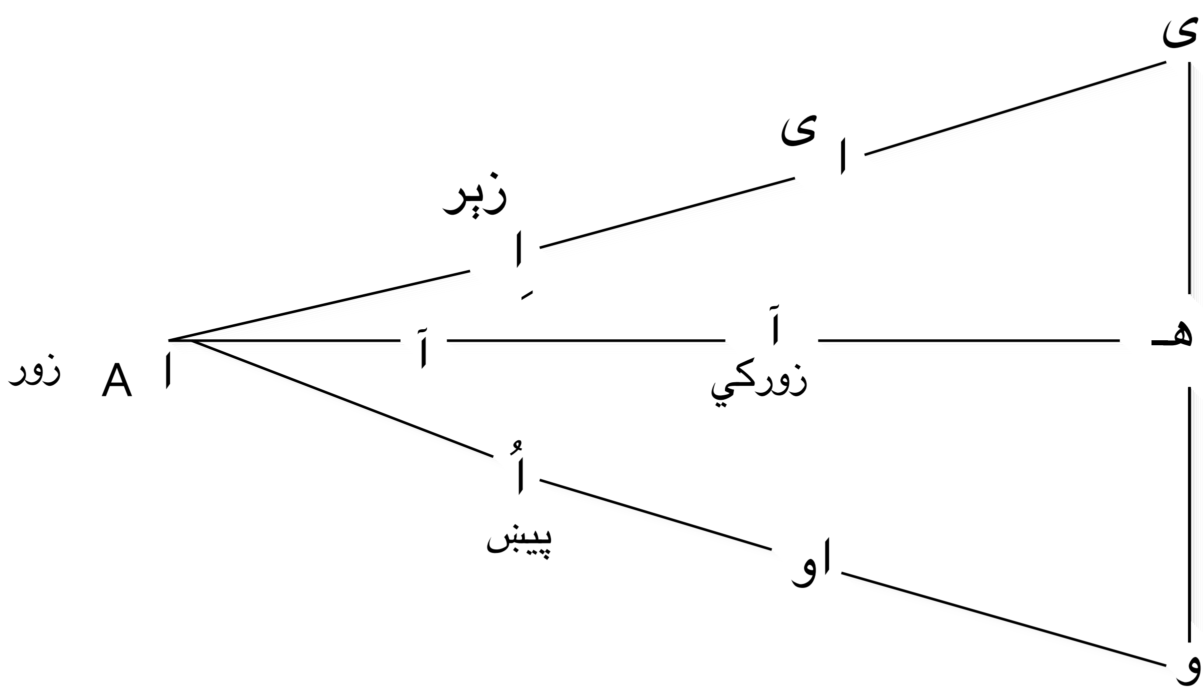

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو مثال: د ابدال د دغو قاعدو د څرګندولو لپاره دا یو مثال دلته راوړل کیږي (اشو) ashva په سنسکریت کې آس ته وایي، په اوستا کې اسپه aspa سو، په پاړسو اسپ asp او په پښتو نر آس او ښځه ئې اسپه ده. وګورئ د سنسکریت (ش) تالوئیز توري دي په (س) بل تالوئیز توري اوړي، نو (اش) طبعاً (اس) کیږي، واو شونډیز توري دي، پ هم له شونډو څخه را وزي، نو و va= پ pa شو اسپ او اسپه ځیني جوړ شول.
په پښتو کې (واو) د علت لامله حذف شو آس پاته شو. تر څلورو لوړو قاعدو لاندي د حروفو د ابدال لنډه نقشه دا ده:

هـ - ا	ح - هـ	ر- ل	ع- ا
س،خ، که	ت، ټ،ط	م،ن،ڼ	ق،ک
ب،پ،و،ف	د،ډ	ن،ل	ن،ڼ
ګ، غ	ذ،ز	ړ،ژ،ج،ځ	و،ا
س،ش	ص،س	څ،س،چ،ش	ی،ج
هـ،س	ض،د	د،ل،ت	ت،ث

ویدا Veda

تر ټولو دمخه باید د ویدا کلمه تر غور لاندي راولو ځکه د اکثرو پوهانو په عقیده دا کلمه له پخوانۍ اصلي آریائي ژبي څخه ده، او دوي وائي چه د دې کلمې اصل (ود) دي چه د پوهني معنا لري.[1]
په سنسکریت کې د ډیرو کلماتو ریښه هم دغه کمله ده، او ډول ډول الفاظ ځني جوړ شویدي، مثلاً ودت vidit علم، فهم وید یا علم، زده کړه او ودیا بهایاس vidya bhyas زده کړه، لوستنه ودیا پراپت vidya prapti د علم تحصیل د پوهني زده کړه ودیا دان vidyadan د علم خپرول او اشاعت، ودیا رتهي vidya rthi زده کونکي، محصل، ودیالي vidyalay مکتب ښوونځي، زده کړوځي، ودیا وان vidya van پوهنوال، عالم، علمي.[2]
په دې ډول د ویدا کلمه له (ود) څخه مشتقه ده، او په سنسکریت کې د علم، پوهني په معنا ده مګر لکه کلمات چه د عصر او زمانو په تیریدلو سره تغیر او تحول کوي، معاني هم دغسي دي، چه په تقریبي ډول بلي خوا ته میل کوي او لږ لږ له خپله اصله لیري کیږي. د سنسکریت ود vada د پښتو ژبي د ډیرو کلماتو سره په ریښه او معنا کې نژدې والي لري، که څه هم کټ مټ دغه کلمات لکه سنسکریت د پوهني او علم معنا نه ورکوي خو د پوهني

[1] د دې کلمې شرح لږ څه دمخه تیره شوې ده.
[2] هندوستاني قاموس، ص ۷٦٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مقصد ته نژدې دي، او سړی ویلای سي چه له اصلي آریائي ژبي څخه دا کلمه سنسکریت ته په لږ معنوي تحول راغلې ده، اصل ئې په پښتو کي محفوظ دي، یا دا چه د پښتو معاني ئې لږ څه مغیري شوې دي، په دې ډول:

په پښتو کي وده vadah د واو په زور او د دال په زورکي تر اوسه د نشو و نما او لویوالي په معناؤ مستعمله ده، په قندهار کي وایي: دا تاک په دې مځکه کي وده نه کوې یعني نه لوئیږي او نشو و نما نه کوي، له دغه ریښې څخه واده vadah جوړ شویدي، چه په واده کي هم وده یعني نشو نما او تکاثر پټ پروت دي، انسانان په واده سره نشو نما او ډیرښت کوي، له دغي کلمې څخه ودیدل لازمي مصدر، ودوي متعدي مصدر، او ودون، ودونه، ودیده، ودیدنه ودینګ جوړ شوي دي.

وده یعني لویښت او نشو نما له پوهني سره لازمي شي دي، وده بې پوهي نه کیږي او هر ځاي چه پوهنه، او علم موجود وي، هلته وده هم سته، دا معنوي تلازم دغه دوه کلمې ښه سره نژدې کوي، نو هغه کلمه چه د (ویدا) نوم ځني مشتق دي، کټ مټ په پښتو کي (وده) ده، د دې معنوي تطبیق او تلازم د څرګندوني لپاره دا لاندیني لغوي پلټنه هم د ویلو وړ ده.

د ویدا کلمه چه په اصل کي (وید) ده، د دال په زور، په اسلامي دوره کي بید beed ضبط شویده، (واو) او (ب) دواړه شونډیز توري دي، او ابدال ئې هم خورا ډیر دي: مثلاً پښتو وري پاړسو بره. پښتو وان van پاړسو سوبان، لکه باغوان او باغبان.

نو وید، بید او په پخواني اصطلاح بیذ هم شو[1] چه په پښتو کي له دغي ریښې څخه تر اوسه هم بد bud سته، مثلاً پلاني ډیر بد سړی دي یعني هوښیار، عاقل، دانشمند دي، دا کلمه وروسته به بودائي عصر کي هم کټ مټ د دغه بدهـ په نامه کي موجوده وه، او علامه البیروني لیکي چه د هندوانو په عقیده مادهٔ مطلق او مجرده هیولا (ابیکټ) درې شیه بالقوه له ځانه سره لري: عقل، دین، جهل. او لومړۍ یعني عقل ته (بدهه) وایي، چه د راحت او خوښۍ او هوسائي باعث دي.[2]

د بد کلمه د پارس په ژبو هم ننوته، مګر د حافظ ساتونکي، مشر او رئیس معنا ئې ومونده، المسعودي عربي مورخ لیکي: چه په پارس کي تر اسلام دمخه ډیر منصبونه موجود وه، او تر ټولو لوړ منصب د (موبذ) ؤ، یعني حافظ الدین او د دوي په ژبه (مو) دین او (بذ) حافظ ته وایي. جمع ئې (موابذه) ده، دغسي هم اصفهبذ له اصفه (سپه) او بذ څخه مرکب دي، یعني سپه سالار په دغه ډول د بیربذ (حافظ الکتاب) هو تخشه بذ (د کاسبانو او تجارو مشر) و[3] دغسي هم الخوارزمي کوهبذ د صاحب الجبل او هیربذ د رئیس النار په معناؤ را وړي دي[4] چه له

---

[1] کتاب الهند، ج ۱ ص ۹۳.

[2] کتاب الهند، ج ۱ص ٤١.

[3] التنبیه و الاشراف.

[4] مفاتیح العلوم ص ٦٤-٦٥-٧١.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغو ټولو څخه دا ښکاري چه (بذ) د پاړسوانانو په اصطلاح تر اسلام دمخه د رئيس او حافظ، مهتر معانی درلودل، چه د بودائي بدهـ او د پښتو اوسني بد سره ډيره اړه او نژدې والي لري.

په پښتو کي يو بل مصدر هم سته، بودول budawal يعني ځيني اخستل او تحصيل او لاسته راوستل، مثلاً خپلي پيسي مي ځيني بود کړې يعني لاس ته مي راوستې او تحصيل مي کړې. ښائي چه دا هم يو معنوي تحول وي له دغي ريښې څخه، دغسي هم ويل کيږي. چه دا شي د بود دي، يعني د گټي او نفعي دي.

له دغو لوړو تاريخي او لغوي پلټونو څخه نو دا نتيجه لاس ته راځي، چه د پښتو (وده) او بيا (بد) په هغه پخواني (ود) او (ويد) او (بيد) اړه لري او د دغو کلماتو ريښه پخوانۍ آريائي ده، او په پښتو کي هم تر اوسته له دغي ريښې څخه ډيري کلمې ژوندۍ دي، او دا ثابتوي چه د آريائي پخوانۍ ژبي سره اوسنۍ پښتو څنگه ټينگه رابطه او اړه لري؟

ريگ او رشي Rig-Rishi

د ويد شرح او تطبيق مو لوړ ولوست، او دا هم در معلومه ده چه ريگ ويدا Rig Veda د ويد دکتاب مهمه او لومړۍ برخه ده اوس به راسو دې ته چه د رگ rig کلمه څه معني لري او په پښتو کي ريښه سته که يه؟

لکه دمخه چه هم ويل شويدي، د رگ ماده rich ده چه د البيروني په قول د رج rij مجموعه ده، او رج يو ډول نظم و چه د قربانيو پر وخت په درې ډوله ويل کيدي، لومړۍ په ساده ډول، دوهم داسي چه پر هر لفظ باندي دريږي، دريم ډول چه تر ټولو ښه دي، جمله جمله ويل کيدي، او دمخه جمله بيرته ور سره تکراريده بيا نو بله جمله ور سره يو ځاي کيده.[1]

اوسني پوهان وايي چه رگ د ستايني او حمد و ثنا معناوي لري، او دا کلمه په سنسکريت کي هم په دغه معنا ده، مگر که موږ دقيق سو داسي تحليل کيږي:

گ،ج، چ او بيا ش ټول تالوئيز حروف دي يو له بله سره اوړي، هغه ريج rij چه البيروني راوړي دي، يقيناً د رگ rig معروف ډول دي، په سنسکريت کي ريج riju سم اوسيده او دغسي هم په ښو اخلاقو ستايلي او د ښو خويو څښتن ته وايي ريچا richa د ويدي روحانيونو يوه مخصوصه ډله وه، او ريشي rishi يا rikhi د آريائي اقوامو روحاني مشران وه، چه پر څو ډلي ويشلي کيده لکه مهاريشي، ډويا ريشي، راجا ريشي او دغسي هم رگهـ raghu د هند د يوه مشهور شاعر کاليداس د يوه شعر نوم دي.[2]

که موږ وگورو دا ټول نومونه نژديوالي او ربط سره لري (رج،رچ، رش،رگ) ټوله له يوې کورنۍ څخه دي، او دا ټول د ريشي rishi کلمې ته منسوبيږي، ريشي په پخوانيو آريائي اقوامو کي د مشر او بادار او رهنما او شاعر او

[1] کتاب الهند، ج ١ ص ١٦٧.
[2] هندوستاني قاموس، ص ٤٢٧، ٤٣١، ٤٣٤.

(c) ketabton.com: The Digital Library

روحاني مقام درلود، او د ویدو برخي هم دغو ریشي ګانو ته منسوبي دي، مثلاً یوه برخه د یوه ریشي په نامه ده، او بله د بل. او هندوان دا عقیده لري، چه دغو ریشي ګانو ته د ویدو د مضامینو الهام کیدئ، او د دغو روحانینو له ارباب انواعو سره ټینګه رابطه درلوده. په ویدوکي د ډیرو ریشوګانو نومونه هم راغلي دي، او داسي ښکاري چه هر قوم به ځانته ریشي درلود[1] او هر ریشي د خپل قوم رهنما، روحاني، شاعر، خطیب بلل کیدي، او هر وخت به ئې خپل قوم ته د قربانیو او عباداتو د وختو دعاوي او سندري نظم کولې. د حمد او ثنا مضامین به ئې په شعرکي ویل، دا سندري او دعاوي چه سره ټولي شوې، نو د ویداکتاب ځیني ترتیب شو، او هره برخه ئې د هغه ریشي په نامه وبلله شوه، چه هغه دغه سندري او دعاوي نظم کړي وې، یا دا چه د آریائیانو په عقیده ده ته ئې الهام شوي ؤ. نو ریشي هغه رج rij یا رګ ته منسوب دي چه معنا ئې ده ستایونکي، ثناګوي، شاعر د ښو اخلاقو څښتن. نو ریګ ویدا، رج ویدا داګرده له یوې رېښې څخه را وتلي شیان دي، او معنا ئې ده د ستاینې، د حمد او ثنا او د ښو اخلاقو او سموالي پوهنه.[2]

اوس به نو راسو پښتو ته: زمونږ په ژبه کي داسي کلمې سته چه تر اوسه هم ژوندۍ دي، او د دغي کلمي سره ښکاره خپلوي لري: لومړۍ کلمه ده "رشه" یعني خلق او ارثي سجبه مثلاً وایي: دغه ئې د پلار او نیکه رشه ده، یعني د پلار او نیکه خلق او سجیه ئې دغه ده؛ دوهمه کلمه "رشا" ده، دا د هغه چا صفت کیداي شي چه قولاً او عملاً معتمد وي، او ویسا پرکیداي شي، مثلاً زلمي خان ډیر ریشا سړی دي یعني معتمد مطلق دي، او د ښه خلق خاوند دي، په دې ډول له ریشي څخه ریشا یو صفت جوړ شوی دي، دریمه کلمه "وراشه" ده چه د خبري او وینا معنا لري، وراشه ئې نده زده، د هغه چا حال بیانوي، چه نه ژبه لري، نه وینا. حمید مومند وائي:

خندا وه په عاشقۍ راپوري خلق چه خندل مي د پندګویو په ورشو

معلومیږي چه نامعقولي او بدي خبري ته وراشه نه وایي بلکه ښېي وینا او دګټي خبري ته وراشه ویله کیږي په دې ډول سړي ویلاي سي چه د ریشي آریائي کلمه له پښتو رشه، رشا، وراشه سره ډیر نژدیوالي او خپلوي لري، ښائي چه کوم معنوي تحول ور پیښ شوي وي، مګر د دغه سره هم ډیر بیلتون نه سره لري، د رشي خاوند ریشاوي او وراشه هم لري، د ورشې خاوند تل د رشي څښتن او ریشا سړي دي، دا ټول سره لازم او ملزیوم دي، د آریائي ریشي کلمې په طبیعت کي هم دغه ټول صفات پراته دي، هر ریشي د ښه خلق خاوند، او معتمد او د ښې وینا خاوند و، د وید سندري د ده الهامات وه، او هغه به ئې لوستلې، نو هر ریشي شاعر هم و، یعني "وراشه وال" و، او په دې ډول د دغه پخوانۍ او تاریخي کلمې ریښې په پښتوکي تر اوسه سته.

او ریکوید Rig Veda چه رجوید هم ضبط شوي او رج، رچ او رش هم کیداي سي، ریښه ئې دغه رشي rishi ته را رسیږي او معنا ئې داسي کولاي سو: منظوم ویدا، د ریشي ویدا، د ښو خویونو او ښې وراشې علم.

---

[1] د ویدو تعلیم ص ۸ - ویدک انډیا ص ۷۰.

[2] تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ٦٢.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سمهیتا Samhita

پوهانو د دې کلمې معنا مجموعه collection راوړې ده، پخپله د ویدا څلور کتابونه چه دمخه ذکر شول، د مقدس علم څلور مجموعې ګڼل شوي دي او هره یوه سمهیتا بلله کیږي[1] مثلاً ریګویدا سمهیتا، ساما ویدا سمهیتا او نور، الماني مستشرق ونټرنیټس M. Winternits اصلاً ویدي ادب پر درو برخو ویشي. یوه مهمه او لومړني برخه ئې سمهیتا بولي، چه ټول د ویدو متون پکي داخل دي[2] په پښتو کي تر اوسه دغه کلمه کټ مټ نژدې دغي معنا ته سته سمته samatah یعني مجموع او ټول او کافي او په ښه اندازه: مثلاً وني ښه سمته میوه کړیده یا ډوډۍ ئې وخوړه، خو ښه سمته څني پاته سوه، پلاني ډیري پیسې لري، خو سمته ئې څلویښت زره کیږي.

نو دغه د پښتو سمته کټ مټ د ویدي ژبې سمهیتا دی (ی) او (الف) چه حروف علت دي هر وخت حذفیږي، یا زیاتي کیږي، یا د حرکاتو کار ورکوي. په دې لنډۍ کي دا تاریخي کلمه ساتلې شویده:

سمت سمت غمونه زما په برخه شونه　　　　د غم د برخو په ویش راغلم

یعني کافي او مجموعه غمونه د برخو په ویش کي زما حصه شوه.

شرتي، سروتي Cruti

دمخه مو وویل چه د ویدي سندرو یوه برخه یعني متون او څلور سمهیتا، سروتي یا شرتي بولي، او دا عقیده لري چه دغه سندري الهامي وې.[3]

دا پخواني کلمې هم د پښتو پر اصولو تحلیل کیداي سي، د (س،ش،ښ) ابدال یو طبیعي کار دي، سرتي، سروتي د یوې کلمې انواع او مختلف صور دي، په شرتي کي واو تخفیفاً حذف شوي دي، دا کلمه د پښتو (ښه راوتې) ده، الف چه حرف علت دي او په فیلالوژي کي کوم قیمت نلري، له منځه تللي دي نو که باقي حروف یو ځاي ولیکو، طبعاً (ښروتي) کیږي، ښروتي لمړي شروتي بیا شرتي او سروتي شویدي، ښه راوتې، یعني په ښه ډول راغلې او الهام شوې چه هغه الهامي معنا لري.

---

[1] بریتانیکا، ج۱۹ ص ۹۵۷ - کمبرج هستري آف اندیا، ج ۱ ص ۷۷.

[2] د هند د ادبیاتو تاریخ، ج۱.

[3] د دې کلمې نوره څېړنه د اجتماعي تشکیلاتو په بحث کي د سمتي تر کلمې لاندي راځي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سمرتي Smriti

د دې کلمې شرح هم دمخه تيره شوه، د ويدو هغه برخي چه الهامي ندي، سمرتي بولي. دا هغه د ويد ملحقات او شروح دي، چه د روايت او تحديث په ډول يو له بله نقل شوي، او مغنن راغلي دي. د دې کلمې اصل غالباً له دغه پښتو شمير، او پاړسو شمار، شمردن سره شريک دي. په پښتو وايي شميرلي يا شمرلي چه په پاړسوکي شمرده دئ.

د س،ش ابدال عمومي دي ت، ل دواړه د نژدې مخرج حروف دي. ابدال ئې روا دي، او ښائي چه دلته بالواسطه وي، يعني شميرلي لومړي وار سمردی او بيا دال په (ت) بدل شوي وي سمرتي.

د مثال په ډول دا کلمې وګوري د لام او دال ابدال سل=سد، لس=دس، (ده هندي) ليونی=ديوانه، بيا نو (د) ابدال په (ت) لکه زياد=زيات، آباد=آبات، شهد=شات.

سيند Sind

دا کلمه هم ډېره تاريخي ده، او بيخي زړه، په ريګويدا کي، سپته سندهو Sapta Sindhu مکرراً راځي، يعني اوه روده چه دغه نوم په اوستا کي کټ مټ دغسي هپته هندو Hapta Hindu ذکر کيږي په دې علاقه کي چه اوه روده بهيده، يوه حصه ئې اوسني پنجاب دي، چه پنځه روده پکي بهيږي.[1]

دغسي هم سندهو په ويدي سندروکي صرف د رود په معنا هم دي، ځکه چه هر وخت د اوستا په ژبه کي د ويدي ژبي (س) په (هـ) تبديل کيږي، نو د هند نوم هم له سيندهو څخه جوړ شوی دي.[2]

پخوانو آريائيانو د انډوس رود هم سندهو باله، او مطلق هر رود ئې هم په دغه نامه باله. او داسي معلوميږي چه دوي په لوی درياب (بحر) خبر نه وه دا کلمه ئې پر هر رود اطلاق کوله.[3]

په اتهروا ويدا کي هم دا کلمه په دغو دواړو معناو راغلې ده، کله مطلق رود ته وائي، او کله انډوس Indus ته سندهو ويل شوی دي.[4] د اوستا لومړي فرګرد، د هغه عصر د شپاړسو مشهورو مځکو او هوادو نومونه بيانوي. پنځلسمه مشهوره مځکه ئې هپته هندو Hapta Hindu ده، چه دغه نوم په زړه پاړسوکي هندوا Hindava راغلي، او هغه سندهو په هندو ابدال شوی دي، د اوستا په لومړۍ فرګرد په ۱۹ فقره کي وايي: "له ښو مځکو څخه بنځلسمه چه خالق پيدا کړې ده، هپته هندو (اوه روده) دي..."[5]

[1] تاريخ افغانستان، ج ۱ ص ٧٤ - ويدک انډيا، ص ٦٧.
[2] مدنيت بخش هند، ص ۳۸ - ايران، ص ۲۰.
[3] کمبرج هستري، ص ۸۰.
[4] اتهروا ويدا، ص ۱۲-٤٠+٦٢+١٠٧.
[5] اوستا، ج۱ ص۹.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا نوم په ویدي اصطلاح (سندهو) په پښتو کي تر اوسه هم مستعمل او ژوندی دي (سیند) یا یې مخفف (سین) دواړه اوس په هغو دواړو معناو چه په ویدا کي وې مستعمل دي مثلاً په عمومي معنا د کابل سیند، د کنړ سیند ویل کیږي، او په مخصوصه معنا (سیند) یا (اباسین) انډوس ته ویل کیږي، خوشحال خان وایي:

که مو یو ځل رسد وسي تر سنده   بیا دي نه وینم په تورو ستروګو هنده

دلته مقصد فقط انډوس دي یا لکه دا لنډۍ:

اباسین بیا په څپو راغي   په سر ئې راوړه سپیني خولې ژړ پیزوانونه

یا په عمومي معنا، لکه د خوشحال خان دا بیت:

که ئې درست په سیندکي ډوب کړې هم به سیځې   چه سیځل ئې په نصیب شوله روزګاره

په دې ډول سیند او سین د پښتو مستعمل او ژوندي لغت دي، چه په ویدي ژبه کي هم ؤ او ښائي چه له اصلي آریائي ژبي څخه دواړو ژبو ته راغلي وي.

سوما، هوما Soma, Haoma

دا د یوه بوټي نوم دي، چه په ویدي ژبه ئې سوما بولي، اما لکه په اوستا کي چه د ویدي ژبي (س) په (هـ) ابدال کیږي، نو په اوستا کي هوما راغلی دي. دا بوټي هغه وخت آریائیانو مقدس ګاڼه، چه دوي لا په بخدي کي سره یو ځاي وه، او پر هند او ایراني ځانګو نه وه ویشل شوي، دوي به پخپلو مذهبي مراسموکي د دې بوټي شیره چیښل، او یو راز مشروب به ئې ځني تیاراوه، چه نشه ئې درلوده او ډیر مقوي او تود و.

د دې بوټي نوم له قدیمه تر اوسه ډیر مشهور دي، او په عربي ئې "هوم المجوس" بولي او شرح ئې داسي لیکي: یو بوټي دي یاسمین ته ورته لږ څه شیریني او حدت لري، هوم المجوس ئې له دې جهته بولي چه آتش پرستان ئې د خپل عبادت پر وخت استعمالوي.[1] علامۀ البیرونو د دې بوټي شرح هسي لیکي:

هوم المجوس په سندي ژبه ئې خوم، او په سریاني ئې عرزا و مغوشي او په پاړسي ئې آفتاب پرست بولي، مجوسیان (د زردشت تبعه) وایي، چه دا بوټي ساق نلري او په آذربایجان کي شین کیدي او چا نسواي موندلاي، ځکه چه مارانو به تل د مرغانو چیچیان خوړل نو یوه پاچا د دې بوټي ښاخله راوړه، او د مرغانو په ځالیوکي ئې ګنبیښووه او ماران ئې په وبیرول وروسته دا ښاخله د ځالیو په ونه پوري ونښته او ډیره شوه.[2] په شرقي طب کي هم دا بوټي ډیر مشهور و، حکیم محمد حسین دهلوي ئې شرح داسي لیکي: هوم المجوس د لومړي حرف په پیښ، او د واو په سکون، دا بوټي مراتیه هم بولي ، لاندي ساق ئې یو او نري اوکلک وي، ګل ئې تیره ژړ دي یاسمین ته ورته، بلګونه ئې کوچني اوګلان ئې لکه یاسمین داسي وي، د تحفې لیکونکي وایي چه دا بوټي د ژړ ارغوان

[1] المنجمد ص ٦٨٧.

[2] د البیروني الصیدله، ص ١٤١.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له جنسه څخه دي، حکیم میر عبدالحمید وایي: چه هوم المجوس یو گل دي، چه جعفري ئې بولي ډېر اقسام لري، طبیعت ئې په دریمه درجه تود او وچ دي، ځنې ئې گلان د ساړه او وچ طبیعت لرونکي گڼي، خواص ئې دا دي: جالي حاد مخفف، د سنگ مثانې لپاره ئې د گلو خیسانده مفیده ده گل ئې د تپ د وینو د بندولو لپاره مستعملیږي...[1]

د اروپا نوي پلټونکي هم د دې بوټي ډېر تفاصیل لیکي، د دوي د تحقیقاتو لنډیز او نتیجه لاندي راوړله کیږي، چه د هوما په خصوص کي لږ څه د نوي دنیا د پوهانو افکار هم دلته ښکاره سي، مادام راگوزن لیکي: د سوما بوټي په لوړو غرو کي پیدا کیده. د دې بوټي پرستش په آریائي اقوامو کي تر بیلتون دمخه شروع سوي و، دوي لمړی د دې بوټي څخه مشروب جوړاوه وروسته پخپله د یوه رب النوع په ډول ومنل سو. او هغه چا چه دا بوټي مقدس نه گاڼه آریائیانو په سپکه ورته کاته، د سوما سوداگران او خرڅونکي ئې مجرمان گڼل، او هغه څوک چه سوما وساتي، او شیره ئې ونه کاږي، دوي دشمنان بلل، دا خلق د غرو پونده سوداگران وه، چه سوما ئې له غرو څخه وړه، او خرڅوله به ئې او په یوه خاص ډول به ئې د هند له آریائیانو څخه قیمت اخیست، هغو به تل داسي غوبي چه رنگ ئې تک ژړ (فاقع) ؤ په ښه ډول ساتل او دغه غوبې به ئې د سوما د بوټي په عوض کي ورکول داسي ښکاري: چه د سوما بوټي شیدې یا شیره درلوده، ښاخونه ئې کلک وه، پر ښاخلو باندي بلگونه نه وه، رنگ ئې سور یا طلائي و. نارونه ئې د دباندي خوا لکه د نل بند بند ؤ، له دغه څخه تروه اوگاټه شیره په نښتیځلو وته، او له دغه سره به ئې ځیني نور اجزا گډول، او د عبادت د وخت لپاره به ئې مشروب ځیني جوړاوه، ونډشمان Windischmann وائي: چه دا بوټي به د سپوږمۍ په شپو کي پیغلو او نجونو ټولول، په یوه گاډي کي چه دوو مږو به چلوله، د قربانۍ تر ځایه وړل کیده، وروسته به روحانیونو اوستانو، یوه ښاخه لاندي او بله ډبره باندي کړه، دغه بوټي به ئې کوټل، او په لاسي اونگ کي میده کول، بیا به ئې تر پشمي ټوکر صافول، په دغه شیره کي به وروسته شیدې یا اوړه ورسره اچول او تخمیر کول به ئې، دا مشروب دوي په ډېر شوق چیښه، او د ژوندانه ساتونکي او د جاوداني عمر بخښونکي ئې گاڼه د ریگویدا شاعران ئې ډېر صفت کوي: مثلاً په ریگویدا کي راځي: موږ سوما وچښل، نه مړه کیږو، په رڼا کي ننوتو، دښمن په موږ څه کولای سي؟ د فاني انسان رخه به په موږ څه وکړي؟

د سوما مشروب دوي د اسماني سوما (سپوږمۍ) یو څاڅکي یا شبنم گاڼه چه د تل ژوندانه (امرت) حامل وي او ټول قوت او طاقت هم پکښې پروت دي.[2] د سوما اهمیت او منزلت له دې څخه ښکاره کیږي، چه (اندرا) د جنگ رب النوع له دې مشروبه سره ډېره علاقه لري او د قوت او غښتلوالي لپاره ئې ډېر خوري او د اندرا ټول جنگي قوت هم له دې څخه دي او بل دا چه د ریگویدا نهمه برخه ټوله د سوما په ستاینه ډکه ده، او د اوستا یوه برخه هم "هوم یشت" نومیږي او د دغو دوو پخوانو کتابو مهمي برخي د سوما=هوما ستاینه کوي.

[1] مخزن الادویه، ج ۲، ص ۲۷٤.

[2] ویدک انډیا، ص ۱۱۵.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وايي چه لومړۍ پلا يوه ساماني ګربت (عقاب) چه سينا Cyena ئې نوم و د هريتي بريزا Haratibareza له غره څخه دا بوټي راوړ، او د يوپائيري سينا Upairisaena (هندوكش) سيترا Staera (تيرا) كوسرادا Kusrada (د غوركوراسون غر) پورانا Paurrana (پروان) سپي تاګونا ګيري Spiya-Gaona Gairi (سپين غر) پر غرو ئې خپور كړ.[1]

د هوم يشت له دغه بيانه ښكاري، چه د دې بوټي د شنه كيدو او د دوي ځاي د افغانستان مشهور غرونه وه، تر اوستا دمخه په اتهروا ويدا كي هم د سوما بوټي د شنه ګيدو ځاي د منجوان Mangoavan غر ښودل شوي دي، او دا هغه غر دي چه اوس ئې منجانن بولي، د نورستان او بدخشان تر منځ واقع دي، او د جرم دره پكښي ده، د اتهروا ويدا (منجوان) او سوسني منجان تر منځ فقط د واو د حذف فرق دي واو خو حرف علت دي، او هيڅ قيمت نلري.

په اتهروا ويدا كي د يوه قوم ذكر راغلي دي، چه موجاوان Mujavans يا موحاوانت Mujavants نوميږي، دا قبيله د بهليكا سره يو ځاي ذكر شوې ده چه مقصد ئې هغه د بلخ خلق دي. ګريفت وايي چه موجاوان يوه قبيله ده، چه د هند په شمالي غربي خواكي اوسيده.[2]

ماكډونل وائي: چه دا قبيله د ګندارۍ قبيلى سره ګاونډۍ وه ځكه چه ګنداريان د كابل او پيښور تر منځ ميشته وه نو به د دوي په شمالي خوا يعني د لغمان او نورستان به شا او خوا كي منجوان اوسيدل.[3] چه د اتهروا ويدا په قول د بلخ له خلقو سره هم دا قبيله نزدې ده.

مورګينسټرن G. Morgensterne ناروېژي مستشرق هم دغه منجان هغه تاريخي منجوان بولي او د شرقي پوهنو په كتاب كي مفصلاً شرح ليكي[4] له دغو ټولو توضيحاتو څخه ښه څرګنديږي ، چه هوما يا سوما اصلي ځاي زموږ د هيواد جګ جګ غرونه وه، او دا بوټي د دغه ځاي و، د سوما د بوټي په تشخيص كي هم نوو پوهانو راز راز نظريې ښكاره كړي دي، مثلاً ګريفت د يوې مجلې په حواله چه Quarterly Review[5] نوميږي هسي ليكي:

چه ډوكتور ايچيشن Aitchison وايي ښائي چه سوما د افډرا پاچيكلاد Ephedra pachyclada بوټي وي، چه د هريرود په ورشوګانو كي تر اوسه هم hum يا هومه huma يا ايهمه yahma بولي، دوكتور جوزف بورنمولر

---

[1] هوم يشت ۱۰-۱۱ - د افغانستان تاريخ، ج ۱، ص ۱۵۲.

[2] اتهروا ويدا، ج ۱ ص ۲۲٤.

[3] د هندوستاني ادبياتو تاريخ ص ۱۵۳.

[4] تاريخ افغانستان، ج۱ ص ۱۵٤.

[5] ۳۵٤ ګڼه ۱۸۹٤ ع، ص ٤۵۵.

(c) ketabton.com: The Digital Library

Bornmuller چه په کرمان کي ډير عمر اوسيدي سوما د افدرا يوه نوعه ګڼي او وايي چه له سائبيريا څخه بيا د ايشيا تر غربه د افدرا ډير انواع موندل کيږي[1].

سر اوريل ستاين انګليسي مورخ او مستشرق هم دغه شرح مني، دی ليکي: چه دکتو ايچيشن د افغانستان د سرحداتو د تحديد د ډلي عضو و، ده له بلوچستانه تر هري روده په ډبرينو مځکو کي دا بوټي موندلي دي (چه هوم بندک) hombandak ئې هم باله، پخپله اورل ستين وايي چه په ۱۹۱۵ع کال ما هم د ايران او افغانستان په سرحداتوت کي دغه بوټي وليد چه خلقو هوم باله او افدرا هغه تاريخي هوما دي چه په ويدا او اوستا کي ئې ذکر راغلي دي.[2]

په دې ډول هوما يا سوما دغه بوټی دي، چه په علمي ژبه افدرا بولي، او آريائيانو به شيدې او شات ورسره ګډوله، او مشروب به ئې ځيني جوړاوه. اوس به وګورو چه په پښتو د دې تاريخي بوټي نوم څه دي؟

دمخه مو وويل چه د سنسکريت (س) تل په اوستا کي په (هـ) اوړي، نو سوما هوما شو، تر ميم وروسته الف فقط د ميم د زور ښکاره کولو لپاره ليکل کيږي ځکه چه په پښتو کي د زورکار (هـ) هم ورکوي، نو بايد په پښتو رسم الخط دا کلمه هومه وليکو. (هـ) هر وخت پښتانه په همزه اړوي، مثلاً هګۍ، اګۍ بولي، هلک ته الک وايي. د هومه لومړی حرف که په همزه واړول سي (اومه) به شي.

پښتانه يوه بوټي ته اومه (په مجهول واو) وايي، چه په غرو او ډبرينو مځکو کي شين کيږي، دا بوټي نر او ښځه اقسام لري، په هندوکش او سپين غره او د تيراه او د مهمند په غرو کي دا بوټي ډير دي، په قندهار کي اومان بولي، جنوبي وال ئې هم اومه يا ماوه بولي، د پاړسو په اصطلاح (بندک) دي. په نورستان کي هم دا بوټي تر اوسه سوم بولي.[3]

د دې بوټي ايرې خلق د خولې په نسوارو او باروتو ګډوي، ښاخلي ئې بلګونه نلري، نيم ګز قدر لوئيږي، بند بند وي، يو راز ثمر لري، چه مات ئې کي شيدې ځني راوزي ځني خلق ئې ايرې د کشتې په نسخو کي هم استعمالوي، وګوري: هغه پخواني آريائي نوم کټ مټ په پښتو کي ژوندي دي، او اوس هم ويل کيږي او له دې څخه د پښتو ربط له ويدي ژبي سره په ښه ډول ثابتيږي، هغه د هوم نوم چه خارجي پوهانو د ايران او افغانستان په سرحداتو کي اوريدلي دي کټ مټ دغه پښتو نوم دي، چه عوام ئې اومه تلفظ کوي.

---

[1] د اتهروا ويدا حواشي، ج ۱ ص ۲۵۲.

[2] د هندوستاني ادبياتو تاريخ ص ۱۵۳.

[3] د يعقوب حسن خان فقه اللغه، ص ۲۷۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چهند Chhandas

داکلمه په ويدي ادب او ويدي ژبه کي ډېر اهميت او شهرت لري، په پښتوکي خو اوس مستعمله نده، مگر په زاړه ادب کي ژوندۍ وه، او په غزنوي او غوري دوروکي لا هم مستعمله وه! دلته به لومړی د دې لغت تاريخي اهميت ښکاره کو، بيا به ئې په پښتوکي در وښيو.

دمخه مو د ويدو د ملحقاتو او زمانو په بحث کي ولوستل چه چهند په ويدي اصطلاح عروضي اصولو ته وائي، او د ماکس ميولر په قول د ويدي ادب خورا زړه برخه چه په ۱۲۰۰ تر ۱۰۰۰ ق،م اړه لري چهندس بلل کيږي. يعني عروضيات. د ويدا په ملحقاتوکي هم څوکتابونه په دغه علم اړه لري هغه وخت چه پاڼيني نومي مشهور ويدي عالم او ژب پوهاند د سنسکريت ژبه ترتيب کړه د ريگويدا ژبه ئې چهندس وبلله يعني د نظم او عروضو ژبه يا د ويدي شعر ژبه، تي وي آر ډاويډس T.W.R. Davids د بودائي ادب پروفيسر وايي چه د چهندس اصطلاح په بودائي دوره کي هم وه اکثر بودائي ادبي کتب او آثار په چهندس ډول ليکل شوي دي هغه ډول ژبه چه برهمانا ـ اوـ پنشدا د ويدا ملحقات په ليکل شوي وه دگرامر پوهانو چهندسه Chhandasa بلله يعني د چهندس ژبه يا د ويدي شعر ژبه. بودا هم خپله وينا word په دغه چهندس ليکلې وه خو هر چا به په خپله ژبه ويله.[1]

په حقيقت کي چهندس د اداء او تلفظ او وينا هغه اصول وه چه د ويداکتابونه په ليکل شوي وه دا يو راز نظم و، وروسته داسي منظومه وينا د ويدا په تعقيب او پيروۍ رواج شوه او دغه ډول وينا ئې چهندس وبلله ځکه چه اصل او اساس ئې پر نظم ايښود شوي و، نو د هر نظم او شعر اصولو يعني عروضو ته ئې هم چهندس وويل او دا اصطلاح وروسته پر هر عروضي شاعر باندي اطلاق کيده لکه دمخه چه مو ولوستل په ويدي شپږو علوموکي چهندس ډېر مهم علم و، د ويدو د نظم او تلفيق ټول اصول پکښې بيانيدل دا علم د وينا او فصاحت معيار و، هغه وخت چه پنگل Pingale خپل کتاب چهنده سترا Chhandahsutra وکيښ د عروضو اصول ئې پکښې څرگند کړل وروسته د ويدا په ډېرو شرحوکي د دې علم بيان وشو. د پنگل دکتاب شرح هلايودهه Halayudha نومي عالم د مرتيا سنجي وني Marita Sanjivani په نامه وکښله او په سنسکريت کي هم دغه اصول وروسته تعقيب کړل شوه.[2]

علامهٔ ابو ريحان البيروني پخپل کتاب الهندکي د دې علم شرح مفصلاً ليکي ده چه دلته ئې لنډيز راوړم له دې څخه به په اسلامي دوره کي هم د چهند اهميت در معلوم شي تر نحو وروسته چند (چهند) مهم علم دي، چه د شعر د وزن او نظم اصول (عروض) بيانوي. هندوان دا علم خورا ضروري گڼي ځکه چه د دوي اکثرکتابونه نظم دي او د دوي د خپلو منظوماتو ډېره ستاينه کوي، او خورا ډېر ئې لولي، په لوستلو ئې خوښي او چکچکي کوئ، که څه هم تر نظم نثر ډېر آسان دي، خو بيا هم دوي کروټ نثر نه خوښوي.

---

[1] کمبرج هستري آف انديا، ج ۱ ص ۱۸٦.
[2] برطانيکا ، ج ۱۹ ص ۹۷۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هندوانو کتب اکثر نظم دي، او هم له دغه جهته ئې د علومو زده کړه گرانه ده ما د اقلیدس او مجسطي کتب دوي ته ترجمه کړل، او د اصطراب فن مي د دوي په ژبه ورته ولیکي. دوي له هغونو شتو څخه نظم جوړ کړ او ځکه چه په نظم کي توضیح نه وي، نو ئې دا کار ډیر ځانته گران کړ!

د چهند فن لومړئ پلا پنگل او چلت نومو پوهانو ایجاد کړ، او کتابونه ئې پکښي وکښل تر ټولو مشهور کتاب ئې گیست دي، چه د خپل مصنف په نامه مشهور شوي دي. د مرگلانچن او پنگل او اولیاند کتابونه هم معروف دي.[١]

دا و د چهند د کملې تاریخ چه وروسته په سنسکریت کي عموماً د اشعارو معیار او علم العروض ته هم چهند ویل کیده، او دا کلمه د دغي ژبي معروف لغت سو.[٢] په پښتو کي اوس دا کلمه مستعمله نده، خو په زاړه ادب کي موجوده وه، ښکارندوي غوري د سلطان شهاب الدین غوري (٥٦٩-٦٠٢) معاصر پخپله یوه قصیده کي هسي وایي:

په بربڼ چه ږغ د چوڼیو نغوړیده سي   ته وا چندي سره پیودي اشلوکونه[٣]

چندي دلته د شاعر او ناظم معنا لري، د پټي خزانې په قلمي نسخه کي هم دې کلمې ته د شاعر معنا کښلې شوې ده، او له دې څخه څرگندیږي چه هغه پخوانی چهند ته منسوب نوم دي (هـ) چه په دې کلمه کي وه، وروسته هیسته شوې ده او داسي ډول (هـ) له اکثرو کلماتو څخه لویږي، ځکه چه صوتي حرف دي او د پښتو په صایتو حروفو (علتو) کي هم شامل دي.

د دې کلمې دا معنا له موقع څخه هم معلومیږي، پیودل په پښتو نظم کولو ته وایي، اشلوک هم قدیمه آریائي کلمه ده، شرح به ئې وروسته راسي.

اشلوک ashlok یا ishlok

دا کلمه په سنسکریت کي د شعر او نظم verse په معنا ده[٤] او داسي معلومیږي چه اشلوک غندي اشعار په هندي آریائیانو کي ډیر وه، علامهٔ البروني لیکي چه اکثر هندوکتب اشلوک دئ او دا یو راز نظم دي چه (چارید) ئې بولي، او هر پد ئې اته حرفه وي، مگر په څلورو سروپدو کي دا اته حروف یو راز نه دي د څلورو پدو آخر حرف له یوه جنسه یعني دروند (ثقیل) وي. د اشلوک دا شرط دي چه د هر پد پنځم حرف به تل سپک (خفیف) او شپږم به ئې دروند (ثقیل) وي، اوم حرف به هم په هر دوهم او څلرم پد کي سپک او په نورو دوو یعني لومړی،

---

[١] کتاب الهند، ج ا ص١٨٠-١٨١.

[٢] هندوستاني قاموس، ص ٣٤٤.

[٣] پټه خزانه، ص ٥١.

[٤] هندوستاني قاموس، ص ٤٢.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او دریم پدکي به ثقیل وي، نور حروف چه هر راز وي پروا نلري. اشلوک د هندی کتابو بنیاد دي.[1]

په دې ډول داسي ښکاري چه د اشلوک په معنا کي تخصیص تر تعمیم وروسته راغلي دې، لومړی ئې مطلق نظم او پیودلي کلام ته (اشلوک) وایه، وروسته د نظم یو مخصوص ډول شو، او د سنسکریت په عروضو کي تر مخصوص قالب لاندي سو.

تاسي دمخه د چهند په بحث کي ولوستل چه دا کلمه د ښکارندوي په یوه قصیده کي راغلې ده، هلته په قلمي نسخه کي دې کلمې ته د (اشعار) معنا کښلې شوې ده، چه کټ مټ هغه قدیمه معنا ده. داسي معلومیږي چه دا کلمه تر ٦٠٠ هـ پوري په پښتو کي هم مستعمله او ژوندۍ وه، او له دې څخه چه په پښتو کي مستعمله وه دا ثابتیږي چه پخوانۍ آریائي کلمه ده، او پخپل اصلي ټک او هیواد کي ژوندۍ وه.

د سنسکریت نوم Sanskrit

تاسي دمخه هم ولوستل چه سنسکریت د تهذیب شوی، بشپړ شوی، او سمه شوې معنا لري، او په لنډ ډول مو د دغي ژبي تاریخي وده او نشونما هم دمخه زده کړه، اوس ئې لغوي تحلیل وګوري:

اصلاً دا نوم مرکب دي، لومړي جزو ئې (سم یا سن) دي دا لغت په دوه ډوله قدیم آریائي لفظ دي. په پښتو کي اوس هم (سم) د (راست، مستقیم، درست) په معنا سته، مثلاً سم لرګی، سمه لکړه، سمه لار، سم کار او نور ... دې کلمې پخوا نور مشتقات هم در لودل، چه اوس لږ مستعمل دي مثلاً سمي samay د اصطلاح او بهبود او ښیګړي په معنا لکه شیخ متي چه وائې:

په غروکي ستا د عشق شپیلکۍ دي   د دې نړي په عشق سمي دي[2]

یا سما sama د تنظیم او انصاف او عدل په معنا، لکه شیخ اسعد سوري چه وائي:

له سما وي ودان آهنګران و   په ټیکنه ؤ په درست جهان او ښار[3]

دغسي هم اوس سمون او سمول او سمونګ او نور مواد له دغي ریښې څخه په پښتو کي مستعمل دي په سنسکریت کي هم سم sam او سن san دواړه لکه د لاتین con د پریفکس (یعني سوابقو) په ډول راځي، معنا ئې ده یو له بله سره، موافقت، نژدیوالي لکه سم بند sambandh یعني connection سره نښتل، اتصال. له دغي ریښې څخه ډیري کلمې را وتلي دي، لکه سما sama د موافقت او برابرۍ وضعیت، سمتوب، په معنا، او سماپت

[1] کتاب الهند، ج ١ ص ١٩٤.

[2] پټه خزانه ص ٢٧.

[3] پټه خزانه ص ٤٣.

(c) ketabton.com: The Digital Library

samapt تکمیل، تمامول، سمول، ترتیب او تهذیب کول.[۱] د سنسکریت لومړي جزو هم دغه سم یا سن دي، چه ریښه ئې قدیمه آریائي ده او ښائي چه له اصلي آریائي ژبي څخه په پښتو کي تر اوسه پاته وي، او سنسکریت ته هم تللې وي، د میم او نون سره اوښتل په پښتو کي اوس هم ډېر دي، مثلاً منښتل، نښتل، مښلي، نښلي، یا لکه لانده، لامده، لنده، لمده.

دوهم جزو ئې سه یا زه دي چه کټ مټ د پښتو ښه اوس موجود دي، په سنسکریت کي وائي سوډول sadaul یعني ښه ډول او ښه څیره[۲] چه عیناً اوسنۍ پښتو ده تاسي دمخه ولوستل چه (س،ش،ښ) د یوه مخرج او سره نژدې حروف دي ابدال ئې هر وخت روا دي (واو) او (هـ) هم دواړه صوتي او د علت حروف دي په اوښتو کي کم قیمت نلري، ځکه چه د سنسکریت (س) هر وخت د اوستا په (هـ) اوړي، نو په اوستا کي دا کلمه (هو) ده.

د دې نامه درهم جزو (کریت) دي، چه معنا ئې (کرده شده) دي او دا هم د پښتو کړ ته ډېر نزدې دي، په سنسکریت کي کرن karan کټ مټ د پښتو کړن یا کړل یعني کول (وکردن) دي.[۳] نو د سنسکریت کلمه له (سم زه کرته) یعني (اصلاح کرده شده) څخه محرفه[۴] ده او دا کټ مټ د پښتو سم ښه کړي "یعني ښه سم کړې" عبارت دي چه د ژبي د تانیث له جهته باید "ښه سمه کړې" وویله سي[۵] یعني به ښه ډول او ښکلي توب سمه کړې ژبه چه کټ مټ په دغو معناو "ښه سمه کړې، ښه آراسته کړې، ښه ترتیب او تنظیم کړي، ښه بشپړه کړي" د ژبو پوهانو هم ضبط کړیده.[۶]

او د کلمې له تحلیل څخه پخپله د سنسکریت په نامه کي د پښتو ژبي اغیزه ښه ښکاري.

دسیو Dasyu

هغه وخت چه آریائي اقوام د افغانستان له غرو او ورشوو څخه د هند خواو ته شیوه شول او تر اباسین ور تیر شول، دوي د هندوستان له اصلي بومي خلقو سره مخامخ شول او له دغو خلقو سره ئې جګړې او مقابلې وشوې، څو ورو ورو ئې هغه خلق مات کړل او مځکي ئې څني وینوې. د هند بومي وګړي چه تور لینګي ئې بولو د تور پوست او پلنو پزو خاوندان وه، دغه خلق پخوانو آریائیانو دسیو، داس Dasyu یا Dasa بلل، چه معنا ئې دښمن، میرځمن، بیدین ده.

---

[۱] هندوستاني قاموس ص ۴۷۲.
[۲] هندوستاني قاموس ص ۴۸۳.
[۳] هندوستاني قاموس ص ۵۶۸.
[۴] فرهمک نظام ، ج ۲ ص ۸ دیباچه.
[۵] پښتو فقه اللغه، ص ۲۶۱.
[۶] هندوستاني قاموس، ص ۴۸۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا کلمه په هندکي د آرین یعني نجیب او شریف په مقابل کي استعمالیده. آرین چه غنم رنګي انسانان وه، د "شریف" په نامه ئې څانونه ستایل، او د هند تور لینګیان ئې "دسیو" یعني دښمنان او بد خلق او بې شرفه ګڼل، د ویدي عصر شاعرانو دوي پیت پزي او تور پوستي بللي دي، او دغه اقوام اوس په هندکي "دراویدي" بولي.

په ریګویدا کي د آریائیانو او دسیو د جګړو ډیر تفصیلات راځي، او هرکله دوي له خپلو ارباب انواعو څخه خپل بری پر دسیو باندي غواړي، اندرا چه د جنګ رب النوع دی، هرکله دسیو سره جګړې کوي.[۱]

تر ویدا وروسته د ایران د داریوش په ډبر لیک کي هم د آریائي اقواموپه مقابل کي د دوي د مستملکاتو خلق په دې نامه بلل شویدي، او وروسته په هندکي د دې کلمې معنا لږ تغیر خوړلي (داس) تش د غلام او مریي او چوپړي په معنا پاته شوي دي.[۲] ګیګر الماني وايي چه په اوستا کي دانو هغه دانوه یا د ریګ ویدا (دسیو) او وروستني (داس) دي، چه د آریائیانو دښمنان او رقباء وه، دانو چه په ۱۳ یشت ۳۷-۳۸ فقره او په ۵ یشت ۷۳-۷٤ فقره کي راغلي دي د ارباب انواعو دښمن او اندرا ئي سخت مخالف دي، دګراسمن به ډکشنري کي هم دانو او داسه دواړه له یوې ریښې څخه را وتلي نومونه دي.[۳]

د اوستا په ځینو برخو کي دژ یا دش Dush عموماً د بد او بابیز په معنا و، چه د ډیرو کلماتو په سر پوري دا کلمه نښته، د خورده اوستا په اور مزدیشت کي (دوش مینو) لیدل کیږي[٤] چه دغه اوسني د پارسي ژبي (دشمن) هم له هغې زړې کلمې څخه جوړ شوي دي، تر پهلوي ژبي دمخه چه کمه ژبه ویله کیده په هغې کي (دشمیر) دشمن او معاند او ضد په معنا و[٥] دغه (دش) د ډیرو پاړسو کلماتو په سر کي راځي لکه دشمن، دشنام، دشوار، دژخیم، دوزخ، دزد.

له دغو ټولو مطالعاتو څخه ښکاره شوه چه د ویدا دسیو، داس او بیا هم دانو او د اوستا دش مینو او بیا د پهلوي دشمبر له یوې ریښې څخه دي، او هم په سنسکریت کي دش dash کټ مټ هغه (داس) دي، چه د مریی او غلام اوکښته به معنا ؤ، او داش هم دغسي دي.[٦]

اوس چه سړی وګوري د سنسکریت (دش) یا (دس) هغه د اوستا (دش) ګرد سره یو شی دي، او په پښتو کي هم دا ټول موجود دي، داسي د سین ابدال په شین خو پخپله په دغو کلمو کي سته او (ش) هم هرکله په (ښ) اوښتلای سي نو په پښتو کي طبعاً (دش) اوړي (دښ) کیږي یو (ن) د پښتو د نسبت له اداتو څخه پوري ونښلوئ

[۱] کمبرج هستري آف انډیا، ج ۱ ص ۸۵ - تاریخ افغانستان، ج ۱، ص ۱٦۸.
[۲] د ویدیک انډیا ص ۲۱۸.
[۳] د خاوري ایرانیانو تمدن، ج ۱ص ۱۰۳.
[٤] د خورده اوستا فرهنګ، ص ٤۹۰.
[٥] دساتیر آسماني ص ۲٤٥.
[٦] هندوستاني ډکشنري، ص ۳۷۰-۳۸۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(دښن) به سي، لکه پم او پمن، خیره، خیرن، پخه، پخن، او نور. نو چه (دښ) د بد او بابیز او ضد په معنا و (دښن) هم دغو صفاتو ته منسوب کیږي، او د (ن) د ادات له خواصو څخه دا ده چه اکثر د عیوبو لپاره راځي.

د (دښن) کلمه په پښتو کي خورا عامه ده. او په پخواني ادب کي ښه ځاي لري، جمع ئې "دښنه" او "دښني" هم د دشمنۍ به معنا مستعملي کلمې دي، مثلاً سلیمان ماکو وائي: پر دښن ئې یرغل وکاوه... سره ومړوړل ئې دښنه.[1]

ملکیار وائي: توري تیرې کړئ ... دښن مو پرې کړئ.

بابا هوتک وائي:

زلمو پر ننگ ځانونه مړه کړي   دښن په عشیو مو پیپه کړئ[2]

امیر نصر لودي د پښتو خورا پخواني شاعر وائي:

زما دښنه هسي تورا کړي   یا توراني دښن چه وایي[3]

عبدالقادر خان خټک وایي:

خو عارف د چا په ښو شکر گزار دي   نه په بدو د دښنه لري گله

څلور ډلي Caste

هغه وخت چه آریائي اقوام په افغانستان کي اوسیدل، او د باختر او هندوکش په ورشوگانو کي پراته وه، دوي ځانته ځیني اداري او ملي تشکیلات درلودل، په مساوات ئې ژوندون کاوه، مگر چه دوي تر انهوس (اباسین) ور واوښتل او په هند کي خپاره شول، هند تر دوي پخوا د تور لینگي اقوامو او تور پوستانو ډک و، له هغه سره د دوي جگړې وې، او پخپله آریائیانو ځانونه سپین پوستي بلل، په ریگویدا کي دا فرق او امتیاز ذکر شوی، او له تورو دسیو سره د سپینو آریائیانو مقابله داسي شوې ده:

د باد رب النوع (ماروت) پر دسیو گانو باندي حمله وکړه دوي ئې د تالندي په غړغړو سره تباه کړل د دوي ورشو گانې او پټي ئې سپین پوستو دوستانو ته ور وویشل.[4]

د دسیو او آرین د دغه تصادم او جگړو نتیجه وه چه د هند خلق په رنگ او پوست او کړه وړه کي سره بیل شول او پخواني ناآرین اقوام د تورلینگي او پیت پزي (پایسه یزي) او بې پزي په صفاتو په وید کي ذکر شول، او

[1] پښتانه شعراء، ج ۱.
[2] پټه خزانه، ص ۱۱.
[3] پټه خزانه، ص ۷۱.
[4] ریگویدا، ج ق ص ۲۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

آريائيانو دوي نجس او مردار خواره ګڼل.[۱]

هغه وخت چه آريائيان د هند په مځکو کي خپاره او غالب او بريالي شول نو دوي د هند خلق پر څلور ډلي وويشل پخپله آرين درې ډلي وه، څلورمه ډله هغه دسيوګان او تور لينګيان وه، چه ذکر شول. دې ويش ته په انګريزي کي کست caste وائي چه له پرتکالي کاستا يعني نژاد او نسل څخه ئې اخيستي دي، مګر په سنسکريت کي ورنه vorna يعني رنګ color بولي، ځکه چه دا تقسيم هم پر تور او سپين رنګ باندي شوي ؤ.[۲]

د رنګ او نسل ويش لومړي په آريائيانو کي نه ؤ د ويداد دورې په اواخرو کي پيدا شوي دي، ځکه چه په لومړيو ويدو کي د دې ويش کوم ذکر نسته، او نه ئې نومونه راغلي دي، فقط د لسم ويد په ۹۰ برخه کي چه پرش Purush ئې بولي په افسانوي څير د دغو څلورو ډلو د پيدا کيدو ډول ښودل شوي دي، مثلاً: "چه د پردوش بدن ئې تقسيم کړ، برهمن ئې له خولې څخه، راجنيا ئې له مټو څخه ويش ئې له ورنو څخه، او شدر ئې له پښو څخه پيدا شول".[۳]

په ويدا کي فقط دغوني د څلورو طبقو ذکر راغلي دي، زياتي څه نسته، خو د هند آريائيانو د دغو څلورو ډلو امتياز هسي وايي، چه خوله پر ټولو اعضاؤ باندي شرف او لوړتيا لري، نو برهمن چه له خولې څخه پيدا شوي دي، کار ئې ښوونه او پرمان روايي ده، هغه څوک چه له بازو او مټه پيدا شويدي، کار ئې جګړه، او ساتنه او قوت دي، کم خلک چه له ورنو څخه را وتلي دي، د دوي کار دا دي، چه د تمدن نظام ټينګ کړي، او وداني او کښت او زراعت د دوي وظيفه ده، مګر هغه چه له پښو څخه پيدا شوي دي کار ئې فقط چوپړ وهل او خدمت کول دي.[٤]

د څلورو فرقو د پيدا کيدو دغه افسانوي رنګ تر اوسه هم په هند کي موجود دي، لومړي ډله ځانونه ډير شريف ګڼي او دا درې ډلي له شدر (دسيو) سره کورټې مخالفت نکوي، اچهوت يعني ناملموس ئې بولي.

د دغو څلورو فرقو له نورو خصوصياتو سره دلته زموږ کار نسته، فقط دلته دا څلور نومونه چه د آريائيانو زاړه ژوندون سره اړه لري، د پښتو له پلوه تحليل کوو، ځکه چه ځيني پوهان وايي چه دا څلور سره کلمې پښتو دي، او ريښې ئې په دغه ژبه کي سته، لاندي ئې شرح راځي.

برهمن Brahmana[٥]

لومړي ډله ده، چه روحاني او مقدسه ګڼل کيږي، او تر ټولو ډلو لوړه او پاکه ده، د دوي وظايف په جامعه کي

---

[۱] ويدک انډيا ص ۲۲۰.

[۲] کمبرج هستري ص ۹۲ - د ويدو تعليم ص ۱۲۳.

[۳] ويدک انډيا، ص ۲۱۷.

[٤] ويدـ پرش سکته ۱۰-۹۰.

[٥] منو شاستر.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مقدس او روحاني دي، د هند مشهور مقنن منو Manu بر برهمنانو وظايف هسي ټاکي: خداي برهمنانو ته دغه وظايف مقرر کړي دي د ويدو ويل او په نورو لوستل، ځان او نورو ته قرباني کول، خيرات ټولول او ورکول... برهمن چه وزيږي، د ټولو مخلوقاتو خاوند وي، او په دنيا کي تر ټولو معزز وي، د دين، د خزانو ساتونکي هم دي وي، برهمن د خپل حسب او نسب د لوړتيا لامله د هر څه مستحق دي که دی د لسو کالو وي او کشترې د سلو کالو، بيا هم پر کشتري د ده درناوي او عزت لازم دي.[1]

پوهان د برهمن ترجمه په (دعا کونکي يا نمانځونکي preist) کوي[2] او دا کلمه له (برمهه) څخه جوړه شوې ګڼي، برمهه د دعا او مقدسو سندرو په معنا و، چه وروسته ئې تحول وکړ، او يو مجرد جوهر او اعلي موجود شو، چه هر ځاي او په هر شي کي سته او بيا نو د يوه بيل رب النوع په مفهوم وپيژاند شو.[3]

په اوسنۍ پښتو کي کټ مټ دغه تاريخي آريائي کلمه سته، برم bram عظمت، جلال، لوړيبا، حشمت ته وايي، د برم خاوند يعني د عظمت او لوړتيا خاوند له برمه ولويږي يعني له جلاله او عظمته پريوزي، پلاني په برم کي دي يعني د حشمت او جلال په حالت کي دي، خوشحال وائي:

که هندو که مسلمان د پت په کار کي — چه مي وليدل د هيچا نشته برم

دلته برم bram د آزرم او نرم او چرم په قافيه کي راغلي دي، داسي معلوميږي چه د خټکو محاوره دغسي وي.

د برم اوسني معاني هغه تاريخي مفهوم ته نژدې دي لغات او کلمات د خپل تحول په دوره که دغسي تغيرونه کوي، مثلاً (برمه) ډير پخوا په ويدي عصر کي د نمانځني او دعا او ستايني معني درلودل، وروسته يو مجرد د تخليق جوهر، او بيا د لوي رب النوع نوم سو، په دغو ټولو معناؤ کي د جلال او عظمت او قوت او قدرت معاني پراته دي، چه اوس ئې په پښتو کي هم په دغو معناو مستعملوو.

له برمه څخه برهمن داسي جوړ شو، چه يو د نسبت ادات (من) چه اوس هم په پښتو کي سته، پاي ته پکښې زيات سو، برمهمن شو، يعني د جلال او عظمت او لورتيا خاوند، په کثرت استعمال (هـ) تر (ميم) دمخه شوه دوه ميمه سره يو ځاي شوه، په ټولو ژبو کي چه دوه حروفه سره يو ځاي شي، که ئې تلفظ دروند وي يو غورځوي لکه هډېره چه هډيره شوې ده، دلته هم يو ميم ولاړ، برهمن پاته شو اما د (من) د نسبتي ادات نور مثالونه زموږ په ژبه کي دا دي، خوږ ـ خوږمن، کړ ـ کړمن، درد ـ دردمن.

د برهمن معنا که دغه د پښتو (برم من) يعني د جلال او عظمت خاوند واخلو د دغي آريائي ډلي له مقامه سره هم مطابقت لري، ځکه چه دوي يقيناً د لوړتيا خاوندان وه او تر ټولو مخلوقاتو غوره او لوړ بلل کيده، د بشر خورا

---

[1] منو شاستر (۱) برخه ۸۸-۹۱ فقره ص ٤٦-٤٧.

[2] کمبرج هستري ص ۹۲.

[3] ويدک انډيا ص ۱۹۹-۲۵۵.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ممتازه طبقه هم دوي وه، او نور ټول طبقات ئې هم خادمان ګڼل کيده.[۱]

کشتري Kshtari

دوهمه طبقه ده، چه په ويدا کي راجنيا Rajanya او په وروستو کتابو کي کشتري او بياچهتري ذکر شوې ده پخبله لومړي کلمه د شهزاده او سرباز او جنګي معنا لري.[۲]

په منو شاستر کي د کشتري Kshatriya په نامه ياده شوې ده، او دغه لوي مقنن ئې وظايف هسي تعيين کړي دي. کشتري ته حکم وشو چه د خلقو حفاظت وکړي، انعام او بخشش ورکړي، قرباني وکړي، ويد ولولي، له شهوت پرستي څخه ځان وساتي.[۳]

دا طبقه تر برهمن وروسته دوهمه مقتدره ډله ده، چه پاچهان او مشران له دوي څخه وه، اهل اداره او د سياست خاوندان هم دوي وه، عسکري امور، جنګي چارو په دوي اړه درلوده، دوي د برهمنانو د برم او عزت وسيله وه، او تر هغو وروسته ئې غټ غټ امتيازات درلودل، کشتري بايد تل به جنګ کي ونه تښتي او خپل رعايا وساتي، او د برهمنانو احترام وکړي، دغه دري خبري د کشتري لپاره ضروري وې.[٤]

علامه البيروني وايي: چه د کشتر لپاره برم او بړبست ضروري دي، خلق بايد له ده څخه وبيريږي دی ښائی چه بهادر، غښتلي، حوصله لرونکي، متين، زبور، ښندونکي وي، او لوړ لوړ کارونه په سواني اجرا کړي.[٥]

په دې ډول د کشتري وظايف اداري او عسکري وه، او نوم ئې هم کټ مټ دغه مقصد ښه را ښئي، او په پښتو کي ټينګي ريښې لري، بلکه سوچه پښتو دي، کشتري په پښتو کي له دوو کلمو څخه جوړيږي، لومړي جز ئې کش دي چه په پښتو (کښ) ورته وايو، کښل يعني (کشيدن، آختن) هم له دغي ريښې څخه متداول ژوندي مصدر دي د (کښ) په الحاق پښتو ډيري کلمې لري لکه زيارکښ، امبارکښ، ګورکښ، اوکښ د آختن په معنا له توري او تيغ سره راځي مثلاً توره کښل، چاړه کښل، خوشحال خان وايي:

ورځم توره وکښلې چه مين واورم په تا بل	په درست جهان دي نه وي يو د ما غندي رسوا بل

دوهم جز ئې (ترې) دي چه مفرد ئې (تره) ده، د لومړي حرف په ضمه، اوس موږ د (ت د ضمي د ښکاره کولو لپاره مفرد (توره) او جمع ئې (توري) ليکو، خو تلفظ ئې فقط د (ت) په ضمه دي او پخوانۍ املا ئې هم (تره، او تري) ده.

---

[۱] تمدن هند، ص ۲۱۵.

[۲] کمبرج هستري، ص ۹۲.

[۳] منو شاستر.

[٤] تمدن هند، ص ۲۱۵ - ويډک انډيا، ص ۲۱۲.

[٥] کتاب الهند، ج ا ص ۱۳۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پخوا پښتو د عسکر د نامه لپاره له دغو دوو کلمو څخه کار اخيست، او لښکر او سپاهيان ئې د (کښتري) په اوسني املا (کښتوري) بلل يعني توري کښلي (شمشير آختگان). دا کلمه د الفاظو په اړولو او مقلوب کولو (تور کښ) د عسکريت په معنا هم مستعمله وه، او کټ مټ ده هغه (گښتوري) مقلوبه ده.

د پښتو يو ډېر پخواني ادبي اثر (خير البيان) دي، چه د زرم هجري کال په حدودو کې د پښتانه د فکر او فلسفې يوه نابغه بايزيد روښان ليکلي دي، او قلمي نسخه ئې مشهور مستشرق سر دينسن راس پيدا کړې، او ناروېژي خاور شناس مارگن سترن يوه مقاله د دغه کتاب په باب کې کښلې وه. په دغه مقاله کې له خير البيانه څخه څو مخه په لاتينې حروفو چاپ شويدي، چه په يوه جمله کې دغه د (تورکښ) کلمه هم راغلې ده، او هغه دا ده: مشغول دي ډېر آدميان په کرلو په بازرگاني باندي يا په پوندگلي، يا په تورکښ باندي، ځيني په نور نور چاري مشغولي کا آدميان.[1]

دلته د خير البيان ليکوال د انسانانو چاري او وظيفې (زراعت، تجارت، او عسکريت) ښئي، او عسکريت (تور کښ) بولي او داسي ښکاري چه دا کلمه تر زرم هجري کاله هم مستعمله وه، او زوړ شکل ئې هغه تاريخي کشتري دي.

ويسيا Vaicya

دا نوم په ويدا کي ويسيا، او په سنسکريت کي ويس Vais، ويسيه Vyasy ويشيا Vaishya راغلي دي او پسله کشتري دريمه طبقه ده.[2]

منو مقنن وايي: چه ويسيا بايد غلې وساتي، انعام ورکي، قرباني وکړي، ويدا ولولي، تجارت وکړي، پور ورکړي. کرهڼه او زراعت هم د ده کار دي.[3]

د دې طبقې وظيفه په آريائيانو کي تجارت او زراعت او نور مدني او عمراني کارونه وه، غلې او گلې به دوي ساتلې، د کرهڼي اصول او د تخمو پيژندنه، د ښې مځکي او بدي مځکي بيلونه، د اجرت او مزدا اندازه، د رانيولو او خرڅولو دودونه، اوزان او اکيال پيژندل، دا ټول د ويسيا کار ؤ، پر ده لازمه وه چه د جواهراتو او غلو او فلزاتو او کالو او عطرياتو او نورو مسالو قيمت به ښه ور معلوم ؤ دغسي د ويسيا بايد څو ژبي زده وي، او پخورا ايمانداري او او ويسا او اعتماد او زيار خپل کار وکړي، دا طبقه له محصولاتو او جنگي خدماتو څخه بالکل معاف وه، ټول عمراني خدمات دوي ته سپارل شوي وه.[4]

[1] د هند د آثار عتيقه مجله، ج ۱۱ ص ۵۷۰.

[2] هندوستاني قاموس ص ۷۷۹.

[3] منوشاستر (۱) برخه.

[4] تمدن هند، ص ۲۳۴-۲۳۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

علامه البيروني دا نوم (يش) راوړي چه د (ويش) معرب دي، او وظايف ئې هم کټ مټ دغسي ښئي لکه لوړ چه ذکر شول[1] او له دغو ټولو څخه سړي ته ښه معلوميږي چه د ويسيا وظيفي او کارونه ټول داسي وه، چه په اعتماد او اعتبار او رښتي ئي اړه درلوده، پخپله منو مقنن د دوي په اجتماعي وظايفو کي اعتماد او باور او ويسا لوي او مهم شرط ګڼي[2] او که سړی ورته ځير شي هم دغه مهم وظايف يعني تجارت او زراعت او مالداري بيله ويسا نه کيږي، او د ټولو اقتصادي کار او آره او سته هم پر اعتماد او ويسا ولاړه ده.

وګورئ ګټ مټ د دغي طبقې نوم هم (ويسا) دي، او هيڅ ليري نده، چه د پښتو (ويسا) او دغه (ويسيا) له يوې ريښې څخه وي!

ويسا په پښتو ادب کي ډيره مشهوره کلمه ده، معنا ئې اعتماد، باور او اعتبار ده، خوشحال خان وائي:

په دا ساه نشته ويسا　　　　هر دم ته وايه الله

يعني په نفس اعتبار او اعتماد نشته. بل ځاي وائي:

هر چه کټګان دي په صوبه کي د خدا　　　　خوک په بند دي څوک لاګرزي نا ويسا

يعني بې اعتبار او بی اعتماده ګرزي.

ښائي چه اصلي ويدي نوم له ويسا سره مشترک (ويسيا) ؤ، وروسته په دې نامه کي تغير راغلي، ويشي، ويش سو په عربي (بيش) البيروني راوړي دي دغه (ويش او بيش) د عوامو په معنا هم په پښتو کي مستعمل و، ځکه چه دا دريمه طبقه عوام وه، او برهمن او کشتري له خواصو څخه ګڼل کيده.[3] خوشحال خان وائي:

زه خوشحال دي د بدئ نيکي ګواهي لم　　　　د ښايست مخي دي نشته په خوي ويښئي

د بيت آخرئ کلمه داسي ده (ويښ ئي) يعني په ښايست کي له خواصو او په خوي له عوامو څخه يې! له دې څخه هم معلوميږي لکه ويسا چه په پښتو ادب کي مستعمله او ژوندي کلمه وه، وروستني (ويش) هم مستعمل ؤ!

شودر Shudra

څلرمه ډله او تر ټولو کښته او نامل‌موسه ګڼله کيږي، لکه چه دمخه وويل شوه، دا ډله د هند بومي تور لينګيان وه، چه دسيو (دښمن) بلل کيده.

---

[1] کتاب الهند، ج۱ ص ۱۳۰.

[2] منوشاستر ، ۹ باب ص ۳۲۶-۳۳۳.

[3] پخپله ويسا او ويش هم ځينو پوهانو د عامي او معمولي دړی په معنا راوړي دي. کيت Keith د اډنبرګ يونيورستي د سنسکريت پرفيسور ئې معنا commoner يعني معمولي او د عوامو د ډلي سړي ليکي (کمبرن هستي ص ۹۲). له دغه څخه هم د پښتو ژبې د ادبي استعمال ور نژدې والي ښکاره کيږي چه د خوشحال خان په بيت کي کټ مم دغه معنا ورکوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

منو مقنن وايي: چه شودر بل هيڅ کار نلري، بيله دې، چه د نورو خدمت وکړي، او دوي راضي ولري.[1] شودر غير آريائي خلق وه، نو ، ځکه دوي ئي ذليل او نا نجيب ګڼل، او ټولي کښتي پيشي او کارونه دوي ته محول وه، مثلاً دوبي ګري، موچي ګري، بازي ګري، ماڼوتوب، ماهي ګيري، د وحشي مرغانو ښکارل، ټوکرئ جوړه ول، چنډالي، ډمبتوب، او نور.[2] شودر، سودر، او شدر ټول د دې کلمې مختلف اقسام او اشکال دي، او د شودر معنا هم کښته، ذليل، نانجيبه ده[3] چه درو نورو ډلو دغه خلق له ځانو سره نه ګډول او دوي ئې بي شرفه او ډېر کښته خلق ګڼل.

دا کلمه د پښتو (سوډر) سره هم په معنا هم په لفظ کي نژدې والي لري په پښتو سوډر (نالايق، کښته، بي عقل، بې تهذيب، ناپوه) ته وايي مثلاً پلاني خوشي سوډر سړی دي، يعني ناپوه او نالايق دي.

دا کلمه تر اوسه هم ژوندئ ده، او کله ئې خلق د سرکوزي او خنزير په معنا مستعملوي، مګر نده معلومه چه حقيقت کم دي او مجاز کم؟

ځيي پوهان وايي: شودر اصلاً د يوې علاقې نوم و چه اباسين ته نژدي وه او په (وشنو پران) نومي هندي زاړه کتاب کي شودر، او ابهير يو ځاي ګڼل شوي دي. يوناني مورخ مګستهنيز دا خلق تور مخي بولي، او تر سکندر دمخه د هخامشيانو کومکيان وه[4].

ښائي چه شودر لومړی د دغه ځاي نوم و ځکه چه آريائي اقوام تر اباسين پوري خو لومړی له دغو اقوامو سره مخامخ شول، نو ئې دوي داسيو او کښته او ناپاک وګڼل، او دا نوم ئې د هند پر ټولو بومي تورو اقوامو باندي کښيښو.

په پښتو کي چه د سوډر لپاره کم بد مفهوم پاته دي، دا هم دغه زاړه آريائي فکر نتيجه ده او دا دوې کلمې لکه لفظ چه سره نښتي او نژدې دي معنا ئې هم سره نښلوي.

ورڼه او د وظيفو ويش

دمخه مو ولوستل چه د څلورو ډلو د امتياز لوي عامل د رنګ سپين والي او تور والي و (شودر) تور مخي او تور لينګي خلق وه، اما درې نوري ډلي سپين پوستي آريائيان وه، ريګويدا هم دسيوګان په تور مخو سره ستائي.[5]

دغه امتياز او په انګليسي اصطلاح caste ته په ويدي ژبه ورڼه Varna ويل شوي دي، يعني رنګ او جوله او

---

[1] منوشاستر (۱) برخه ۹۱ فقره.

[2] کتاب الهند، ج ۱ ص ۱۲۸.

[3] د ويد تعليم ص ۱۲۸.

[4] د ويد تعليم، ص ۱۲۸.

[5] ريګويدا لومړئ برخه ۱ باب ۱۸ فقره، دوهمه برخه ۲۰ باب فقره ۷.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بڼه. بڼه تر اوسه په پښتوکي د مخ او څیرې رنګ ته وايي، مثلاً بڼه ئې اللوتې ده یعني د مخ رنګ ئې الوتي دي یا پلاني په بله بڼه راغي یعني په بل رنګ راغي.

د (و) او (ب) ابدال عمومي دي، مثلاً کابل،کاول، زابل، زاول، شوربا، ښوروا نو په دغه قاعده (ورنه) لومړي پلا (برنه) سو، ځکه چه د (ر،ڼ) تلفظ مشکل و، نو (ر) حذف شوه، (بڼه) پاته شوه.

له دغې مطالعې څخه تاسي ته ښه ښکاره کیږي، چه لکه د څلورو ډلو نومونه چه پښتو دي، دغسي هم د ډلو د جوړېدلو اساسي نوم هم پښتو دي، او هغه ویدي کلمه اوس هم په پښتو کي سته، چه شکل ئې (بڼه) دي یعني رنګ color بل اکثر محققین دې خبري ته ټینګ دي چه دغه د څلورو ډلو ویش د آریائیانو د هند تر هجرت دمخه نه ؤ، دوي پخپل اصلي هیوادکي د مخني درې ډلي درلودې څلورمه ډله چه شودر ده په هندکي پیدا شوه.

د دې خبري بل ټینګ دلیل دا هم دي چه د باختر (بخدي) آریائیانو هم درې ډلي درلودې او په اوستا کي نومونه داسي ذکر شوي دي خوتو Khvaetav ورزن Verezena آیریامن Airyman[1] د دغو درو اوستائي ډلو په مقابل کي د هند (برهمن، کشتري، ویسا) موجود دي[2] او دا خبره ځیني ښکاري چه آریائیانو درې ډلي درلودې روحاني ډله، عسکري ډله اقتصادي ډله. دا عنعنه په پښتوکي کټ مټ موجوده ده، دوي هم د خپلو اقوامو وظایف دغسي ویشلي دي، د پښتنو یوه خورا قدیمه عنعنه دا ده: "وایي چه د مړاني باد را والوت، د غرغښت، پر ژبه ونښت، نو تلقین او روحاني چاري او وینا او علم او ادب د غرغښت کار دي. دا باد د (بیټني) پر مټ (بازو) ونښت، توره او عسکریت د دوي کار دي مګر د (ځړبن) پر لمن ونښت نو دوي تل د لوئي لمني خاوند دي، سیاسي کارونه او شاهي او مدنیت پالنه او وداني او زراعت او تجارت دا ټول د ځړبنو وظایف دي."

دا عنعنه کټ مټ هغه زړه آریائي ریښه او اساس لري، او سړي ویلای سي چه له ویدا او اوستا دواړو سره مشترکه ده، نو لکه نومونه اوکلمات چه پښتو وه، دغسي اصلي ویش هم د پښتو دغي عنعنې ته ورته دي.

من Man

دا کلمه په سنسکریت کي زړه، ارادې، روح ته وایي[3] او علامه ابو ریحان البیروني د عقلي او حسي موجوداتو په شرح کي هسي بیان کوي: چه تر پنځو حواسو وروسته من (اراده) ده، چه له حواسو څخه ډول ډول کارونه اخلي، په حیوان کي د ارادې محل زړه دي، او په دغه مناسبت خلق اراده من بولي، چه اصلاً من زړه ته وائي[4] دا کلمه په پخوانۍ پښتو کي کټ مټ په دغه معنا موجوده وه، او داسي معلومیږي چه زموږ له هیواده هند ته تللې ده،

[1] ۳۲ یسنا ۱ بند، ۳۳ یسنا ۳ بند، ٤٦ یسنا ۱ بند.

[2] ګاتها، ص ۸۷.

[3] هندوستاني قاموس، ص ۷۰۳.

[4] کتاب الهند، ج ا ص ٤٥.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یا به د زړه په معنا حقیقت وي مجاز به ئې اراده وي یا به اراده مجازاً مشهوره شوې وي.

د ښنتو یو خورا پخواني شعر چه امیر کروړ جهان پهلوان د غور پاچا د ۱۳۹هـ په شا او خوا کي ویلي دي، دا کلمه لري دا پاچا وائی:

عشي د من می ځي بریښنا پر میرخمنو باندي[۱] دلته هم ښکاري چه (من) د ارادې په معنا دي یعني د ارادې غشي مي لکه بریښنا پر دښمنانو باندي ځي.

ستهان Sthan

ستهان په سنسکریت کي د طرف او ځاي، مرکز، موقف، سر زمین په معناو دي[۲] او دا کلمه په نورو آریائي ژبو کي لکه پاړسو د (ستان) په ډول تر اوسه هم مستعمله ده مثلاً شارستان، گلستان، غرجستان، افغانستان.

داسي معلومیږي چه د ستهان کلمه پخوانۍ آریائي کلمه وي، ځکه چه آریائیان په هند کي تیت شوه، دا کلمه ئې په دغو معناو در لوده دوي دیوستهان Deva Sthan د عبادت ځاي ته ویل[۳] او خپل گرد مملکت ئې هم لومړي دیوستهان باله یعني د عبادت او نیکیو ځاي، چه وروسته ئې هندوستان وباله یعني د هندوانو ځاي او هیواد.[٤]

دا کلمه کټ مټ په پاړسو کي هم پخوا مستعمله وه، او مفهوم ئې هم تقریباً دغه و مثلاً فخر مدبر مبارک شاه د غزنوي عصر مورخ لیکي: "به ستهان لوهور در میان شدند"[٥] دا کلمه په پخوانۍ پښتو کي هم مستعمله وه، او هم له دغه جهته ویلاي شو، چه یوه آریائي پخواني کلمه ده، چه هم دلې پخپل هیواد کي پاته، او هم شاو خوا په سنسکریت او پاړسو کي رواج شوې وه، ښکارندوي د پښتو د غوري دورې یو شاعر وایي:

د اسلام د دین شهاب د نړي لمر دي　　　　تور ستهان ئې کړ رڼا په جهادونه[٦]

دغه بیت له یوې قصیدې څخه دي، چه ښکارندوي د سلطان شهاب الدین غوري په مدح کي ویلې ده دی وایي چه سلطان شهاب الدین تور ستهان یعني تور مملکت (هند) په جهادو روښانه کي، له دې بیته د کلمې پخواني ژوند په پښتو کي ښکاري.

---

[۱] پټه خزانه ص ۳۳.
[۲] هندوستاني قاموس، ص ٤٥٨.
[۳] هندوستاني قاموس ص ٤١٠.
[٤] کتاب العلم، ج ۱ ص ٥٤.
[٥] آداب الحرب، ص ۳۹.
[٦] پټه خزانه، ص ٥۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نمزدک، مزدک، نمست، مزدا

دا کلمات ټول آريائي دي، د هند او ايران په ژبو کي پخوانۍ ريښې سته، او په پښتو کي هم ډيري کلمې سته چه په دغه ريښه اړه لري.

لومړی به سنسکريت ته وگورو: نمست namasit محترم، ستايلې شوی، معزز نمسيت namasyit يا نمسيه namasya د عزت او احترام خاوند، مجلل مکرم[1] دا مواد چه په سنسکريت کي موجود دي ريښه ئې (ن،م،س، ت) ده چه (ن) ئې په نورو ژبو کي کله کله حذفيږي (س) په (ز) بدليږي او (ت) په (د) خو په اصل کي د احترام، نيايش، لمانځلو، او تکريم معاني پراته دي، په اوستا کي هم دا کلمه ښه موقع لري.

مزدا Mazda په اوستا کي د لوي خداي نوم دي، چه اهور مزدا يا اورمزد ئې هم باله. دا خداي دوي يو مبداء واحد مجردگانه چه ټول مخلوقات ئې پيدا کړي دي، دلته ئې زموږ (مزدا يا مزد) يعني دوهم جزو د دې بحث لپاره په کار دي، چه هغه (م،ز،د) حروف لري او د سنسکريت (م،س،ت) سره د يوه جنسه دي او له يوه مخرجه. په مزدا کي هم د تجليل او تکريم معاني پراته دي ځکه چه خداي تعالي جليل دي لوي دي، او د تجليل او پرستش وړ هم فقط دی دي!

په پښتو او پاړسو کي له دغي مادې څخه نماز او نمونځ، نمنځل، او نمزدک او مزگت جور شويدي، چه شرح ئې لاندي راځي:

د پاړسو نماز او مزگت

نماز اوس فقط د عربي صلوة په معني دي. چه يو مخصوص عبادت دي مگر په پخوانۍ پاړسو کي دا کلمه د نيايش خضوع، تکريم تجليل په معناوو هم وه، عبدالحي گرديزی ليکي: "چون امير را بديدند همه نماز بردند و خدمت کردند"[2]

فردوسي وائي:

زمين را ببوسيد و بردش نماز   همي بود پيش زماني دراز

اما مزگت په پاړسو کي د مسجد په معنا و چه دغه هم د تجليل او نيايش ځاي دي. زموږ د وطن يو جغرافيا ليکونکي په (۳۷۲ هـ) کي مسجد جامع "مزگت ادينه" ليکي، مثلاً د هرات د لوي مسجد په خصوص کي وايي: "و مزکت جامع اين شهر آبادان تر مزکتها است"[3]

ابو علي محمد بلعمي د سامانيانو مشهور وزير (متوفي ۳٦۳ هـ) د تاريخ طبري په ترجمه کي ډير ځله د مسجد

[1] هندوستاني قاموس، ص ۷٤۹.

[2] زين الخبار، ص ۷۵.

[3] حدود العالم، ص ۵۷.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر ځاي مزکت ليکي مثلاً: "و مريم همچنان اندران حجرهٔ مزکت بدست زکريا عليه السلام بوده" يا "روز آدينه نمزکت جامع نماز کرد"[1]

په دې ډول د پاړسو نماز او مزکت هم د هغې ريښې څخه دي چه د سنسکريت (نمست) او د اوستا (مزد) ځني جوړ شوي وه، او د دغو کلماتو معنوي ارتباط هم د تجليل او نيايش او نمنځې په مفهوم کي ښکاره دي، د پښتو ژبې مونځ، نمونځ، لمونځ (نماز) مزدک، نمزدک (مسجد)، لمانځل، نمانځل، لمانځه، نمنځنه (نيايس، عبادت، تکريم) او نمنځن (با نماز و نيايش و مهر)، نمنځلي (ستوده و نيايش شده) ټول له هغې ريښې څخه دي او (ن،م،ځ) ئې هغه پخواني حروف دي، چه هم په سنسکريت، هم په اوستا کي وه، او هم په پاړسو کي سته (ځ، ز، س) درې سره د يوې کورنۍ او يوه مخرج حروف دي ادبي اسناد ئې دا دي. دوست محمد کاکړ وائي:[2]

شپې ئې روڼې په لمانځو وې   په ژړا او به نارو وې
چه به گنبيووت په لمانځنه   يا به گنبيووت په ستاينه

يا:

يوه ورځ جهاد الفضل   تر کلو کلو لمانځل

دلته ټول د نيايش، عبادت، تجليل په معناؤ دي.

خوشحال خان وائي:

پيرځوينه، ښه سلوک نمنځنه، عدل   که دي دا خويونه شته څه غواړې نور؟

عبدالقادر خان وائي:

سر و مال ښندل زينت د عاشقانو   عنايت، مهر، نمنځنه زينت ستاسي

دلته د (عبادت، مهر، نوازش) معاني لري.

بل ځاي خوشحال خان نمنځلي او نمونځ دواړه له يوې ريښې څخه په نژدو معناؤ سره راوړي:

خداي هغه په دواړو کونو دي نمنځلي   چه په ورځ ئې عدل و داد په شپه نمنځونه

نمنځن هم له دغې ريښې څخه د (با مهر او با لطف او ښو) په معناو دي، عبدالقادر خان وائي:

که نمځن ويل دي نه کيږي و ما ته   کله کله راته کړه خبرې سپورې

په پښتو کي له دغې قديمي ريښې څخه مزدک، او نمزدک د مسجد او نيايش گاه په معناو هم سته، تر اوسه د ناصرو کوچې قبايل مسجد مزدک بولي.

په زړو ادبياتو کي دا کلمه نمزدک nmazdak ضبط شوې ده، ښکارندوي د غوري سلطان شهاب الدين په دعا کي وائي:

---

[1] تاريخ طبري، ص ۲۲۸، ۷۲۸.

[2] پټه خزانه، ص ۸۹.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوم دي تل وه پر دريځ په نمزدكونه.[۱]

يعني نوم دي تل د مسجدو پر منابرو يادېږه، دا مزدک او اوسني مزدک هغه د پاړسو پخواني (مزکت) ته ډېر نژدې دي، او لکه چه وويل شوه، ريښه ئې هغه پخواني آريائي ده چه هم په سنسکريت هم په اوستا کي هم په پاړسو کي سته.

ويا کرڼه Vyakarana

دمخه تاسي ته د ويدا د ملحقاتو په بحث کي په سپړو ويدانگو کي ويا کرڼه يعني گرامر او نحو هم در وښودله شوه، دې علم په آريائيانو کي ډېر اهميت درلود د ٦٠٠م په حدودو کي دا علم ښه تکميل شو، او د پاڼيني پر وياکرڼه باندي نورو پوهانو هم شروح وليکل، مثلاً پاتنجلي خپل بارتک او مهابهاشيه کتب وکښل، شو پورما نومي عالم هم "کانتر ويا کرڼه" وکيښې، چه د مبتديانو لپاره و تر ډېره عمره دا علم په هند کي مخ په لوړتيا ؤ لکه چه پر دې آخر کتاب باندي اوه شرحي کښل شوې دي، هر څوک چه به پنډت کيدئ، نو د دې علم زده کړه ورته ضرور وه، پنډت جيادتيه او بامن په ٦٦٢ع د پاڼيني د کتاب شرحي ليکلي دي، چه کاشکابرتي نوميږي او وروسته هم ډېر کتب پر دغه علم منځ ته راغلي دي[۲] البيروني وايي: چه بيا کرن د صحيح کلام او سمي وينا علم دي د اشتقاق ابحاث لري، د بالاغت اصول هم پکښي بيانيږي، د دې علم مشهور کتابونه اته دي.[۳]

د سنسکريت په قاموس کي ويا کرن Vyakaran د گرامر په معنا ويا کرني Vyakarani د گرامرست او د گرامر پوهاند په مفهوم راغلي دي[٤] دا کلمه دو جزوه معلوميږي. لومړي جزو ئې (و-ی) دي، چه دا حروف عموماً په ټولو آريائي ژبو کي د (گفتن) په مفهوم کي ريښه لري مثلاً د پښتو (ويي) چه کلمې او لفظ ته وائي، او په پخواني ادب کي مستعمل و، خوشحال خان وايي:

دا ويي زما دراز دي　　　دا منزل دور او دراز دي

نور محمد غلجي وايي:

زه و تا ته يو ويي کړم زما وروره　　　په سهار بيداري کړه آخر وگوره[٥]

د پښتنو کلمات هم له دغي ريښې څخه را وتلي دي وينا (نطق)، ويل (گفتن)، وينه (گفتار)، وي (گفت) د

[۱] پټه خزانه، ص ٥٧.
[۲] د هندوستان تهذيب، ص ٩٨.
[۳] کتاب الهند، ج۱ ص ٧٨.
[٤] هندوستاني قاموس، ص ٧٧٧.
[٥] پټه خزانه، ص ١٣٥.

(c) ketabton.com: The Digital Library

فرانسي وايل voyelle او انګليسي واول vowel (د حرف علت په معنا) د لاتيني ووکس vox يا vocare وو کاري (د ږغ کولو په معنا) د انګليسي وايس voice (د ږغ په معنا) دا ټول دغه د (و–ی) ريښې لري.[1]

نو د سنسکريت د (ويا کرن) لومړي جزو هم له دغو ريښو څخه مرکب دي، (ويا) يعني ويل، ګفتن، کلام، وينا. دوهم جزو خو کټ مټ په پښتو کي اوس هم مستعمل دي کړن، کړنه، يعني کول، نو (ويا کرن) جمعاً وينا کول، ويل، کول يا (ويي کړن) يا (ويي کړنه) ده چه کټ مټ هغه زړه معنا او زوړ شکل لري، ښايي چه دا کلمه هم زموږ له هيواده اوله پښتو څخه تللې، او په ويدي ژبه او سنسکريت کي د ګرامر او نحو لپاره مصطلحه شوې وي.

منو Manu

د ويد ادبيان له قراره د اوسنو انساناو لومړی سړی منو Manu نوميده چه لومړۍ پلا اور د ارباب انواعو له خوا ده ته سپارلي شويدي، ويدا وائي : چه د وي، وس، وت Vevasvat دوه زامن وه، لومړي ياما Yama دوهم منو، مګر ياما دمخه مړ شو، نو ځکه دي لومړی فاني کيدونکي (مرتيا) بلل شوی دي[2] پخپله وې وسوت په ريګويدا کي د ځلان او درخشان معاني لري، کله نمر او اسمان ته هم وائي، مثلاً: يوه رب النوع ماترشون Mataricvan اګني (اور) له خورا ليري ځايه چه وي وسوت يې نوم ؤ (يعني له اسمانه) راوړ[3] په حقيقت کي د (وي وسوت) دوه زامن وه، يو له يوې موري چه ياما نوميده، د بلي ماينې زوي ئې (منو) دي چه د انسانانو اعلی مورث ګڼه سي، کله د (منو) نوم يوازي د سړي او انسان لپاره هم راځي، او لغوي معنا ئې پوهيدونکې او منونکې ده.[4]

د هندي آريايانو له کتابو څخه داسي ښکاري چه په پخوانو زمانو کي يو لوي طوفان راغلي و، د دې طوفان ذکر تورات او قرآن غظيم هم کوي، له هندي کتابو څخه په متسياپران، او اګني پران، او مها بهارت کي دا قصه راځي مګر "شت پته پران" ئې خورا مفصله راوړي، ميکس مولر مستقرق لومړي پلا دا کتاب ترجمه او خپور کړ، وروسته جوليس ايک لنګ د مشرق د پخوانو کتابو په سلسله کي په ۱۸۸۲ع د دې کتاب ترجمه بيا په ۱۲ ټوکه کي خپره کړه، له دې کتابه ښکاري چه منو تر طوفان وروسته لومړی انسان دي، چه په قراني او توراتي ژبه ئې موږ (نوح ع) بولو د منو د قصې لنډيز دا دي: سهار منو د لاس پريوللو لپاره اوبه راوړې، يو کب ئې لاس ته ورغي دې کب ورته وويل: چه ته ما وساته، يو لوي طوفان راځي ، زه به تا ځني وژغورم. دا کب ده وروزه، چه لوي شو، نو ئې وويل: چه په پلاني کال طوفان راځي، يوه بيړي جوړه که، چه طوفان راسي، ته پکښې سپور سه، منو دغسي

[1] فقه اللغه، ص ۲٦۸.

[2] ويدک انډيا، ص ۱۰٦-۱۲۳.

[3] ريګويدا ٦ برخه ۸-٤ فقره لسمه برخه ۳۹ فقره.

[4] ويدک انډيا ص ۱۹۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وکړه، چه په هغه کال طوفان راغي نو دی په بېړۍ کي کښېنوست، او هغه ماهی راغي، د ده کښتۍ ئې تر شمالي غره (همالیا) پوري ورسوله، نور ټول خلق په طوفان کي مړه شوه فقط منو پاته شو، ده د اولاد خواهش درلود عبادت ئې کاوه او په ریاضت بخت و، وروسته خداي تعالي ده ته یوه ښکلې ښځه راولیږله او د دوي له اولاده څخه د منو قوم پیدا شو، آریائي هندوان ځانونه د ده له پښته بولي.[1]

دا خو د دې پخواني کتاب د منو قصه ده، اما په مهابهارت کي هم دا افسانه راغلې ده او منو د یاما ورور بولي. په گوت پران کي هم د منو دغه قصه راغې[2] او داسي ښکاري، چه په هندي روایاتو او میتولوژي (علم الاساطیر) کي منو د انسانانو پلار دي، چه تر طوفان وروسته انسانان له ده څخه پیدا شویدي، مگر وروسته منو او د ده پلار د رب النوع پر ډول هم منل شوي دي.

د منو پلار وی وسوت هغه (وی ون گهت) Vivanghat دي چه په اوستا کي هم د یاما پلار بلل شوي او وروسته د اسمان درخشان رب النوع و.[3]

وی ونگهت چه په اوستا کي د یاما پلار بلل کیږي[4] هغه د عربو ونجهان یا ویون جهان دي[5] چه د (ویونگهان) معرب رنگ دي، او یاما هم هغه د اوستا یما Yima دي چه وروسته جم او جمشید بلل شویدي.

خلاصه: د یاما او منو افسانې وروسته ډول ډول رنگونه موندلي دي، خو دلته زمو کار د دوي تاریخي پلټني ندي، بلکه فقط د منو د کلمې لغوي تطبیق دي چه د لوړو تاریخي پلټونو په رڼا کي به لاندي لږ څه شرح سي:

لکه چه وویل شوه پخپله ویدا (منو) د مطلق انسان او پوهیدونکي او منونکي په معنا راوړي، او منو شیا (پوهیدونکي او فکر کوونکي) هم انسان بولي[6] گویا د (م،ن) په طبیعت کي د انسان د پوهني او منني لپاره مفاهیم پټ پراته دي دغه د (منو) افسانې هر راز چه وي، خو صحت یا غلطي ئې دلته په موږ اړه نلري فقط د لغت لامله دوني ویلاي شو، چه (منو) د آریائیانو په اصطلاح د لومړي انسان نوم و، وروسته لکه د عربي (آدم) د انسان مطلق او عام نوم سو، په سنسکریت کي هم مانو Manav د سړي او سړگي او گوچني په معناو دي[7] چه په پښتو کي هم کټ مټ هغه پخوانې معنا لري، پښتانه (برماڼو) د غره سړی، او ځنگلی سړی ته وایي، او پخپله (ماڼو) د

[1] شت پته پران - د ویدک انډیا له اقتباسه سره سم.
[2] ویدک انډیا، ص ۲۵۲-۲٦۰.
[3] ویدک انډیا ص ۱۹ فرهنگ.
[4] اوستا، ص ۲۹۵،۲۱۷،۱۱.
[5] آثار الباقیه، ص ۱۰۳.
[6] ویدک انډیا، ۱۲۳.
[7] هندوستاني قاموس، ص ٦٦۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سمي او مدني سړي بولي ښکاره ده چه (بر مانو) د لوړی مځکي سړی معنا لري يوه ملي لنډۍ ده:

د بر مانو په شان ترهيږي　　　د روغ مانو په شاني کښېنه ديد دي کړمه

يعني د وحشي او زنگلي په شان ولي لما ځخه تره او نفرت کوې، د روغ انسان په ډول کښينه، چه په ليدو دي ځان موړ کړم!

د دغه (م،ن) له ريښې ځخه کټ مټ اوس (منل، مننه) لرو چه په پخواني معنا دي د منونکي کټ مټ د منو معنا ده او هم په ظاهري شکل هم په معنا کي سره نژدې دي، ښائي چه د (منل) له ريښې ځخه (منو او مانو) جوړ شوي وي او لکه دمخه چه ذکر شول (من) د ارادې په معنا هم له دغي ريښې ځخه وي، چه منل او اراده کول ټول انساني خاصيتونه دي، او په معنا کي نژديکت هم سره لري.

په هر صورت د منو د زړې کلمې د پښتو په مانو او منلو کي سته، او دا پخواني کلمه هم له دې ځايه تللې ده تر اوسه هم په پښتو اعلامو کي (منو) سته، چه پر سړو دا نوم ږدي.

من Man

په دې ځاي کي من د مخصوص وزني معيار په معنا هم بايد راسي، د مخه مو من د ارادې په مفهوم تطبيق کړ، مگر من چه د تاله کاڼي دي، هم يوه خورا پخوانۍ کلمه ده، چه په ريگويدا کي داسي ذکر شوې ده: موږ له جواهر او ښاروي، او اسان او يو من سره زر راوړه.[1]

دا کلمه له آريائي خلقو ځخه کلدان او سامي بابل ته هم تللې وه، ځکه چه هغو د هند سره پخواني تجارتي روابط درلودل نو ډير داسي آريائي او هندي نومونه ئې وړي دي وروسته د من کلمه په روما او يونان کي هم رواج وه[2] دا وزني معيار تر اوسه هم په پښتو او پښتنو کي سته، او داسي مشهور دي چه دليل او سند ته احتياج نلري، حتي په پښتو کي د من له کلمې ځخه يوه مخصوصه اصطلاح جوړه شوې او تقريباً يو رنگ اشتقاق ځيني شويدي، مثلاً مخصوصه اصطلاح ده "من په منيا کول" يعني خپل زيار په کښل او امتحان په يوه شي کول چه د من د کلمې ځخه منيا جوړه شوې ده.

پيسې پاسو pasu دمخه د سوما په بحث کي وويل سوه، چه د سوما سوداگرانو به دا بوټي زموږ د هيواد له غرو ځخه وړل او آريائيانو به د هغه په مقابل کي تک ژړ، يا طلائي رنگه غويي دوي ته ورکول، له دې ځخه معلوميږي، چه د اجناسو د مبادلې واحد په آريائي خلقو کي غويي ؤ، داسي غويي دوي پاسو pasu باله او

[1] ريگويدا ۸۱ برخه ٦٧-۷۸ فقره.

[2] ويدک انډيا، ص ۲۳۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروسته هر دولت او هر ثروت او دارائي په دغه نامه بلله کیده لکه چه پخوانو د رومن خلقو هم "پیسو" یا "پکوس" pecus ثروت ته ویل، بیا چه مسکوکات په دوي کي رایج شول، هغه ئې هم پیکوس یا پیکو pecu بلل.[1]

ډنکن فوربس لیکي، چه پیسا paisa د یوې مسي سکې نوم هم دي چه زموږ نیم پنس ته نژدې ده عموماً د money معنا هم لري.

دا پخواني ویدي کلمه اوس به پښتو کي هم ژوندې او خورا مستعمله ده، توره او مسي ایکي ده، چه په پاړسو ئې پول بولي جمع ئې پیسې د عمومي ثروت او هم نقد مال په معنا راځي.

مثلاً احمد ډیري پیسې لري، دلته ئې معنا دا نده، چه ډیري توري ایکۍ لري، بلکه مقصد ډیر نقود او حتي عومي ثروت دي.

دا کلمه له ویدي عصره تر اوسه په دغو معناو ژوندۍ ده، په هند او افغانستان کي ډیره مشهوره وه، څو چه اوس ئې یوه بله نوې کلمه په ناوړه ډول په عوض کي ودریده "پول" چه نه تاریخي حیثیت لري، او نه ملي او قومي، بلکه په پښتو کي استعمال هم په جمله او جمع کي په ښه ډول نه کیږي، او د پښتو او پاړسو د "پل" له کلمې سره په جمع او جمله کي التباس هم مومي مثلاً پل پل پول که ئې جمع کړو د لومړي جمع پولونه راځي چه التباس سره لري نو ښائې چه پښتو "ایکي" یا پیسه د پول لپاره واخلو او پیسې تروت او نقد مال ته ووایو.

کر، کریش Krish

د شدیار کولو او کرلو او زراعت مهم کارونه د آرئیانو سره له خورا پخوا څخه وه، لکه چه تاسي دمخه ولوستل، پخپله د (آریا) کلمه هم له دغي ریښې څخه را وتلې ده، (ک،ر) اساساً په آریائي ژبو کي عنصري توري دي چه په معنا کي قلبه، شدیاره، کرهڼه پراته دي، پخپله کرش په اوستا او ویدا کي راغلي، او شدیاره کول افاده کوي. گیگر وایي: کریش یوه کلمه ده چه ډیر ویدي اوستائې الفاظ ځیني جوړ شویدي، کرشتینه یا چرشتیه د آریائي قبیلو نومونه وه، چه دوي خپل ځانونه په افتخار په دغو نومو بلل، په اوستا کي کرشیوت د دهقان او بزگر معنا لري.[2] په سنسکریت کي هم دغه ریښه په اکثرو کلماتو کي ښه ښکاري، کرشي krishi د کرلو او زراعت معنا لري، کرشان kirshan کرونکي ته وایي، کرشن krashan شدیار کونکي او یوي کونکي دي[3] د پاړسو کاشتن، کاریدن او د پښتو کر، کرهڼه، کرښت کرونکي، له دغي ریښې سره ډیر نژدې والي لري، کرښه خط ته وایي، چه د شدیاري د خطوط سره چه (کري شي) بلل کیده نزدیکي لري.

---

[1] تاریخ افغانستان، ج۱ ص ۱۳۹.

[2] د شرقي ایرانیانو تمدن، ج ۱ ص ۲٤٥.

[3] هندوستاني قاموس، ص ٥٦٧.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د آریائیانو اجتماعي تشکیلات

له ویدا او نورو پخوانو کتابو څخه ښکاري، چه پخوانو آریائیانو ځانته اجتماعي تشکیلات او د ژوندانه دودونه او د ټولني لپاره مخصوص سیستم درلود. اوس چه موږ گورو د پښتنو ژوندون هم کټ مټ هغه ډول او هغه پخواني رنگ لري او د پښتون والي په لیاره او قوانینو کي هم دغه زاړه رسوم په ښه ډول پالل کیږي، پښتانه د ملي ژوندانه لپاره تل خپل اولسي تشکیلات محترم گڼي، کورنۍ، عشیره، کلي، لته، هیواد تر اوسه هم خاص خاص مراتب لري ځکه چه دغه دودونه آریائیانو له پښتونخوا څخه وړي وه، نو ښائي چه زاړه نومونه ئې هم پښتو وي، چه لاندي هر یو جلا جلا لیکل کیږي، او پښتو والي ئې هم ښوول کیږي.

پتي Pati

په ویدي ژبه کي دا کلمه ډیره مشهوره ده د بادار، مالک، رئیس، مشر معناوي لري مثلاً په هغه وخت کي ویس پتي vicpati د کلي د مشر نوم و.[1]

معلومیږي چه آریائیانو له پخوا زماني څخه پخپلو اجتماعي تشکیلاتو کي دا نوم درلود، گوپت gopat یعني شپانه پاچا یو نوم و چه دا نوم او دغه اصطلاح آریائیانو تر بخدي او ویدي مدنیت دمخه هم درلوده په ۱۹۳۹ ع د آمو شمالي خوا ته اوسني سمرقند ته نژدې په تل نبروکي د دې پاچا تصاویر پیدا شویدي او دارمستر وائي چه په آریانا ویجه کي د آریائیانو پاچا دغه و، د اوستا په گویشت او بنداهش کي هم د گوپت ذکر کیږي[2] مقصد دا دي چه پت کلمه خورا قدیمه او د آریائیانو د بخدي تر راتگ هم دمخه د دوي په اصلي ټک (آریانا ویجه) کي هم وه. گوتراپتي gotra-pati یعني د غوجل مشر وراجه پتي vraja-pati یعني د ورشو[3] او چراگاه مشر گرامه پتي grama-pati یعني د کام مشر، دا ټولي اصطلاحات د ویدي آریائیانو دي.[4]

[1] کمبرج هستري، ج ا ص ۹٤.
[2] تاریخ افغانستان، ج ق ص ۱۱۲-۱۱۳.
[3] وراجه او ورشو ډیر سره نژدې دي، د ورشو بحث دمخه تیر شو.
[4] تاریخ افغانستان، ج۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په سنسکریت کي هم پت او پتي مستعمل دي، او ډیر کلمات د (پ،ت) د ریښې څخه را وتلي دي، مثلاً پیت pit مینه، عاطفه، پیتا pita پلار، پیتم pitam ډیر مینه ور، ډیرگران او خوږ، پت pat ښه، عزت، اخلاق پت یا پتي مالک، بادار، څښتن، میړه، پتا pata پلار.[1]

دا مفاهیم او معاني چه د (پ، ت) په مشتقاتو کي پراته دي، ټول سره نژدې دي او ښائي چه ځني حقایق وي، وا ځني مجازونه، په پښتو کي هم دا کلمې پت pat او پتي pati دواړي مستعلمي دي، پت د عزت او غیرت او ناموس او ننگ معناوي لري. مثلاً حمید وایي:

پروت په وینو کي لټ پټ ښه یم په پت کي   نه سرو زور په تخت باندي بې پته

عبدالقادر خان وایي:

په یاري به هاله صادق باله شي   چه تر مرگه د یاري پت وپالي

دغسي پتي یعني د بت خاوند هم په پښتو کي سته، مثلاً ډیر پتي دي یعني د پت خاوند دي، بې پتي یعني پت نه درلودل، او بې غیرتي، او بې ننگي.

پیر محمد میاجي وایي:

داسي ووې شیخ متي   د مولا په عشق پتي[2]

نو قدیم پتي هم دغه اوسني پښتو پتي او پت ته ډیر نژدې دي، ښائي چه مشر او بادار او پاچا ئې له دې جهته پتي باله، چه په دوي د اولس پت خوندي وو، او دوي ننگیالي وو، او عزت او ناموس او ننگ ئې ساته، او ورستنۍ معناوي چه د مالک، بادار، څښتن، میړه په ډولو راغلي دي، د زمانو له تیریدلو سره مجازاً خپرې شوي وي، مثلاً هر مالک او بادار او څښتن د خپل مملوک او مادون پتي دي، ځکه عزت او ناموس ئې ساتي، ننگه ئې پر ځاي کوي، دغسي هم میړه تل د ماینې ناموس ساتي نو ئې ځکه پتي دي.

کولا Kula

د آریائیانو د ژوندانه اساس لکه د نورو انسانانو دا چه دي پر کورنۍ ایښو شوي و، دوي کورني ته ډیره په درنه سترگه کاته، کورنۍ هر وخت د خیر او برکت ځاي و، د کورني مشر او مدیر پلار و، او له څو کورنیو څخه یوه عشیره جوړیده، د کورنۍ اهمیت او د توکم ډیریدل لکه اوس چه په پښتنو کي لیدل کیږي په پخوانو آریائیانو کي هم کټ مټ دغسي دي. لکه مرحوم بیټ نیکه چه په خپل شعر کي د خپلو وگړیو ډیریدل غواړي "دا وگړي ډیر

[1] هندوستاني قاموس.
[2] پټه خزانه، ص ۱۳۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړې خدایه" دغسې هم په ویداکې د پخوانو ریشیانو ډېر اشعار او سرودونه سته، مثلاً خداې د ژوندانه څښتن دی، دی د دولت خاوند دی، دې قوي او غښتلې کورنۍ ورکوي، اې څښتنه! موږ داسې مه کوې چه بې کورنۍ او اولاده پاته شو.[1] په ویدې ژبه کورنۍ او خاندان ته، کولا kula وائي چه د هغه عصر په اجتماعي تشکیلاتو کې ډېر اهمیت لري او له کورنۍ څخه نور لوړ تشکیلات شروع کیږي.

دا کلمه یقیناً د آریا له زانګو او اصلي ټکه، یعني زموږ له هیواده تللې ده او تر اوسه هم زموږ په ژبه کې ژوندۍ او مستعمله ده.

په پښتو اوس موږ کورني او خاندان ته کهول وایو: د قندهار مشهورو مشرانو کهولونه تر اوسه مشهور دي محمد زي (د پاینده کهول) بولي یعني د سردار پاینده خان خاندان، دغسې دي د اڅک کهول، د بارک کهول موږ په محاوره کې وایو، کاله ته ځم، له کاله راغلم، دلته ئې (هـ) حذفیږي، شیخ رضي لودي چه د ٤٠٠ هـ په حدود کې ژوندي ؤ هسې وائي:

نصره نه مو یې له کهاله لودي نه بې په کاوه

د ده تربور نصر لودي وائي:

د لودي زوي سنتې یم[2] د حمید له لوړ کاله یم

د پښتو د خورا پخواني شاعر امیر کروړ په یوه شعر کې دا کلمه (کول) راغلې ده: "په باداري مې لوړاوي د کول د سور وکړه" یعني د سور د کورنۍ، چه دغه کلمه کټ مټ د سلیمان ماکو په تذکره کې هم کول کښلي شوي، او ویدي رنګ لري،[3] له دې څخه ښکاري چه خورا په قدیمو زمانو او بیا د اسلامي دورې به اوائلو کې هم دا کلمه لکه چه اوس ژوندۍ ده، مستعمله وه.

ګرامه Grama

د ویدي دورې په اجتماعي تشکیلاتو کې ګرامه هم وه، چه غالباً د کلي معنا لري، او له څو ټبرو څخه به یوه ګرامه جوړیده او مشر ئې ګرامني gramani بلل کیده.[4]

دا ویدي کلمه په سنسکریت کې هم خورا مشهوره وه، ډېر کلمات نور ځني وزیږیده، مثلاً ګرامواسي gramvasi یعني د ګرام اوسیدونکي، کلیوال، ګرام ادهي پتي gramadhipati د کلي پتي او د کلي مشر، ګرامني

[1] ریګویدا، ٧ برخه ٦ فقره.
[2] پټه خزانه، ص ٧١.
[3] وګوري پښتانه شعراء، ج ا ص ٦٤.
[4] کمبرج هستري ، ج١ ص ٩١.

(c) ketabton.com: The Digital Library

gramani د کلي يوه کورنۍ، گرمياسوه gramyasva د کلي آس يعني خر، گرامين gramin کليوال[1] او نور. چه دغه ټول اشکال اوس هم پښتو ته نژدې دي مثلاً گرامواسي (گرام اوسي)، گرام ادهي پتي (گرام اډې پتي)، گرامياسوه د گرام اسپه او گرامين لکه خاورين اوس هم په پښتو هغه معاني لري. د گرام کلمه تر اوسه هم کټ مټ په دغه ډول په پښتو کي مستعمله ده په مشرقي خوا او په نورستان کي هم اکثر کلي په دغه نامه دي مثلاً وډې گرام، لوي گرام، شگرام، بشگرام، کول گرام، اشتر گرام او نور. د بگرام نوم هم دغه ريښه لري، يو بگرام د کابل په شمالي خوا کي دي، بل پېښور د بگرام په نامه ياديدي. شيدا وائي:

تر هغه پوري بگرامه[2]　　　　په جهان مشې بې نامه

بگرام د کابل او جلال آباد په منځ کي يو موقف دي، چه په نامه کي دغه ريښه سته. پخپله دا کلمه د (گرام) په ډول هم په پښتو کي وه او داسي معلوميږي، چه زموږ له هيواده تللې او په ويدي ژبه کي ځاي نيولي دي يوه پښتو لنډۍ ده:

د بيلتانه سندري اورم　　　　جانان له گرامه سهار کډې باروينه

ويسه ويس Visa'vic

دا کلمه بيله هغه (ويسيا يا ويش) چه دمخه په آريائي څلورو ډلو کي ذکر شوه، ځانته مستقله کلمه ده تر گرام لوړه په اجتماعي تشکيلاتو کي ويسه وه چه د څو گرامو وگړي به يوه ويسه بلله کيده، او مشر ئې ويس پتي، vispati يا راجن rajan باله.[3]

گايگر الماني ليکي: چه (ويس) په اوستائي دوره کي هم کلي ته ويل کيدې، هم يوې قبيلي ته چه څو کورنۍ ئې درلودې او د اوستا vis د سنسکريت له vic سره يو دي چه په ريگويدا کي د کور، کورني، ټبر معاني لري.[4]

داسي معلوميږي چه د (و،ی، س) په طبيعت کي د سکونت او هستيدلو معاني پراته دي، مثلا د ويدا او اوستا (ويس) د انگليسي هاوس house د پښتو (وسيدل، وسيده، هستيده ، اوسي) ټول دغه مواد لري.

لکه محققين چه وايي ويسه هم د اوسيدونکي او مستقر او ساکن په معناؤ دي[5] او لدې جهته چه ويس هم د اوسيدلو او استقرار ځاي ؤ نو د پښتو د وسيدل له مصدره سره ئې رابطه ډيره نژدې ده.

---

[1] هندوستاني قاموس، ص ۱۱۶.
[2] پښتانه شعرا، ج ۱ م ۲۶۲.
[3] کمبرج هستري، ج ۱ ص ۹۱-۹۴.
[4] د شرقي ايرانيانو تمدن، ج۱ ص ۲۶۶.
[5] تاريخ افغانستان.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پور Pur

دکتور کیت Keith د دې کلمې شرح داسي لیکي چه د پخوانو هندي بومي اقوامو له مدنیت څخه موږ څه معلومات نه لرو فقط دونه ښکاري چه دوي د غویو لویي ګلې درلودې او په داسي سنګرو او محکمو ځایو کي ژوند کاوه چه له ډبرو څخه ئې جوړ کړي وه. ریګویدا دغه ځایونه پور pur بولي چه وروسته دا کلمه د ښار town په مفهوم هم مستعمله شوه.[۱]

ډونکن فوربس وایي چه په سنسکریت کي هم پور د ښار او کلي، کامپ camp یعني د پاچا د ناستي د ځاي kingston په معنا وه.[۲]

لکه دمخه چه وویل شوه، د ډیروګرامو او کلوکوړه (ویسه) بلله کیده د ویسي مشر ویسپتي و، ده به یو ټینګ او محکم ځاي درلود، چه په اوسنۍ اصطلاح ئې موږ ارک بولو او دوي پور باله.

دا کلمه په پښتونخوا کي دونه مشهوره ده چه ډیر ځایونه اوس هم پور بولي مثلاً بټه پور، سلطان پور، فتح پور چه په ننګرهار کي دي په هند کي هم ډیر ښارونه به دې نامه دي مثلاً بهاول پور، بیجا پور، رام پور او نور.

اعلیحضرت امیر شیر علي خان چه د کابل شمالي خوا ته نوي عسکري ځاي بنا کړ شیر پور ئې وباله چه تر اوسه هم په دغه نامه مشهور دي. په پښتو کي به مفرد ډول دا کلمه د پوړ په شکل پاته ده، پوړ طبقې ته وایي مثلاً دري پوړه وداني یا پوړ پر پوړ یعني طبقه پر طبقه.

دا موجوده معنا هم هغي پخواني ته نږدې ده ځکه چه هر پوړ محکم او ټینګ وي او پخوانو کلاو او ارګو پوړونه هم درلوده چه آثار ئې تر اوسه سته.

سمیتي Samiti

دمخه تاسي د سمهیتا په بحث کي ولوستل چه معني ئې مجموعه ده او د پښتو سمت هم نژدې دغه معنا لري.

په آریائي اجتماعي تشکیلاتو کي یو مهم شي سمیتي و چه دغه کلمه هم له هغې ریښې څخه ده، دلته به لومړي د سمیتي اجتماعي مفهوم در وښیو، وروسته به ئې پر لغوي او تطبیقي خوا وړغیږو.

لکه اوسني پښتانه چه په خپلو قبیلو کي جرګې لري، او دا جرګې له په خوانیو زمانو څخه د اجتماعي چارو د فیصلې کامل اختیارت لري، او ځانته لیاري او اصول هم لري، دغسي پخوانو آریائیانو هم ملي جرګې درلودې. یوه مهمه جرګه ئې سمیتي samiti بلله.

---

[۱] کمبرج هستري، ج۱ ص ۸۶.

[۲] هندوستاني قاموس، ص ۲۱۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ریگویدا کي د دې جرگې بحث راغلي دي[۱] او علما وايي چه دوی دوې جرگې درلودې یوه ئې سبها sabha بلله او بله سمیتي، په سمیتي کي سپین ږیري او د قبیلې مشران سره غونډېدل او دا عمومي جرگه وه اما سبها د کلي وړه جرگه وه او مقامي رنگ ئې درلود، په سمیتي کي پاچا هم شاملیده او د پاچا او مشر د ټاکلو هم حق د دکتور زیمر Zimmer په قول دې جرکې درلود.[۲] په ویدي ژبه د سمهیتا او سمیتي کلمو په معنا کي د ټولني اجتماعي مفاهیم پراته دي. گویا د دې مفهوم لپاره (س، م، ت) عنصري حروف دي، په هندي ژبو کي هم دغه ریښې په ډیرو کلماتو کي په دغه مفهوم سته مثلاً سمت simat د تولیدلو عمل، سمیت semet یو له بله سره ټول، ور سره، سمیتنا samitna یو له بله سره ټولول او سره غونډول.[۳]

لکه چه دمخه ویل شوې دي د پښتو سمت هم کټ مټ دغه شکل او مفهوم لري، ځکه چه په سمیتي (جرگه) کي هم د ټولني او غونډېدو مفهوم لري، نو لیري نده جه دغه ټول کلمات له دغي ریښې څخه وي.

ناچ

رقص او اتڼ د انسان له فطري خصایصو څخه دي په پخوانو اقوامو کي هم و، له ریگویدا څخه ښکاره کیږي، چه آریائیانو هم اتڼونه درلوده، او لکه اوس چه د پښتنو زلمي اتڼونه کوي او څوښي غوړوي، پخوا هم دوي دغسي اتڼ درلود او دا اجتماعي دود پکښي موجود و.[٤]

په سنسکریت کي اتن ناچ بولي او دا کلمه تر اوسه هم په هند کي پر رقص dance اطلاقیږي[٥] په پښتو کي د دي فعل لپاره د اتڼ مخصوصه کلمه سته مگر د ناچ او رقص د فعل لپاره له هغې قدیمي ریښې څخه نڅا او نڅل هم لرو فقط (چ) په (څ) بدله شوې ده، له دغه مصدره افعال هم جوړیږي مثلاً ناڅي، و به ناڅي، و ئې نڅل، یو شاعر وائي:

لکه ناڅي چه بسمل له تیره تیغه — چه په تیغ دي شوم کړم نو نڅا راغله

سامانه Samana

[۱] ریگویدا، ج ۳ ص ۲۵۳.

[۲] کمبرج هستري،ج ۱۱ ص ۹۶-۱۳۳.

[۳] هندوستاني قاموس ص ٤٧٨.

[٤] تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ۱۳۲.

[٥] هندوستاني قاموس، ص ۷۲٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا کلمه په ریگویدا کي ډېره راځي او د یوې میلې نوم و چه په ارت میدان کي به کیده او ټول طبقات، ښځي او نر، گوچني، لویان گرد پکښي حاضریدل.

غیږ بازانو به غیږي ایستي، ورزشکارانو به لوبي کولې،سپرو به هم خپل هنر ښکاره کاوه ریښیانو به اشعار ویل. دا میلې به کله د شپې کله د ورځي اجرا کیدې، او د مظاهرې او نمایش عملیات به کیدل.[1]

دا میلې تر اوسه په قندهار او نورو ښارو کي سته، په پسرلي په مني په ژمي مخصوص ځایونه لري او خلق پکښي ټولیږي، په میاشتو میاشتو دوام کوي، لکه پخپله میلې چه پاته دي، نوم ئې هم په پښتو کي پاته دي مگر لږ څه معنوي تحول ور پیښ شویدي.

په قندهار کي سامانه تظاهر، نمایش په فخر سره څرگندوني ته وائي، مثلاً فلاني ساماني کوي، یعني تظاهر او نمایش کوي، او ځان ښکاره کوي، سامانه گر متظاهر او نمایشي سړي ته وایي، په سامانو تلل، یعني په کبر او خود نمائي تلل، مثلاً یو شاعر وائي:"راغي ابو جهل کافر نبي ته په سامان" دا لږ معنوي تحول علت هم لري ځکه چه د آریائیانو میلې هم د تظاهر او نمایش او سامانو ځایونه وه، هلته قوت، هنر، حسن، جمال ټول خلقو ښکاره کول، حتي پیغلو میرونه هم هلته ټاکل، زلمو به ځانونه سینگارول، گویا دا میله هم په حقیقت کي یو نمایش، او په دغه اوسنۍ معنا "سامانه" وه چه اوس هغه د میلې مفهوم له دې کلمې څخه تللي، او فقط هغه اصلي مقصد یعني "نمایش او تظاهر" پکښي پاته شوي دي. ځکه چه سامانه له آریائي اجتماعي مظاهرو څخه وه، نو تر اجتماعي تشکیلاتو لاندي راوړله شوه.

ارباب انواع

د پخوانو آریائیانو له ژبي څخه ځیني مهم نومونه د دوي ارباب انواعو دي چه دلته ئې له لغوي پلوه موږ له پښتو سره پر تله کوو، دا ارباب انواع له پخوانو زمانو څخه دوي درلودل، او د ریگویدا سندري د دوي په نومو او اوصافو ډکي دي، لکه چه پوهان وائي: آریائیانو لوي خداي او واحد مطلق جل شانه هم پیژاند، مگر د خالق تعالي د قدرت طبعي مظاهر لکه آسمان، لمر، سپوږمۍ، اور، باد او رڼا ئې هم مجلل او محترم بلل، او د دغو شیانو په واسطه ئې د لوي خښتن پرستش کاوه، دلته فقط د هغو له نومو سره زموږ کار دي.

دیوس Dyaus

[1] تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ۱۳۵.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې نامه آریائیانو یو رب النوع ستایه چه د آسمان او رڼا رب النوع ئې ګاڼه او ټول نوراني او مفید عناصر ئې ده ته منسوبوله. د دې نامه اصلي ماده دیو ده چه عنصر ئې له (ډ، ي، و) څخه مرکب دي، او دا ماده او اصل د "ځلیدلو او رڼیدلو" مفهوم له ځانه سره لري، دا ماده په آریائي ژبو کي دوني عامه ده، چه اکثرو قدیمو اقوامو له دغي مادې څخه د خداي تعلي نوم جوړ کړي دي مثلاً پخپله هندي آریائیان لوي خداي جل شانه ډییوس پاتر Dyeus-Pater بولي یعني لوي او اعظم.[1]

په سنسکریت کي ډیوا، ډیواس د لمر او رڼا په معناؤ دي، او خورا ډیري کلمې له دغه ریښې څخه په هغه ژبه کي را وتلي دي، لکه چه ډنکن فوربس لیکي: ویدي ماده ئې ډیا Diya ۇ د څراغ په معنا.[2]

وګوري دغه کلمه په یوناني کي ذیوش Zeus او بیا زیوش، زیوس سوه، د لاتین ډووس او ډیوفیس او جوفیس او جو پټیر هم له دغي کورني څخه دي، په زړه الماني ژبه کي ذیو او په اسلاوي کي ډیواس، په ایتالوي کي ډیو د پرتګالي او هسپانوي ډیوس ټول له دغي ریښې څخه را وتلي اسما دي په نورو نوو ژبو کي ډیوډیوس، او ډیو هم پدغه ریښه اړه لري ډیویس Dious او ډیواین divine هم له دې کهوله دي.[3]

په پښتو کي تر اوسه څراغ ډیوه divah بولو او دا کلمه دوني شهرت لري چه له پخوانو زمانو څخه تر اوسه په دې ژبه که ژوندي پاته ده، او سږي په ټینګه ویلاي سي، چه هم هندي او هم نورو آریائي ملتو دا کلمه له دې مځکي څخه وړې ده.

لکه چه ومولوستل: ډییوس اسماني رب النوع و، او په دغه تقریب دا نوم ټولو آریائي مللو د خداي تعالي لپاره غوره کړي و، ځکه چه رڼا له اسمانه څخه وه، نو ګویا ډییوس آسمان وو، چه په مقابل کي یې د دې رب النوع د مځکي بل رب النوع هم موجود و. که د ډییوس کلمه تحلیل کړو، پښتو کلمه ډیوه به واخلو چه د چراغ او رڼا معنا لري، او د نسبت ادات (یز) به ورسره ونښلوو ډیویز Dyvis به سي، یعني رڼا وال، منور، د چراغو ډک، چه عیناً د آسمان ظاهري شکل هم دغه دي. او ډیوس Dyaus او ډیویز هم ډیر سره نژدې دي، ډیوه په پښتو ادب کي ډیره راغلې ده لکه دا لنډۍ:

ته به د کوم مجلس ډیوه یې   زه د هجران په تاریکو کي ناسته یمه

ډیویز هم د آسمان د صفت په ډول مستعمل و لکه په دې لنډۍ کي:

د توري شپې ډیویز آسمانه   سترګي دي وزه که به لمر را خیژوینه!

[1] تاریخ افغانستان، ج ق ص ۱٤٤.
[2] هندوستاني قاموس، ص ٤۰٦.
[3] تفسیر الجواهر - ویدک انډیا، ص ۸۵.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته معشوقه له مین سره د شپې وصل شوي ده، نو نه غواړي چه ژر سهار سي او لمر را وخيژي، نو آسمان ته خطاب کوي چه اې د څراغ او رڼا خاوند آسمانه! که به لمر ژر را خیژوې نو دي سترګي ووزه!

دغه ډیویز چه د آسمان د صفت په ډول راغلي دي، کټ مټ د هغو ټولو آريائي نومو ماخذ ګڼل کیږي، چه دمخه تير شول.

پريتهي وي Prithivi او نور

په ریګویدا کي د ډیوس په مقابل کي تل پرتیهي وي یعني مځکه راځي، دا هم د یو رب النوع نوم و[1] په سنسکریت کي پرتهوي prithvi د مځکي معنا لري او ډیر کلمات نور هم له دي مادي څخه جوړ شوي دي، ځکه چه مځکه پرته او غوړیدلې ده، نو ښائي چه دا نوم د پښتو له (پروت مذکر، پرته مونث) سره شریک وي، ځکه چه د کلماتو ماده (پ، ر، ت) دي پریتهي او پرتهوي او پروت ډیر سره نژدې دي.

راګوزن لیکي، چه په ویدي ادب کي د پروت لغوي معنا خپریدنه او پروتوالي دي، او اوریځي او غره ته هم له دې جهته پروت وايي، چه خپاره او پراته وي، پرجاينه هم په ریګویدا کي د اوریځي نوم دي چه د پروت له مادې څخه ئې نوم را وتلي دي، د اروپا آريائيانو هم له دې رب النوع سره ډیره دلچسپي درلوده. سلاو او ليتواني اقوامو ئې تر ډیرو مسیحي کلو پوري لا هم پرستش کاوه، نومونه ئې له دغي مادې څخه مشتق دي، مثلاً پر کوناس، پرکونس، پیتړون (اوریځ).[2] دا شرح چه ولوسته سي نو د سړي یقین راځي چه پریتهي وي، پرتهوي پروت، او د پښتو پروت له یوې ریښې څخه دي.

دغسي هم ماروت Marut د باد او سیلۍ رب النوع و، چه اوس دا نوم د مروت به شکل موجود او د ببنتو د یوې قبیلې نوم دي.

دغسي هم د سوما ذکر چه دمخه راغي، دا هم یو رب النوع و چه په پښتو کي د نامه ریښې تر اوسه سته. په دې ډول اکثر زاړه آريائي نومونه او اعلام په پښتو کي تر اوسه موجود دي، او د لغوي پلوه ډیره نزدیکي ور سره لري.

اندرا د ویدي عصر معروف جنګي رب النوع و چه نوم ئې د پښتنو پر یوې قبیلې ايښو شوي دي، او تر اوسه هم اندړ بلل کیږي.

[1] کمبرج هستري، ج ۱ ص ۱۰۵.
[2] ویدک انډیا ص ۱۳۱-۱٤۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

څلرمه برخه

پښتو او د اوستا ژبه (زند)

اوستا ژبه۔ باختري اوستا او نوې اوستا۔ د اوستا ټوکونه۔اوسني اوستا
په پښتوکي د اوستا ژوندی کلمات۔ په پښتوکي اوستا۔ زرا تشترا۔ سپنتمان -
اهورا مزدا۔ واره - بامي۔ اسپه۔ کاوه۔ د ځايو نومونه۔ مانده - راغه -
سپين غر۔ د ځينو وسلو نومونه۔ عمومي مشابهت او نزديوالي۔ د تطبيق جدول

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو او اوستا

لومړۍ خبري

لکه چه دمخه وویل شوه، اوستا ژبه هم لکه سنسکریت له آریائي پخوانو ژبو څخه ده، او د پښتو له ادبي تاریخ سره ډیره اړه لري.

اوستا د آریائي باختر او بخدي یوه زړه ژبه ده، چه موږ ئې د پښتو سره ډېر کلمات او لغات مشترک مومو، او لکه د پښتو رابطه چه د سنسکریت سره ټینگه وه، د اوستا سره هم دغسي کلکه اړه لري.

په حقیقت کي دا درې ژبي (سنسکریت، اوستا، پښتو) سره خوندي دي، او په یوه هیواد کي زیږیدلي او تربیه شوي دي، سنسکریت د هند په ارتو ورشوگانو کي خپره شوې، او اوستا په باختر کي ځوانۍ ته رسیدلې ده، پښتو د پښتنو او پکهت سره یو ځاي، پخپلو غرو کي تر اوسه ژوندۍ پاته ده.

د پښتو د ادبي تاریخ د څرگندولو او قدامت له پاره موږ نا ځاره یو، چه پښتو له اوستا سره هم پر تله کړو، او په هغو اصولو چه د سنسکریت سره مو مقایسه کړې وه، (دریمه برخه) اوس ئې په دې برخه کي د اوستا سره اوړه په اوړه ودروو.

د دې له پاره چه تاسي ته د اوستا تاریخي کیفیت لږ څه معلوم سي، او هم ئې ادبي آثار وپیژنئ، لومړی به د سنسکریت په ډول په خورا لنډو کرښو کي تاسي ته د دې ژبي تاریخ او بیا ادبي آثار در وښیم بیا به نو په اصلي مقصد یعني مقایسوي څېړنه پیل وکړم.

لکه په دریمه برخه کي چه فقط د سنسکریت ځیني مشهور او خورا مهم کلمات په پښتو کي پلټل کیده دغسي به د اوستا د لغاتو او مهمو کلماتو پلټنه او پر تله وکړو.

اما د قواعدو او د ژبي د اصولو مقایسه او تطبیق به په یوه بیله برخه که وسي، دلته فقط لغوي او ژبنۍ څېړنه د لغت او کلمهٔ سازۍ له روهه کیږي.

اوستا ژبه، یا زند Avesta, Zend

دا ژبه په باختر کي له زړې اصلي آریائي ژبي څخه د ویدي ژبي سره یو ځاي او غبرگولۍ وزیږیده، نو ئې باختري ژبه هم بولي،اوستا ئي له دې جهته بولي، چه د اوستا د کتاب پخواني او خورا زوړ ټوک "گاته" په دغه ژبه لیکل شوي دي، دغه ژبه زند Zend هم بلله کیږي.

مدققین وايي: چه د اوستا د ژبي چه گاته په لیکل شوی دي، او د ویدا د ژبي لږ فرق هم نسته، او په جزوي اړولو او تبدیل سره چه معین اصول لري، د یوې ژبي یوه خبره په ها بله ژبه اړولای سو.

د اوستا ژبي په روحاني ډله او مقدسو کتابو اړه درلوده، او بیله پخپله اوستا بل کتاب او لیک په دغه ژبه ندي پاته که څه هم د اوستا کتاب او د زرتشت دین په ایران کي خپاره سول مگر تر ایراني هخامنشي دورې (۷۳۰ تر ۳۳۰ ق،م) وروسته چه اسکندر پر ایشیا مسلط سو نو د اوستا نسخي هم ورکي شوې، مگر وروسته بیا د اردشیر

(c) ketabton.com: The Digital Library

ساساني ۲۱۲-۲۲٦ع په امر اوستا را غونډه سوه نو له دغه جهته اوس د اوستا زوړ متن ندي پاته، فقط دګاته برخه ئې زړه او د زرتشت قول بلله کيږي.[۱]

دا ژبه اوستا بلله کيږي، چه شرح ئې وروسته راځي، په حقيقت کي زند Zend د اوستا کتاب پهلوي شرح وه چه وروسته دا دوه نومونه په ګډه "زند اوستا" د متن پر اصلي ژبه اطلاق شوه، که نه وي پخپله زند د اوستا د تفسير ژبه يعني پهلوي ده.[۲]

د پهلوي تفسير يو بل تفسير هم درلود چه هغه (پيتي زينتي) يعني مکرر تشريح يا پازند بولي، د دی تفسير التفسير ابهام تر پلهوي لږ دي، او هم ئې رسم الخط نسبتاً واضح دي يا زند له پهلوي څخه لږ څه بيلتون لري او ټول کتب چه پکښې موجود دي د پهلوي نسخو تفاسير او شروح دي.[۳]

له دې ملاحظاتو څخه داسي ښکاري، چه لومړني اوستا چه د زرتشت د عصر ژبه وه، او د اوستا کتاب په کښل شوي وو ورو ورو له باختره شا و خوا خپره شوه، په ايران کي زړه پاړسو (فرس قديم) رواج شوه، وروسته پهلوي ژبه او پازند ځيني را ووتې، نو په حقيقت کي اوس د زړې باختري اوستايي ژبې آثار ندي پاته. ګاته چه د اوستا يو ټوک دي د محققينو په قول هغي زړې باختري اوستا ته نژدې دي.

باختري اوستا او نوې اوستا

باختري اوستا هغه کتاب وو، چه زرتشت په بخدي کي وکيښ او د هغه وخت باختري پاچا ګشتاسپ د ده دين ومانه او ټول د زردست قوانين ئې د غويو پر څرمن وکښل، او هري خوا ته ئې وليږل.

يو پخواني مورخ پلينيوس Plinius د هرمپوس له کتابه په لومري ميلادي قرن کي داسي ليکي چه لومړني اوستا دوه مليونه اشعاره وه، مسعودي عربي مورخ تر ۳٤٦هـ دمخه په مروج الذهب کي هسي ليکي: چه اوستا پر دوولسو زرو د غويو څرمنو باندي ليکلې وه ، محمد جرير طبري متوفي ۳۱۰ هـ وايي: چه اوستا پر دوولسو زرو د غويو څرمنو باندي ليکلې وه، شهنامه وايي د اوستا ۱۲۰۰ فصله پر زرينو تختو کښل شوي وه، تنسر د ايران يو روحاني سړی و، چه ۱۷۰۰ کاله تر اوس دمخه ژوندي و په يوه خپل خط کي هسي کاږي: چه اسکندر زموږ د دين له کتابه دولس زره د غوئي څرمني وسوځلې له دغو رواياتو څخه د اوستا ضخامت لږ څه څرګنديږي که څه هم مبالغه لري اما دا خو ښکاره ده چه د مخامنشيانو په عصر کي اوستا ۸۱۵ فصله او ۲۱ کتابه يا نسکه درلوده. تر اسکندر وروسته چه بيرته دا کتاب سره ټول شو ۳٤۸ فصله ئې لاس ته راغله چه پر ۲۱ کتابه ئې وويشۀ. يو انګليسي عالم وسټ West دغه ساساني ۲۱ کتابونه ۳،٤٥۷،۰۰۰ کلمې تخمين کوي، چه اوس ئې ۸۳،۰۰۰ کلمې موجودي

[۱] تاريخ ادبيات ايران د دکتور شفق ص ۸.
[۲] د براون تاريخ ادبيات ايران، ج۱ ص ۱٤۰.
[۳] د براون تاريخ ادبيات، ج ۱ ص ۱٤٥.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي، یعني هغه اوستا چه په ساساني دوره کي تر اسکندر وروسته ټوله شوې وه، بیا هم په اسلامي دوره کي تلف سو، او اوس ئې فقط یوه ربع پاته ده.[۱]

له دې بیانه هسي ښکاري چه د اوستا کتاب ډیري صدمې لیدلي، او څو واره له منځه وتلي او بیا سره ټول شوي دي، او ډیر نوي نوي مضامین وروسته هم پکښې داخل شوي دي، یعني دا یو کتاب دي چه پر پخواني حالت ندي پاته. ډارمسټټر فرانسوي عالم ډیري برهمني او پهلوي او او بودائي او یوناني اغیزې او عناصر په اوستا کي ښيئي[۲] نو لکه د مضمون او محتویاتو له پلوه چه اوستا سره اوښتې او نوي مواد په ګډ شوي دي، دغسي هم د ژبي له خوا د زړې باختري اوستائي نمایندګي نیسي کولاي، او دا یو محرف کتاب دي، چه اوس ئې لږ برخي په نوي شکل پاته دي.

د استا ټوکونه

د ساسانیاونو په دوره کي له ۲۱۱ ع تر ٦۲۹ ع پوري چه زرتشتي دین رسمي ګڼل کیدي ټول د اوستا کتاب ۲۱ نسکه (کتابه) و چه د دینکرد[۳] په اتم او نهم فصل کي تفصیل راغلي دي، نسک په اوستا کي نسکو ذکر شوي او معني ئې دفتر او جنګ او مجموعه ده.[٤]

دغه یویشت نسکه پر درې برخي ویشل کیږي چه هره برخه ئې اوه نسکه ده، لومړي برخه ئې ګاتها Gatha یا ګاسان Gasan بولي چه د عبادت مسایل او مذهبي اصول دي، دوهمه برخه ئې دات Dat بولي چه خاصه ده په اجتماعي او معاشرتي قوأنینو پوري، دریمه برخه یې هدهه ماتهرا Hadha-mathra ده چه الهیات او فلسفه او ګډوډ بحثونه دي.[٥]

اوس به د دغو درو ټوکو اجزاء او برخي هم در وښیو:

ګاتها Gatha

چه د اوستا خورا مهمه برخه ده، په سنسکریت ئې ګیتا بولي یعني سندري او سرودونه او دا اوه نسکه لري، چه ۲۳۸ قطعې او ۸۹٦ شعره او ٥٥٦۰ کلمې دي. ګاتها دا برخي لري: [٦]

اــ ستوت یشت Stotyast چه د اوستا خورا مقدسه برخه ګڼله کیږي، او ۳۳ برخي لري چه ۲۲ ئې منظومي دي او ۱۱ نوري برخي ېې په نثر او عمومي محاوره کښلي شوي دي.

---

[۱] ګاتها، ص ٥۰.

[۲] د زند اوستا مقدمه، لومړۍ برخه.

[۳] دینکرد یو پهلوي کتاب دي، چه په نهمه عیسوي پیړۍ کي لیکل شوي دي.

[٤] یسنا ۲۲ برخه ۹ فقره.

[٥] یسنا ۲۲ برخه ۹ فقره.

[٦] زند اوستا لمرۍ برخه د ډارمستتر مقدمه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- سوتکر Sutkar
۳- ورست مانسر Varst-mansar
٤- بک Bak
٥- وستک Vastak
٦- هاد هوخت Hadhokht
۷- سپند Spand

له دغو څخه سوتکر او ورست مانسر او بک هر یو ۲۲ برخي لري چه د لومړۍ قسم د ۲۲ منظمو برخو پر ډول منظومي سندري دي او د هغو شرح او تفسیر ګڼل کیږي، او اوس له دغو څخه فقط د سوتکر یو څو قطعي او د ورست مانسر یوه برخه زموږ په لاس کي ده دغسي هم د بک درې برخي په یسناګاهي دي.

د وستک څخه اوس هیڅ پاته نه دي، او نه د ینکرد د دغه شرح کوي، نه ئې اصلي نسخه او نه ئې پهلوي شرح سته، اما له هاد هوخت څخه درې برخي پاتي دي، چه په یسنا کي شمیرلي کیږي او یوه بله برخه ئې هم په یسنا کي ګډه او درج ده. اومه برخه یعني سپند د زردشت کیسه ده، چه په نوي ډول "زردست نامه" بلله کیږي او د ده د ژوندانه کیسې پکښې دي.[1]

دات Dat

دوهمه برخه نسکونه چه دات Dat ئې بولي، او قانوني او شرعي مباحث لري، دغه لاندي اوه برخي لري:
۱- ینکاتوم Nikatum
۲-ګندا سرنیګت Ganda-sar-nigat
۳- هوسپارم Husparam
٤- سکاتوم Sakatum
٥- وندیداد Vendidad
٦-کتردات Kitra dat
۷- بکان یشت Bakan yast

له دغو نسکو څخه فقط لومړي پنځه خاص قانوني او شرعي مباحث لري، دوه نور د عالم د خلقت cosmology بحثونه لري، او اساطیر mythology دي.

له دغو لومړیو پنځو برخو څخه اوس وندیداد بشپړ پاته دي، اما د نیکاتوم، ګندا سرنیګت او سکاتوم څخه فقط یو څو څو قطعي سته، اما د هوسپارم څخه یوه مهمه برخه د خپلي اصلي نسخې text په ډول او هم ئې پهلوي ترجمه په اریتستان Erpatistan او نیرنګستان Nirangistan کي پاته ده.

[1] د ډامستتر د زند اوستا مقدمه لومړۍ برخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شپږمه برخه کتردات د خلقت له ابتداء څخه تر زر تشته پوري تاریخي ابحاث لري، او اوس دغه برخه په بندهش Bundahis او شهنامه کي ساتلې ده.

اومه برخه چه بکان یشت نومیږي، ځیني مناجاتونه او دعاوي دي، چه د ارباب انواعو په نامه وې. او له دغو څخه ۱٦ ټوټې په هوم یشت او سروش یشت کي سته.[۱]

هدهه ماتهرا Hadha mathra

دریمه برخه نسکونه چه هدهه ماتهرا نومیږي، نه ښه پیژندل شوي، او نه ښه ساتلې شوې دي، دغه برخه هم اوه څپرکي لري:

۱- دامدات Damdat

۲- ناتر Natar

۳- پاګګ Pagag

٤- رت دات ایتګ Rat-dat-itag

٥- بریس Baris

٦- کش کیشرو Kaskisrav

۷- ویشتاسپ ساست Vistasp sast

دامدات د زرتشتیانو د خلقت او د پیدایښت احوال و، د بندهش د پیدایښت او خلقت بیان له دغي برخي څخه دي، د ناتر په حال هیڅ نه یو خبر، او نه دینکرد له دغه څخه بحث کوي، له پاګګ څخه په ګاه او سي روزه Siroza کي یو څه برخه پاته ده، او د وختو ابحاث ئې درلوده، رت دات ایتګ Rat-dat-itag د قربانیو ترتیبات ښوول، او دوې قطعې ئې اوس سته.

اما پنځمه او شپږمه حصه د هغو قربانیو په بیان کي وه چه د ناوړو او جناتو د اضرارو جلوګیري ئې کوله، له دغو څخه یوه ټوټه هم نده پاته، او ښائي په پهلوي نیرنګستان کي د کش کیشرو ځیني مضامین وي.

اومه برخه چه ویشتاسپ ساست یعني د ویشتاسپ یادونه ده د دغه پاچا اوضاع له زردشت سره بیانوي چه اوس د ویشتاسپ یشت او د آخرین پیغمبر زردشت په نامه مشهوره ده، او د زردشت نامې اساس هم ده.[۲]

نتیجه

ډارمستتر چه د اروپا له اوستا پوهانو څخه لومړی او معروف سړی دي، له لوړو ابحاثو څخه په لنډ ډول دا نتیجه اخلي چه د ساساني اوستا له ۲۱ نسکو څخه فقط دوه نسکه یعني وندیداد،، او ستوت یشت بشپړ پاته دي او له بکان یشت څخه هم ډیره مهمه برخه زموږ پلاس کي ده.

[۱] د زند اوستا مقدمه لومړۍ برخه.

[۲] د زند اوستا مقدمه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اما د څلورو نورو نسکو (۱- بک، ۲- هاد هوخت، ۳ ویشتاسپ ساست، ٤- هوسپارم) څخه هم غوره برخي پاته دي او له نورو څخه لږ لږ.

دغسي هم دارمستتر وايې چه په غیر مرتب او غیر مستقیم ډول له پهلوي شرحو څخه موږ ته د اوستا دور کونسکو محتویات معلومیږي او د پنځلسو نسکو لږ یا ډیري نمونې او نسخې زموږ څخه سته.

ویست West انګلیس اوستا پوهاند، د اوستا ټول ۲۱ نسکونه ۳٤۷،۰۰۰ لفظه بولي، چه اوس فقط ۸۳۰۰ الفاظ یعني څلورمه برخه پاته او نور محو شوي دي.[1]

اوسنۍ اوستا

دا لوړ تقسیم چه په اوستا کي شوي دي، لکه تاسي چه وویل د پهلوي د دنیکر دله کتابه معلومیږي، چه پخوا ئې دغه اجزاء درلودل، اما اوس د اوستا کتاب پر دغو پنځو ټوکو باندي مشتمل دي.[2]

۱ یسنا Yasna چه د کلمې معنا ئې پرستش، نمنځنه، لمونځ او جشن دي په سنسکریت کي دا کلمه یحبنه، په پلهوي کي نیرشن، په پاړسو جشن ده، دا ټوک ټولي هغه سندري دي چه د مذهبي مراسمو پر وخت ویلي کیږي، او ۷۲ فصله لري چه له دغو څخه ۱۷ فصله د هغه پخوا ګاتها څخه دي.

۲- ویسپرید Vispered یعني سروران دا برخه هم مستقل کتاب ندي بلکه په لومړي برخه اړه لري، د مذهبي دعاو او اورادو مجموعه ده، چه د یسنا سره یو ځاي ویل کیږي او له ۲۳ څخه تر ۲۷ پوري فصلونه لري.

۳- ویندیداد Vendidad یعني د شیاطینو دافع قانون، چه په دغه کتاب کي د اوداسه آداب او د استغفار او توبې اصول بیان شوي دیني قوانین او احکام لري، دا کتاب ټول ۲۲ فرګرد یعني بابونه لري.

٤- یشت Yasht یعني نیانش او لمونځ چه د کلمې ریښه په هغه یسنا کي ده، دا یو ډول سندري دي، چه د خدایتعالي او پریښتو ستاینه ده، یشتونه ټول ۲۱ دي.

٥- خورده اوستا، یعني کوچنۍ اوستا چه آذربد مهر اسپند د دوهم شاپور په وخت ۳۱۰-۳۷۹ ع کي تالیف کړه، د شپې او ورځي د مختلفو اوقاتو دعاوي او لمنځونه او مناجاتونه دي. دا پنځه برخي چه لوړي ذکر شوې، اوسنۍ اوستا ځیني جوړیږي. د دې کتابو ډیري پخوانۍ نسخې نسته ډیره زړه نسخه چه له یسنا څخه د کوپنهاګ په موزیم کي سته، په (۱۳۲٥ ع، ۷۲٦هـ) د هیربد مهربان کیخسرو په قلم لیکل سوي، او وسترګارد نومي ډانمارکي مستشرق مندلې، او کوپنهاګ ته ئې وړي ده.

په اروپا کي لومړی سړی توماس هائډ Thomas Hyde انګلیسي و چه په (۱۷۰۰ ع، ۱۱۱۲هـ) ئې د ایران د مذهب کتاب خپور کړ، دي په زړو ژبو پوه و، او په دې لاري کي ډیر زیار وکیښ تر دې ورسته یو بل فرانسوي عالم انکتیل دوپرن Anquetil Duperron په (۱۷٥٥ ع، ۱۱٦۸هـ) د اوستا زده کولو لپاره هند ته راغي، دې سړي لومړی پلا اوستا ترجمه او په ۱۷۷۱ ع ئې په فرانسه کي نشر کړه، بیا نو برنوف Burnouf په ۱۸۳۲ ع د یسنا ترجمه

[1] د براون تاریخ ادبیات، ج ۱ ص ۱۷۰.

[2] پورداؤ دګاتها، ص ٥٦-٥۸ - د براون تاریخ ادبیات، ج۱ ص ۱۷۲-۱۷٥.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او شرح خپاره کړل، وروسته په دې علم کي ډېر نوموړي پوهان منځ ته راغله، چه دي ساسي، اوگروټ فنټ، رولنسن، بارتولومه، ميه، لاسن، اسپيگل، گيگر، ډارمستيټر، گيلډنر، ملر، له دغي جملې څخه دي او دغو پوهانو په المان او فرانسه کي ډېر کتب د اوستا په خصوص کي وکښل او خپاره ئې کړه.[1]

په پښتو کي د اوستا ژوندي کلمات

اوس چه تاسي ته لږ څه د اوستا شرح معلومه سوه، نو به خپل اصلي مقصد ته ولاړ سو، د اوستا يو څو مشهور لغتونه به د پښتو سره تطبيق کړو.

دمخه د ويدا په بحث کي تاسي ته د تطبيق اصول معلوم سوه، هغه تحليلي قواعد دلته هم جاري دي او زموږ د چاري اساس يو دي. دلته چه موږ د اوستا ځني کلمات د پښتو له پلوه تحليل کوو، فقط د مثال په ډول يو څو هغه کلمات را اخلو چه په اوستا کي ډېر مشهور دي که نه وي، د ټولي ژبي تطبيق او مقايسه بيل کتاب غواړي او د پښتو د ادبي تاريخ وظيفه هم نده.

د اوستا کلمه

تر هر څه دمخه به پخپله د اوستا نوم تر تحليل لاندي راولو، دمخه در ښکاره شوې ده، چه دا کلمه ډېره زړه ده او د آريائي باختر له پخوانو آثارو څخه ده.

د دې کلمې په معنا او لغوي تحليل کي پوهان ډلي ډلي دي، هر چا يوه توجيه ورته کړيده او اشکال ئې هم مختلف را نقل شويدي، اوستا، ايستا، استا وستا، افستا، اپستا. د پهلوي شکل ئې اويستاک دي، چه ډارمستتر اپستاک ضبط کړيدي، په سرياني ژبه اپستاگا او په عربي کي ابستاق دي او لکه محققين چه وايي: د دې نامه ذکر تر ساساني دورې دمخه په بل اثر کي نسته فقط يو عالم اوپرت Oppert دا عقيده لري چه د داريوش[2] د بيستون په ډبر ليک (٤ ليک ٦٤ فقره) کي چه ابستام راغلې ده، دغه کلمه ده.[3]

په هر صورت اوس خو دغه کلمه ډېره مشهوره ده، او د معنا په خصوص کي دا لاندي اقوال سته:

---

[1] گاتها، ص ١١- د براون تاريخ ادبيات، ج١ ص ٧٠-٩٠.

[2] داريوش هخامنشي چه له ٥٢١ تر ٤٧٦ ق،م پوري پاچهي کړيده، د ايران د بيستون په غره کي يوه مشهوره کتيبه لري چه د خپل سلطنت او کورنۍ احوال ئې په درو ژبو پکښي ليکلي دي.

[3] د براون تاريخ ادبيات، ج ١ ص ١٣٩- گاتها ص ٤٧.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱- پروفیسور گلدنر Goldner له پروفسور اندراس څخه هسي نقل کوي چه د اوستا کلمه له پهلوي اوپستا upasta څخه مشتقه ده، چه معنا ئې "اساس، بنیان او اصلي متن" ده، پروفیسور بارتولد او ویسباخ Weissbach دغه کلمه په اوستا او هخامنشي ډېر لیک کي د "پناه او کومک" په معناو راوړي.[۱]

۲- یو بل مشهور عالم جیکسن Jackson د نیو یارک د کولمبیا کالج پروفیسر هسي وایي چه د اوستا Avesta اصطلاح له اوستاک Avistak څخه را وتلې ده، چه دا کلمه په ساساني دوره کي عموماً مستعمله وه، مگر دا نده معلومه چه اصلي معنا ئې څه ده؟ ښایي چه پهلوي اوستاک لکه د سنسکریت ویدا غوندي د "پوهني، دانش، او علم" په معنا وي یا ښائي چه معنا ئې اصلي متن the original text وي یا قانون.[۲]

۳- په شرقي کتابو او قاموسو کي هم اوستا راوړي، مثلاً د دساتیر آسماني په فرهنگ کي لیکي "اوستا بفتح اول و ثاني نام کتابیکه بر حضرت زرتشت نازل شده و معني آن بهین ستایش و مهین نیایش، وستا بکسر اول مخفف اوستاست"[۳]

فرهنگ نظام لیکي: اوستا کتاب دیني زرتشت پیغمبر ایران است اسیري لاهیجي گوید: "علم معني از کتاب اوستا حاصلت ناید مکش چندین عنا". اسدي طوسي په لغت فرس کي لیکي استا، وستا، ابستا، تفسیر زند است، خسرواني گفت:

چو گلبن از گل آتش نهاد و عکس افگند　　　بشاخ او بر، دراج گشت ابستا خوان

٤- آپرت Oppert هسې لیکي: چه د اوستا کلمه اساساً له آبستا abasta پارسي کلمې څخه جوړه شویده چه معنا ئې قانون دي.[٤]

٥- ځني نور پوهان دا عقیده لري چه اوستا د مجهول او نا مفهوم معنا لري، او دوې ټوټې کلمه ده لومړۍ ټوټه "آ" یعني "نه" دوهمه ټوټه "ویستا" یعني دانسته ده چه مرکباً "نامفهوم او مجهول، او نا دانسته" ورته وایي.[٥] او د دې نامه وجه تسمیه، هم داسي بیانوي چه اصلي باختري اوستا دوې نسخې وې او دغه نسخې هم د اسکندر په تاړاک کي ورکي او تالا شوې، وروسته چه په پارتي او ساساني دورو کي د اوستا کتاب دوهمه پلا ټولونه شروع شوه نو ئې خطي ټوټې هسي وې، چه څوک نه په پوهیدل له دغه لامله ئې نو "مجهول او نامفهوم" وباله.[٦]

---

[۱] گاتها، ص ٤٧ - تاریخ ادبیات د براون ص ۱۳۹.

[۲] د اوستا گرامرمقدمه، ص ۱۲.

[۳] دساتیر آسماني، ص ۲۳۳.

[٤] جورنال ایشیاتک سوسایتي، مارچ ۱۸۷۲ ع.

[٥] د همائي تاریخ ادبیات، ج ۱ ص ۱۲۹.

[٦] تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ۱۹٥.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو کي اوستا

د اوستا د کلمې په شرح او مفهوم کي د پوهانو له مفکورو څخه لوړي څيړني مختصراً را نقل شوې، په پښتو کي هم دا کلمه تطبيق مومي، او لکه د ويدي ژبي ډېر کلمات چه په پښتو کي وکتل سوه دا کلمه هم له پښتو سره په دوه ډوله برابرېږي.[1] د پنځمي مفکورې خاوندانو اوستا په نامفهوم ترجمه کړيده، او دا نظريه اسلامي مؤرخينو هم منلې ده، مثلا علي بن الحسين مسعودي مشهور اسلامي مورخ چه په ۳۴۶هـ وفات شويدي په ۳۳۲هـ کال هسي ليکي:

"زرادشت بن استيمان و هونبي المجوس الذى اتاهم بالکتاب المعروف بالز مزمه عند عوام الناس واسمه عنالمجوس بستاه... و معجم هذا الکتاب يدور علي ستين حروفا من احرف العجم، و ليس في ساير اللغات اکثر حروفا من هذا واتي زردشت بکتابهم هذا بلغتهٔ يعجزون عن ايراد مثلها، و لايدرکون کنه مرادها... و کتب هذا الکتاب في اثني عشر الف مجلد بالذهب فيه وعدو و عيد و امرونهي و غير ذالک من الشرايع و العبادات، فلم تزل الملوک تعمل بمافي في هذا الکتاب الي عهد الاسکندر و ماکان من قتله لدارا ابن دارا، فاحرق الاسکندر بعض هذا کتاب ثم صار المک بعد الطوايف الي اردشير بن بابک فجمع الفرس علي قرأة سورة منه يقال لها (استاه)... ثم عمل زرادشت تفسيراً عند عجزهم عن فههٔ و سموالتفسير (زندا) ثم عمل اللتفسير تفسير أوسماه (بازند) ثم عمل علمأ هم بعد وقات زرادشت تفسير التفسير و شرحاً لساير ما ذکرناه و سموا هذا التفسير (باردم)...[2]

ترجمه: زرادشت و استيمان زوي د مجوسو بني دي، چه دوي ته ئې د ابستا کتاب راوړ، دا کتاب عوام وګړي زمزمه بولي او ۶۰ حروفه لري چه په اکثرو نورور ژبو کي ډېر دغه حروف نسته زردشت دغه خپل کتاب په داسي ژبه راوړ چه بل چا هغسي نه سواي ليکلای او نه ئې څوک په مراد پوهيدل... دا کتاب په دوولس زره ټوکه کي په زرو وليکل سو، وعد او وعيد، امرا ونهي او نور شرايع او عبادات پکښې وه، پاچهانو د اسکندر تر وخته پدې کتاب عمل کاوه، مګر هغه وخت چه اسکندر دارا مړ کړ، نو ئې د دې کتاب ډېري برخي وسوځلې وروسته ملوک الطوايف راغلل، بيا چه اردشير د بابک زوي پاچا سو، نو ايرانيان د دې کتاب د يوه سورت په ويلو متفق شول چه استاه ئې باله... په دې ډول مسعودي مورخ د اوستا نامفهوم توب بيانوي، او دا خبره نور مورخين هم مني، مثلا ابن اثير پخپل کتاب (الکامل في التاريخ) کي هسي وايي چه زردشت يو کتاب (استا، اباستا) راوړ او هري خوا ته ئې واستاوه څوک ئې په معني نه پوهيدل، او مضامين ئې درک نکړه...[3]

له دغو ټولو روايتو څخه داسي ښکاري چه اوستا حقيقتاً نامفهوم وه، او ډېر نور تفاسير چه پر وليکل شوه علت ئې دغه و، چه د کتاب متن ګران او مجهول و، دغه خبره تر نژدو وختو پوري هم شرقي پوهانو ته معلومه وه حتي دوي د اوستا کتاب يو راز "رمز" هم ګاڼه، لکه چه محسن فاني کشميري ۱۰۲۰-۱۰۸۱ هـ هم په دې باب کي په ښکاره

[1] جورنال ايشياتک سوسايتي، مارچ ۱۸۷۲ ع.

[2] مروج الذهب، ج ۱ ص ۱۴۲ د مصر طبع.

[3] الکامل ابن اثير.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکي "کتاب زند بر دو قسم است، یک قسم آن صریح و بي رمز که آنرا "مه زند" نیز می گفتند، و قسم دوم رمز و اشارات که آنرا "زند" هم مي خوانند..[1]

د اوستا په خصوص کي د پنځمي مفکورې د خاوندانو لپاره دا ټول تاریخي دلایل موجود دي، او که موږ له دغه نقطهٔ نظر د اوستا کلمه تحلیل کړو، نو سمه راځي، په دې ډول دا نوم مرکب دي له دوو ټوټو څخه (اــوستا) یعني مفتوح همزه په آریائي ژبو کي د نافیه (نا) په معنا راځي، په سنسکریت کي هم عام دي الف په (ی) هر وقت اوړي، نو (ا) ته (یه=یا) هم ویلاي سو، چه اوس د قندهار په پښتو کي کښې مې د (نه، نا) په معنا د نفي لپاره دي. مثلاً احمد راغلي دي؟ یه ندي راغلي، د خلیل خان نیازی په دې رباعي کي (یه) د نفي په معنا ښه واضح شویدی.

خړي اوریځي ژاړي له پاسه　　　　کویله بږغ کا بیلتون له لا سه

یه، هغه لوني گوهر په خول ستا　　　　دا مرحبا کا ستا، بړموړ مواسه[2]

دوهم جزو (وستا) له پښتو (ویستل) څخه جوړ شویدئ چه معنا ئې ده (استخراج، د باندي ویستل) د دې مصدر اسم مفعول (ویستلي او ویستئي) دي، او پخپله (ویستا) کلمه هم په زند ژبه کي اسم مفعول دي، نو اویستا داسي معنا لري: نا استخراج شوي، نامفهوم.[3]

که په اوسنۍ محاوره دا کلمه ووایو (یه وستي) یعني (ناویستي) او نا مفهوم به وي، چه کښې مې هغه "اوستا" هم دغسي ده.

د اوستا کتاب له بخدي او باختر څخه را وتلي دي، نو لکه پخپله د بخدي کلمه چه د پکهت او پښت او پښتون سره نښتې ده، د اوستا نوم هم دغسي له پښتو سره اړه لري، او د دې کتاب نا مفهوم توب د اسیري لاهیجي له هغه ذکر شوې پارسي بیته هم ښکاري، ځکه چه دی وایي: له اوستا څخه معني نسي درک کولاي، بیهوده زیار مکاږه، د پنځمي مفکورې له رویه خو د اوستا کلمه په دې ډول تجزیه شوه (اــویستا) اما که د دریمي نظر ئې له مخه د شرقي لیکوالو په قول اوستا "بهین ستایش او مهین نیایش" وگڼو نو به ئې په پښتو کي داسي تحلیل کړو.

اوستا دوې کلمې دي (اوــستا) لمړي جزو ئې (همزه) او (واو) دي. همزه حلقي حرف دي، او ډیر ځله له (هـ) سره بدلیږي مثلاً هلک ــ الک، هگۍ ــ اگۍ او نور د سنسکریت د کلمې په تحلیل کي تاسي ولوستل چه په هغه ژبه کي سو su د "ښه" په معنا دی، ځکه چه د سنسکریت (س) په اوستا کي تل په (هـ) اوړي، نو (سو) په اوستا کي (هو) شو په پاړسو کي هـ (خ) کیږي لکه هوارزم چه خوارزم سویدي په پښتو کي دغه د اوستا (هو) په (او) بدل شو، یعني "ښه" په فرس قدیم کي هم دغه د اوستا (هو) په (او) بدل شوی دي، د داریوش په ډبر لیک

[1] د بستان مذاهب، ص ۹۷.

[2] پټه خزانه، ص ۷۷.

[3] فقه اللغه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي (او اسپ) یعني ښه آس (او اومرتیا) یعني ښه سړی راغلي دي[۱] او پخپله (هو) هم په پښتوکي د ایجاب کلمه ده، چه اوس هم ژوندۍ ده، او هغه د "ښه" معني لري.

دوهم جز چه (ستا) دي، ریښه ئې (س، ت) دي، چه له دې ځخه د پښتو (ستایل، ستاینه، ستانه) د پاړسو (ستایش، ستودن) را وتلي دي. ستایوال هم په پښتو ستایش کننده ته وایي، امیر کروړ سوري چه د پښتو خورا پخواني ادیب او شاعر دي پخپله حماسه‌که وایي:

نړۍ زما ده نوم مي ستایي، پر دریځ ستایوال[۲]

په پهلوي کي هم د "ستا" ریښه وه، اسدي طوسي لیکي: چه "آفد ستا" مرکب دي له افد یعني شگفت او ستا یعني ستایش ځخه لکه دقیقي چه وایي:

جز از ایزد تو ام خداوندي　　　　کنم از دل بتو بر آفد ستا[۳]

له دې ځخه هم معلومیږي، چه له پخوا ځخه دا ریښه په پښتو او نورو آریایي ژبوکي وه، نو له دغه جهته ویلاي سو چه د اوستا دکلمې دوهمه ټوټه (ستا) له دغه ستایلو ځخه ده.

په دې ډول به (اوستا) پخپله د اوستا ژبي په اصطلاح (هوستا) او په پښتو به (اوستا) یعني (ښه ستاینه) او هغه "بهین ستایش او مهین نیایش" سي، چه دا لغوي تحلیل هم د اوستا دکلمې ریښې په پښتوکي ځرگندوي.

زراتشترا Zaratashtara

تر اوستا وروسته دوهم مهم نوم د دې کتاب د راوړونکي نوم زراتشترا یا زردشت دي، چه دا سړی د بخدي آرئیایانو یو نوموړي دیني مبلغ او موسس دي. د زردشت له نورو سوانحو او د ده له دین اوکتابه سره دلته موږ نور کار نه لرو فقط د ده د نامه تحلیل د پښتو له پلوه کوو. د ده د ژوندانه د عصر په خصوص کي فقط دوني وایو، چه مورخین مختلف دي خو اکثر هسي وایي، چه زردشت د (٦٥٠ ځخه تر ٥٥٠ ق،م) پوري یعني په دغه یوه قرن کي ژوندي و،[٤] ځکه چه دا سړی هم د بخدي او باختر ځخه را وتلي دي، نو بیشکه باید د ده په نامه کي د پښتو ریښې هم وي.

نوي او زاړه محححقین د زراتشترا په نامه کي مختلف دي، مثلاً په دغو ډولو دا نوم له قدیمه تر اوسه ضبط شویدي، زراتشترا، زارتشت، زارهشت، زاردشت، زرادشت زردهشت، زرتهشت، زره تشت، مگر په گاتها کي زرتشترا راغلي، او دا ډول ئې پخواني دي، یونانیانو زورا دروس، زاروس، زراتش زاروستر هم را وړي دي.[٥]

---

[۱] گاتها، ص ۸۹.

[۲] پټه خزانه، ص ۳۵.

[۳] لغت فرس، ص ۵.

[٤] تاریخ عمومي عالم، ج ۱ ص ۳۲۱.

[٥] گاتها، ۲۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه د دي نامه په ظاهري ډول او شکل کي چه اختلاف دي، په معنا کي هم دغسي مختلفي مفکورې موجودي دي، هر چا یوه توجیه کړیده، او مشهور اقوال ئې دغه دي:

۱- دینون Deinon یوناني مورخ وائي، چه زرتشتر یعي (د ستورو ستایونکي) دا مورخ چه تقریباً دوه زره کاله تر اوس دمخه ژوندي و هسي راې لري.[۱]

۲- نوی اروپائي محققین هم ډول ډول ترجمې ورته تراشي. مثلا کاسل Cassel وایي، معنا ئې (د ستوري زوي ده) ونیډشمن Windischman او میولر Muller دا عقیده لري، چه معنا ئې (د دلاور اوښ خاوند) ده، هارلز Horlez ئې په (لکه طلا داسي بریښیدونکي) سره ترجمه کوي، دارمستتر وایي چه معنا ئې (د ژیړ اوښ خاوند) ده بارتومه ئې (د زاړه اوښ خاوند) بولي، جاکسن انګلیس هم دغسي وایي، پروفیسور رات ئې د (زرګر) په معنا اخلي.[۲]

۳- شرقي پوهان د دې نامه معنا (آوردهٔ نخست یا آفریدهٔ اول) لیکي. او ځیني ئې په (فرستادهٔ یزدان یا نفس کل، نور مجرد، نفس ناطقه) سره ترجمه کوي.[۳]

٤- ځیني پوهان داسي وایي: چه دا کلمه له سامي ژبو څخه راغلې ده راولینسن انګلیسي لیکي چه لومړۍ جزو ئې (زرد) له (زیرد) څخه جوړ شوي دي چه معني ئې، زاده ده دوهم جزو ئې اشترا د زهري ستوري نوم دي، نو مرکباً ئې داسي معنا کیږي (زادهٔ ستارهٔ زهر) د کلدانیانو په عقایدو کي زهره د (ایستار) ظهر و، چه د عشق رب النوع او د جګړو ملکه وه.[٤]

٥- دا ټول نظریات چه ذکر شول د ځینو نورو پوهانو له خوا رد شوي دي ځکه چه هر چا یوه تقریبي او تخمیني مفهوم ورته ټاکلي دي، پورداؤد وائي:

ښائي چه یوه دغه نظریه سمه نه وي، ځکه که لومړي جزو (زر) وبولو، دا کلمه خو په اوستا کي زیریت Zairita وه، او زرنت د (زوړ او پیر) په معنا دي، مګر په ترکیب کي دا کلمات په څه ډول (زرت) شول؟[٥]

په هر صورت نظریات مختلف دي، او د نامه تحلیل هم سخت دي. خو تر ټولو معقوله او لغوي تحلیل ته نژدې مفکوره د پروفیسور هاګ Haug ده، دی وایي: چه لومړۍ جزو زرت (زړه) او دوهم جزو له یوتارا Uttara څخه مشتق دی، یعني (اعلي) نو چه مرکباً ئې معنا وکړو زرا تشترا (د اعلي زړه خاوند) مفهوم لري، که څه هم هاګ دې نامه ته نوري معناوي لکه ستایونکي او سندري ویونکي هم ږدي، مګر موږ ته د لغوي څیړني په رڼا کي تر ټولو د ده لومړۍ نظریه معقوله ایسي.

---

[۱] ګاتها ۲۲.

[۲] تاریخ عمومي عالم، ج ا ص ۳۲۰.

[۳] فرهنګ ناصري.

[٤] تاریخ عمومي عالم، ص ۳۱۹.

[٥] ګاتها، ج ۲ ص ۲٤٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نامه تجزیه

په پښتو کي د زره تشتره نوم د هاګ د عقیدې پر اساس داسي تجزته کولای سو چه لومړۍ جزو ئې یقیناً د اوستا زرته Zaretha او د پښتو زړه دي چه پارسي دل ته ئې په اوستا زرته وایه.[1] چه ورته ځیر سو د کلمې استاسي عناصر (ز ـ ر) دي چه د اوستا (ر) د (ت) په ملګري یو راز آوازکاوه، چه د (ته=ذ) تر منځ ؤ، او دغه آواز د پښتو (ړ) اداکړی دي، نو اساساً ګویا دوهم اواز یو قسم درنه (ر) وه!

د زړه له مادې ځخه ځني نور اسماء هم په اوستائي دوره کي سته، او موږ ته دا ثابتوي، چه د زردشت په عصر کي له دې مادې ځخه ډیر نومونه جوړ شویدي، مثلاً د بلخ په مشهورو تاریخي پهلوانانو کي یو (زریر) دي چه "یاتکار زیریران" کتاب د ده په نامه کنبل شوي، او په پهلوي ژبه کي سته، زریر د ویشتاسپ ورور او اصلاً ئې نوم د مستر وست په قول "اسپه یاودا" و، او په اوستا کي ده ته (زري واري) لقب ورکړ شوي دي[2] چه لومړي جزو ئې زري (زړه) او دوهم جزو ئې (واری) د پښتو اوسني د فاعلیت ادات (ور) دي، نو زری واری (زړه ور) پښتو کلمه ده چه دغه زری په زره تشتر کي هم سته، زره، زري، زرته ټول دغه د پښتو (زړه) ته راځي.

اوس چه تاسي ته په اوستائي نومو کي د (زړه) د کلمې ریښې معلومي شوې، او دا مو ومنل چه د زراتشتر د نامه لومړۍ ټوټه هم دغه (زره=زړه) ده، نو به دوهمې ټوټې ته ولاړ سو، چه دغه ځنګه ده؟

لکه چه تاسي وکتل: اکثرو خلقو دوهم جزو (اشترا) یعني اوښ بللي دي، په حقیقت کي د (ت،ش،ت،ر) اساسي حروف دا کلمه تشکیلوي، چه (ش،ئې، ښ) او (ر، ئې، ن) هم ویل کیږي، نو تشتر د پښتو (تښتن) دي چه معنا ئې صاحب، خاوند، مالک ده، او دا کلمه په پښتو کي د "څښتن" په شکل هم موجوده په ادب او محاوه کي عموماً ژوندۍ او مستعمله ده.

د (ش) او (ښ) ابدال عمومي دي، دا دواړه حروف له یوه مخرجه او یوه اصله دي د پارسي اکثر (ش) د پښتو په (ښ) بدلیږي، اخرني حرف ئې (ر) ده، چه په پښتو کي په (ن) اوښتې ده دا ابدال هم روا دي، ځکه چه دواړه توري له تالو ځخه اداکیږي او د یوه مخرج دي. نو به اوس دا کلمه په پښتو کي په دې ډول ترجمه شي زره تشتر یعني (د زړه تښتن) چه په پارسي ئې (صاحب دل) ترجمه کوي.

ځکه چه زردشت روحاني سړی و، نو ده ته د زړه تښتن او صاحب دل ویل، تر نورو ټولو نومو افضل دي او دا اصطلاح تر اوسه هم په دغسي ځایو کي سته، که د زره سره (ور) یو ځاي کړو، هلته، شجاعت، دلاوري افاده کوي، که (تښتن) ور سره ووایو، نو روحانیت او معنوي احوال، او هادي توب او رهنما والي را ښئی.

سپنتمان Spentoman

دا کلمه د زردشت د نامه سره ډیره راځي وایي چه سپیتمه Spitama د زردشت د کورنۍ نوم و او د ده نهم نیکه هم په دغه نامه یادیدی. د یسنا په ۱۹ قطعه کي دا نوم راځي په پهلوي کي سپیتامان، سپیتمان ویل کیږي.

[1] فرهنګ نظام، ج ۳ ص ۷۲.
[2] ابان یشت، فقره ۱۱۲-۱۱۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړۍ برخه ئې سپیت (سپید) ده او د دې نامه معنا داسي کیږي "سپین نژاد" په ګاتها کي هم دا نوم ډېر ځله راوړي.[۱]

سپین نژاد خو داسي مفهوم لري چه باید دي له سپینه پښته وي، او سپین پوستي وئ، مګر ښائي چه دا نوم معنوي جنبه هم ولري چه د ده اصل او خټه سپینه وه یعني له ښې او روحاني او شریفي کورني څخه و لکه چه ځینو خلقو دغه سپیتمان په (پاک روان) هم ترجمه کړي دي.[۲]

په هر صورت دا فامیلي نوم د ترکیب او معنا له پلوه پښتو دي او د پښتو پر اساس ئې لومړی جزو (سپین) صفت دي. چه تر خپل موصوف دمخه راغلي دي دوهم جزو ئې (تمان) موصوف دی چه اوس د دې کلمې شکل په پښتوکي (تومنه) ده، یعني اصل او مایه. په قندهارکي دا کلمه اوس هم په دغو معناو سته مثلا د مستو تومنه هغه مستې بولي، چه د مایئې په ډول ئې تودو شدو ته اچوي چه مستې سي.

د بد خلق سړی په خصوص که وایی "تومنه ئې خراپه ده" یعني اصل او نژاد او مایه ئې ورانه ده[۳] نو په پښتو کي به هغه تاریخي سپیتمان (سپین تومني) یعني (سفید نژاد) سي، چه فقط یو د سپین آخرني (نون) د تخفیف له پلوه حذف شویدي، او د تومنی (واو) هم ځکه چه حرف علت دي، په الف اوښتي، او له خپله ځایه ښوریدلي پسله (م) راغلي دي. او داسي تغیرات چه په څو زره کاله کي دې کلمې ته ور پیښ شوي دي، د ژبو په تحول کي عمومي دي.

د سپیتمان لومړي جزو چه (سپین) دی، په اکثرو آریائي نومو کي ریښه لري، یعني د باختر آریائیانو د اکثرو نومو په سر کي سپین کلمه راځي، مثلاً سپین دات Spendat سپین تا Spenta سپینتو داتا Spentodata او نور چه د اوستا په وندیدادکي داسي نومونه ډېر دي او د لومړی جزو معنا ئې هم دغه سفید دي، چه د پښتو "سپین" کټ مټ پکښې معلومیږي.

نو په دغه تاریخي استناد په ټینګه ویلاي شو، چه د (سپیتمان) لمړی جزو هم دغه (سپین) دي چه د هغه عصر په ټولو نوموکي و او د دغي کلمې په معرب شکل (اسفنتمان) کي هم دغه پښتو صفت ساتلي شوي دي.

اهورا مزدا Ahura Mazda

په اوستاکي اهوره مزده د لوي خالق نوم دي، چه دا کلمه (اور مزد) هم نقل شوې، او مخفف ئې (اور مز) هم ده، په لوي سر کي د (خداوند دانا او وجود اعلي) نوم و، وروسته ئې ډېري نوري مجازي معناوي هم موندلي دي.[٤]

---

[۱] ګاتها، ۹۲.
[۲] تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ۱۹۰.
[۳] آریانا، ج ۲ ص ۳۸، شمارهٔ ۲.
[٤] فرهنګ نظام، ج ۱ ص ٤۸۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګايګر الماني وايي: چه اهوره مزده د عالم پاچا او د غيب او شهود مالک و. هر ځاي د خالق تعالی نوم داسي په اوستا کي ذکر شوی دي[1] په هر صورت خو دا نوم د اوستائي ژبي يو مهم اسم دي او تر اوسه هم په پاړسو ژبه کي د (اور مزد) په ډول موجود دي، که موږ دا نوم تحليل او تجزيه کړو دري ټوټي دي (اهور=اور) دوهم (مزدا) او په دې ډول دا دواړی ټوټي په پښتو کي ريښه لري.

تاسي دمخه د سنسکريت په څېړنه کي د (مزدا) د کلمې نظاير او امثال او ريښې په پښتو کي وليدې، نو ئې دلته تکرار ښه ندي، فقط د لومړۍ ټوټي تحليل دلته ولولئ: اوستائي (اهور) د (هور) په شکل اوس په پاړسي ادب کي موجود دي چه معنا ئې نور، لمر ده، ځکه چه هر وخت د اوستا (هـ) په سنسکريت کي په (س) اوړي، نو دا کلمه په سنسکريت کي سور او سوريا شوې ده چه لمر ته ويل کيږي.[2] فردوسي وائي:

از ويست شادي و زويست زور　　　　خداوند کيوان و ناهيد و هور

ځکه چه له هور څخه مقصد رڼا او بيا لمر ؤ، نو له دې جهته کله ستوري او طالع ته هم مناسبتاً (هور) ويل شويدي، فردوسي وائي:

به يکبارگي تيره شد هور تو　　　　کجا شد چنان مردي و زور تو؟

په پاړسو کي د اوستا (هـ) په (خ) هم بدليږي لکه چه دمخه هم ويل شوي دي نو دغه کلمه (خور) هم شوه، چه لمر ته وائي، دکتور ګايګر هسي شرح ورکوي چه هور يعني لمر او نور چه د اهورا مزدا مخلوق دي، د نورالانوار او ضياي مطلق په مفهوم هم و.[3] پخوانو انسانانو رڼا او نور مقدس ګڼل، او احترام ئې کاوه، ځکه نو دوي لمر په اسمان کي مقدس ګاڼه چه د نور منبع دي، او په مځکه کي بيا د نور منبع (اور) باله او مقدس ئې ګاڼه، لکه چه په ويدا او اوستا دواړو کي د اور په نمايندګي ارباب انواع سته مثلاً د ويدا يو مشهور رب النوع (اګني) يعني (اور) دي، چه د دوي په عقيده ئې لمر، بريښنا، او اور دري بدنونه دي، او د رڼا او اور د تقديس عقيده په اوستائي آريائيانو کي هم وه[4] ګايګر وائي: چه په مځکه کي د ټولو رڼاؤ مرکز (اور) دي، او بيله اسماني رڼاؤ، دلته د هري رڼا منبع (اور) ګڼل کيږي، ځکه نو پاک شي بلل شوي دي او د آسماني رڼا منبع (لمر) هم د مزدا د ابدي رڼا نماينده ګڼل کيدي.

دغه د اهورا يا هور يا اور کلمې دي، چه واو ئې په (ی) هم اوښتي او (هيربد) ځيني جوړ شويدي، چه اصلاً بايد (هوربد=اوربد) وي.

[1] د خاوری ايرانيانو تمدن، ج ١ ص ١٤١.
[2] فرهنګ نظام، ج ٥.
[3] تمدن ايرانيان خاوري، ج ١.
[4] تمدن ايرانيان خاوري، ج١ ص ١٦-١٧.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هوربذ د زردشت لقب دي، او معنا ئې ده (د اور خدمتګار) يا (اور مشر)، عربو دا کلمه هربذ کړه چه جمع ئي هرابذه ده، علامه خوارزمي وايي: چه دا د فرس پهلوي لغت دي، او معنا ئې خادم النار او عبدالنار ده.[1]

په پاړسو ادب کي هم هيربد د زردشت د لقب په ډول استعمال شوی دي "ندانم که آن هيربد را که کشت؟"

له دغو ټولو تاريخي او لغوي څيړونو څخه تاسي ته ښکاري چه په مځکه کي (اور) د آسماني (اهورا=هور=اور) نمايند ؤ، او دا پښتو کلمه په اوستا کي په لوړو صورتو موجوده وه، کله ئې معنا رڼا، کله لمر، کله اور وه.

پوهان وايي: چه په ويدا کي (ورن) يو رب النوع دي، چه دغه کټ مټ د يونانيانو (اوري ناس) او د اوستا (اور مزد) دي، او د دې نومو ماده او عنصر هم (ور) ده.[2] نو که دې کلمو ته سړي ځير سي، لومړي جزو ئې دغه پښتو (اور) دي (ور=اوری=اور) چه د ايران د مخامنشي دورې د زړې پارسي په کتيبو کي هم (اورمزد) راغلي دي.[3]

نو که د دغه لغوي تحليل له رويه، تاريخي مواد هم په نظر کي ونيسو، او د اوستا، د (اهوره مزده) معنا وکړو بايد داسي ووايو (نمنځلي اور) يا (مجلله رڼا) يا (د عبادت وړ رڼا) چه ذات واحدلا شريک دي.

د دې کلمې اوستائي ترکيب هم د پښتو سره سم دي، ځکه (مزدا) چه صفت دي تر اهورا موصوف دمخه دي په دې ډول (مزدا اهورا)[4] چه له دغه څخه ئې هم پښتو ته نرديوالي ښه ښکاري.

واره Vara

دا کلمه هم ډيره تاريخي او مهمه ده، اوستا په ونديداد کي دا نوم راوړي، او داسي ښکاري چه په بخدي کي دا لومړۍ وداني ده، چه يما Yama د اهورا مزده په امر جوړه کړه. پخپله اوستا د دې وداني په خصوص هسي وايي: "تر ژمي دمخه په هيواد کي ډير واښه د ژويو لپاره را شنه شول او اوبو ښه خړوب کړل، نو اوس به تر واوري لويدو وروسته (اې يما!) دوني نوکي ځاي چه د پسه پښه پر ايښو کيږي، عجيب ښکاره سي!

نو له دې جهته ته جوړ کړه يوه واره، چه د آس د سپرلو د ډګر غوندي ئې هره خوا ارته وي او هلته د پسو او غويو، او سړيو او سپيو او مرغانو تخمونه، او سور بريښيدونکي اور در سره يوسه!

نو له دې جهته ته جوړه کړه يوه واره چه د آس د سپرلو د ډګر غوندي ئې هر اړخ وي، او دا ځاي خلقو ته ټاټوبي وي، يوه واره چه د آس د سپرلود ډګر غوندي ئې هر اړخ وي، د غويو او پسو لپاره هلته ته اوبه وبهووه، په

---

[1] مفاتيح العلوم، ص ۲٦-۷۱.

[2] د ويدو تعليم، ص ۱۸.

[3] آثار العجم.

[4] تاريخ عمومي عالم، ج۱ ص ۳۲٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یوه واله کي چه هیوه هاتره[۱] اوږده وي، هلته ښائي چه ته یو ټاټوبي ودان کړې، چه یو کور وي د لوړي خوني او غولي او دالانه سره!

هلته ښائي چه ته د سړیو او ښځو تخمونه یوسې کوم چه ډېر لوي او خورا ښه او غوره وي پر مځکه، هلته ښائي چه ته د هر راز ژویو تخمونه یو سې، کوم چه ډېر لوي او خورا ښه او غوره وي پر مځکه؛

هلته ښائي چه ته د هر راز ونوو تخمونه یو سې، کومي چه ډېري جگّي دي، او خورا ښه بوي ئې ځي، پر دې مځکه هلته ښائي چه د هر راز میوو تخمونه یو سې کومي چه خورا ښه خوند او ښه بوي لري.

له دغو ټولو تخمو څخه ښائي چه ته دوه دوه له هره ډوله څخه یو سې، او په ډېر زیار ئې خوندي کړې، تر څو چه هغه سړي ټول په (واره) کي هستوگن سي.

هلته ښائي، چه ټیټي یا خیټو، یا لیني یا لیوني، یا بد خواه، یا درواغجن، یا کین کښ، یارخن (حاسد) یا وران غاښي، یا پیس استوگه وکړي... د دې ځاي په لویه برخه کي ښائي چه ته نه واټونه جوړ کړې، شپږ په منځ کي او دري نور په هغه کوچني برخه کي، د لویئ برخي په واټو کي ښایي چه ته زر سړي او ښځي واچوې په منځني برخه کي ښائي چه شپږ سوه وي، او په کوچنۍ برخه کي درې سوه، ښائي چه دغه واره په خپل طلائي مهر ټاپه کړي، او یو ور او کړکۍ ورته جوړه کړي، چه پخپله یو له بله سره ورځي.

دلته نو یما له ځانه سره وویل دغه وراه چه ما ته ئې اهوره مزدا د جوړولو امر وکړ زه په چا جوړه کړم؟ اهوره مزدا ورته وویل: اي ښکلي یما، د ویوانگهت زوا! مځکه د خپلي پښې په پونده وخره او بیا ئې په خپلو لاسو خټه جوړه کړه لکه کلالان چه د خپلو لوښو لپاره ختي جوړوي!

بیا نو یما دغسي وکړه، لکه اهوره مزدا چه ویلي وه، مځکه ئې په پښو وخرله او پخپلو لاسو ئې خټه جوړه کړه لکه د لوښو خټه. نو یما یوه واره ودانه کړه، چه د آس د سپرلو د ډگر غوندي ئې هر اړخ ؤ او ده هلته د پسو او غویو او سړیو او سپیو او مرغانو تخمنونه، او ځلاند سور اور یووړ، ده جوړه کړه یوه واره، د سپرلو ډگر په شان، د سړیو د ټاټوبي لپاره، او یوه واره د سپرلو د ډگر په شان د غویو او پسو لپاره!

هلته ده د اوبو واله چه یوه هاتره اوږده وه، جوړه کړه او هلته ئې مرغان پر داسي چمن کښینول، چه کورټ نه زمول کیدي، او نه ئې خواړه ناغه کیدل؛ هلته ده یو ټاټوبي ودان کړ، چه یو کور او لوړه خونه، او دالان او غولي ئې درلود.

هلته ده د سړیو او ښځو تخمونه یووړل، کوم چه پر دې مځکه خورا لوي او خورا ښه او غوره وه. هلته ده د هر راز ځارویو څخه چه پر دې مځکه خورا لوي او خورا ښه او غوره وه یووړل، هله ده د هر راز ونو څخه چه پر دې مځکه ډېري جگّي او ښه بوي لرونکي وې، تخمونه کښیښوول. هلته ده د هر راز میوو څخه چه ډېري خوندوري او

[۱] یوه هاتره تقریباً یو میل کیده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښه بوي لرونکي وې تخمونه يووړل. له دغو ټولو تخمو څخه ده دوه دوه يووړل، او په زيار ئې هلته وساتل تر څو چه دغه واره په سړيو ودانه سوه.[١]

په ورستنيو فقرو کي کټ مټ هغه د مخني د واره ودانولو اصول بيرته راغلي دي، چه دمخه ذکر شول، او وايي چه يما دغسي وکړه، لکه چه امر ورته شوي و، څو چه واره ودانه شوه.

پدې ډول اوستا د واره ودانولو نقشه مفصله کاږي او لدې څخه هسي ښکاري چه يما د اهوره مزدا په ښوونه واره جوړه کړې او څه هغه کي د مدنيت لومړی اساس ايښې و.

واره په بخدي کي وه او تر اوسه ئې هم آثار د نو بهار په نامه سته هغه وخت چه د يما په دغه تاريخي ټاټوبي کي زردشت را وپاځيدي نو ده ده له درو زامنو څخه يو چه يوروتاد نره Urvatad-nara نوميدي واره مشر ټاکلي شوي و يعني Temporal lord of the Vara.[٢]

د اوستا دا (واره) وروسته عجيب تاريخ لري او هم دا کلمه د زمانو د تيريدلو سره هسي رنگونه مومي، چه کورټ نه پيژندله کيږي، ځکه چه په پښتو کي ريښه سته، نو دلته څه نه څه د دې لغت تاريخي او ادبي تحولات بيانوم.

په سنسکريت کي له دغي ريښې څخه ډير کلمات جوړ شوي دي، مثلاً واړ var يعني محوطه، ځاي، د هندوانو دستیٰ کولو ځاي. واړا vara د يو ښار ځلورمه برخه، يو ځاي چه د هري طبقې خلق پکښي اوسئ، واړی Vari يوه محوطه، غولي، دربار، با غ.[٣]

د سنسکريت (واړه) د اوستا له (واره) سره هم په تلفظ هم په معنا کي يوه ده، او دا يوه آريائي پخواني کلمه ده، چه وروسته په بودائي دوره کي (وهار) شوه، ځکه چه دغه د بخدي (واره) هم وروسته د يوه معبد په ډول د زرتشتي دين کانون او مرکز وه، نو هغه وخت چه د زردشت اتباع ورک شول او د ده دين له منځه ولاړ، نو پر پښتونخوا او باختر د بودائي مذهب خپې راغلې، او افغانستان د دغه مذهب مرکز سو، باميان ئې د بتخانو او معابدو کانون و، نو هغه د اوستا (واره) چه د زرتشتي دين معبد وه، اوس د بودائي دين کانون شوه.

اوس هغه لوړ او جگ بيرغونه چه د بخدئ ښار ئې په نامه ياديدي (د لوړو بيرغو ښکلي ښار) اوس د بودا د اتباعو له خوا لوړ شول نو دوي د اوستا (واره) په بودائي اصطلاح (وهار) تبديله کړه او هغه زرتشتي آتشکده او بتخانه شوه او دغه (وهار) ؤ چه وروسته بهار شو او په اسلامي دوره کي دغه د بخدي معبد "نو بهار" باله کيده.[٤]

[١] ونديداد فرگرد ٢، ٢ برخه له ٢١ تر ٤٣ فقرې پوري.

[٢] اوستا، ص ٢١، حاشيه د ډارمستټر له خوا.

[٣] هندي قاموس، ص ٧٦١.

[٤] تعليقات هند و عرب، ص ١١٢.

(c) ketabton.com: The Digital Library

که څه هم ځني ليکوال لکه د هند مولانا سيد سليمان ندوي په تعلقات هندو عرب کي دغه معبد کورټ يو بودائي بودتون ګڼي او وائي چه بلاذري مورخ په ۲۴۷هـ کي د عربو د بريو پر وخت ډير داسي وهارونه په سيند کي ښوولي دي چه سرې جنډې به ئې در لودې[1] مګر لکه محققين چه وائي لومړي دا د بلخ (وهار) يوه زرتشتي آتشکده وه[2] وروسته چه بودايي مذهب راغي نو دا ځاي يو بودائي بودتون (بتخانه) سوه، مشهور مستشرق زخاؤ هسي وايي: چه د نوبهار کلمه اصلاً نووهار او بودايي خانقاه وه.[3]

برتهالډ W. Barthald نومي مستشرق همداسي وايي چه د يوه چيني سياح او ابن فقيه له بيانه هسي ښکاري چه دغه نوبهار د بودائيانو (نو وهار) و.[4] پدې کي شک نسته چه د بلخ واره چه په اوستا کي ذکر شوې ده د زرتشتيانو مرکزي معبد ؤ مګر د اسلام د راتګ پر وخت يعني په شپږمه عيسوي پيړۍ کي ټول تاريخي روايات دا ښکاره کوي چې دا ځاي بودائي بودتون ؤ مثلاً هيوان تسنګ چيني سياح چه په شپږمه عيسوي پيړۍ کي بلخ ته راغلي ؤ دغه معبد يو بودائي بودتون ښکاره کوي.[5]

او دا هغه وخت دي چه تر ده وروسته نو اسلامي فاتحين دلته را رسيدلي دي او پدغه وخت په سنده کي هم د نو بهار په نامه بودائي بتخانې موجودي وې.[6] چيني زاير هيوان تسنګ چه دمخه ئې ذکر وشو د بلخ دغه معبد ويهارا بوللي دي وايي چه دلته دوه بودتونونه موجود وه چه يو ويهارا بلل کيده بل ناو او يهارا يعني نوبهار چه اسلامي مورخين هم د نو بهار ذکر کوي. مسعودي وايي: د نو بهار عمارت ډير پوخ او جګ و، زرغونې جنډۍ په نيزو وپيبلې لوړي پر رپيدې څلورو خواو ته ئې ديوالونه وه او دا جنډۍ دوني لويي وې چه له ليري ښکاريدې.[7]

ابن الفقيه همداني وائي: نو بهار برمکيانو جوړ کړي و، دوي د بتانو پرستش کاوه، دوي چه د قريشو د مکې حال وارويدي، نو ئې دا معبد جوړ کړ، چه نوم ئې نوبهار و يعني نوی د دې ځاي يوه ګنبده (اشبت) سل ګزه لوړه او سل ګزه ارته وه، شا و خوا ئې د متوليانو ۳۶۰ کوټې وې مشر متولي ئې برمکا نوميدي، د چين او کابل پاچهان د دوي په مذهب وه او لوي بت ته ئې سجدې کولې.[8]

ياقوت حموي چه يو اسلامي مشهور جغرافيا ليکونکي دي د ۶۰۰هـ په حدودو کي هسي ليکي: برمکيان تل په بلخ کي معزز وه د نو بهار ودانې په دوي اړه درلوده چه څلورو خواو ته ئې بوتان ولاړ وه ځکه چه پر دې ودانې

---

[1] فتوح البلدان، ص ۴۳۷.
[2] د براون تاريخ ادبيات ايران، ج ۱ ص ۲۵۹.
[3] دکتاب الهند انګريزي مقدمه، ص ۳.
[4] انسکلوپيديا آف اسلام، ج۱ ص ۶۶۳.
[5] انسکلوپيديا آف اسلام، ج ۱ ص ۶۶۴.
[6] چچ نامه د اليټ ترجمه، ج ۱ ص ۱۵۰.
[7] مروج الذهب، ج۴ ص ۴۸.
[8] کتاب البلدان، ص ۳۲۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هر کال په پسرلي خلقو گلونه اچول، نو په نوبهار مشهوره شوې وه. د دې ځاي لوړه جنډۍ له بلخه په ترمذ کي ښکاره کيده، د هندوسستان او چين او کابل پاچهان د دوي په مذهب او بت پرست وه.[۱]

علامه قزويني داسي وايي: په بلخ کي د نو بهار وداني او تر ټولو لويه بتخانه وه، چه په وريښمو او جواهر سنبال شوې وه، سل گزه لوړه او سل گزه ارته وه. برامکه د دې ځاي اصلي متوليان وه.[۲]

د اسلامي مؤرخينو له دغو رواياتو څخه هم د بلخ د نوبهار د ودانۍ شهرت معلوميږي او ښايې چه هغه قديمه واره ورانه شوې وي، او لکه ياقوت چه وايي بيرته د برمک له خوا ودانه شوی او "نو بهار" بللې شوې وي.[۳]

په هر صورت دلته زموږ مقصد دا ندي چه د نو بهار تاريخ وليکو فقط د دغو تاريخي رواياتو په سيوري کي غواړو چه د دغه نامه لغوي تحليل وکړو، او په پښتو کي هم ريښه ومومو.

تاسي وليدل چه اصله اوستائي کلمه واره وه په سنسکريت کي په لږ تغير واړه شوه چه معنا ئې ښار او محوطه او کلا غوندي وه ځکه چه د بخدي واره د زرتشتي مذهب مرکز و او بيا نو د بودائيانو بوتون ځني جوړ شوي و په دې لحاظ په اسلامي دوره کي هغه بودائي وهاره هم لفظاً هم معناً لږ څه واوښته او لکه دمخه چه تاسي ډير نور مثالونه وليدل (و) پخپله هم مخرجه حرف (ب) بدل شو (بهار) وگرزيدي او بيا (نو) يعني نوي هم ورسره زيات شو (نوبهار) او تر اسلامي دريمی پيړۍ پوري دغه بودتون موجود و او لکه چه لوړ مو ولوستل د عربو مشهور مؤرخينو ئې ذکر راوړي دي.

د بهار کلمه په پاړسو کي ډيري معناوي لري چه يوه مشهوره معنا ئې بتکده هم ده شمس فخري وايي:

رسيد موسم نورورزکز نسيم بهار — شود بساتين آراسته بسان بهار

فرالاوي وايي:

نه همچون رخ خوبت گل بهار — نه چون تو به، نيکوئي بت بهار

نظامي وايي:

بهار دل افروز در بلخ بود[٤] — کزو سرخ گل را دهان تلخ بود

له دغو بيتو څخه د بلخ د بهار ښکلي توب او زيبائي ښکاري اما له لاندي اسنادو څخه ئې معنا ښه څرگنديږي. منصور رازي وايي:

بهار بتانست و محراب خوبی — بروی دلارام و زلفين دلبر

فرخي وايي:

هنگام خزان است و چمن را بدراند — نو نو زبت زرين هر سوی بهاريست

بل ځاي وايي:

---

[۱] معجم البلدان، ج۸ ص ۳۲۱.

[۲] آثار البلاد قزويني، ص ۲۲۱.

[۳] معجم البلدان، ج۸ ص ۳۲۱.

[٤] فرهنگ نظام، ج۱ ص ۷۷٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چه شهر شهر و بدو اندرون سراي سراي   چه کاخ کاخ و بدو اندرون بهار بهار[1]

په حقيقت کي دغه د بتکدې معنا بهار ته مجازي ده اصلاً خو وداني اوکلا غوندي يو شی و او دغه حقيقي معاني ئې اوس په پښتو او پاړسو دواړو کي پاته دي په پاړسو کي باره او بارو د هار اوکلا په معناو سته لکه چه قاآني ويلی دي:

صد باره براوردند بهتر   صد باره ز بارهٔ سکندر[2]

د پاړسو د يوار په کلمه کي هم وار په خپل اوستائي شکل موجود دي چه په پښتوکي (ر) په هم مخرج حرف (ل) اوښتې ده او (ويوال) وايو اما پخپله هغه پخواني کلمه (واره) هم په پښتوکي په هغه زاړه مفهوم سته فقط (و) په (ب) اوښتي او (باره) شوې ده چه (باړه) هم تلفظ کيږي.

باره په اوسني پښتو کي د اوبو بند او ډبرين ديوال په معنا ده چه کلا او حصار ته ورته وي او پر کښت او غوجل ئې راگرزوي په اوستا کي چه کومه واره د غوجل لپاره يما جوړه کړې وه شکل او لغت ئې تر اوسه په پښتو کي موجود دي دا کلمه په پښتو ادب کي هم وه لکه چه خوشحال خان وايې:

خوشحاله چا ته وايې پندونه   خلق خوشحال دي په خپل سندونه

که زړه دي وارکا ژبه قراره کړه   مات دي د پند د باړي بندونه

يعني د پند د ديوال او حصار بندونه مات دي او اثر نلري.

رحمان بابا وايې:

باړه وتړه نور هله زراعت کړه   تقوا دار شه هله تمه د جنت کړه

باره يا باړه د محوطې او داسي ځاي په معنا هم راځي چه ترکلي دباندي د بازيو لپاره جوړوي او شاو خوا يو لنډ ديوال پر راگرزوي لکه پدې لنډۍ کي:

دا اوسني داسي زلمی دي   په ساگو ډک شی په تيندک باړو له ځينه

اوس نو موږ له دغو تاريخي او لغوي څيړونو څخه دغه نتيجه اخلو چه په لوي سرکي د کوټ او حصار اوکلا او ديوال لپاره چه پر يوه وداني راگرزيدلي وي په آريائي ژبوکي عنصري توري (و=ب) او (الف) او (ر=ړ) دی چه کله (ر) يا (ړ) په ل هم اوړی د دغه مفهوم لپاره په اکثرو آريائي ژبوکي متحد اشکال موجود دي پدې ډول:

اوستا: واره، وار vara د يما ودان کړي ښار په بخدي کي

سنسکريت: واړ var محوطه، ځاي، د ديوال په منځ کي ځاي

سنسکريت: واړا var د يوه ښار څلورمه برخه

سنسکريت: واړی vari غولي، دربار، باغ، محوطه

بودائي: وهار vahar معبد، بودتون

زړه پارسي: بهار bahar بتکده، د بلخ د نو بهار معبد

---

[1] لغت فرس اسدي، ص ۱۲٤.

[2] فرهنگ نظام، ج۱ ص ٥٦۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاړسي: باره barah بارو baru حصار، کلا

پاړسي: د (دیوار) آخرني جزو (وار) var

انگلیسي: وال wall د دیوار په معنا

پښتو: باره barah یا باړه barah بند دیوال، حصار، کلا

پښتو: د دیوال آخرني جزو وال wall

پدې ډول نو د اوستا د تاریخي نوم (واره) ریښې په ټولو آریائي ژبو مخصوصاً په پښتو کي کټ مټ سته او له دغه څخه هم د پښتو تاریخي رابطه له اوستا او بخدي سره ښه ښکاري.

د تلفظ او معنا لږ څه تحول او تغیر هم د ډیرو پیړیو تیریدلو اثر دی او په پښتو کي چه کوم مفاهیم باره لري هغه اصلي تاریخي مفهوم ته ډیر نژدې دي، دا هم باید دلته هیر نکړو چه لدغي ریښې څخه (هار) تر اوسه هم د ډیرو ځایو په نومو کي سته او په ښکاره د حصار او ښار معنا لري، مثلاً کندهار، ننگرهار، چپرهار، نندهار، وهار چه دا ټول د ځایو او ښارو نومونه دي، او موږ ته ښکاره کوي چه دغه ریښه د ودانۍ، ښار، حصار په مفهوم له قدیمه موجوده وه او اوس هم سته!

دلته دا خبره هم د ویلو وړ ده چه د نوبهار نوم تر اوسه هم په بلخ کي موجود دي. د بلخ وران ښار جنوبي دروازه ترا اوسه هم "دروازۀ نوبهار" بولي او لکه محمد صالح ورسجي چه د ۱۰۰۶هـ په حودود کي لیکي: په دغه وخت کي چه لا د بلخ ښار ودان ؤ، او شپږ دروازې ئې درلودې. یو ور ئې نو بهار نومیدي چه بعضو خلقو دروازۀ سلطان احمد یا دروازۀ بابه قو هم باله.[1]

بامي Bami

دمخه تاسي د (پکهت=پښت=پښتون) او (بخد=بخدي=بلهیکا) د کلمو په تطبیق او نژدې والي کي د بلخ او باختر د نامه ریښې ولیدلې او دا هم درته معلومه سوه، چه پښتون کام په پښتونخوا کي تر خپریدو دمخه د بخدي په ورشوگانو کي و، نو ځکه د بخدي او بختي او پکهت او پښتون نومونه هم سره نژدې او شریک او له یوه اصله دي. له خورا قدیمي زمانې د بخدي یا بلخ ښار یو صفت له ځانه سره لري، چه دغه صفت په اوستا کي یو ځای سریرا srira یعني ښکلي ذکر کیږي، او وروسته هم دغه صفت بامیک یا بامي دي چه معنا ئې ځلاند یا ښکلي گڼله شوي، او په پاړسو کي بلخ درخشان یا د دقیقي شاعر په اصطلاح "بلخ گزین" او د مسعودي مورخ په ترجمه په عربي "بلخ الحسنی" بلل شوی دي.

جیکسن معروف مستشرق وایي: چه د اوستا یوه پهلوي نسخه په سمرقند کي پیدا شوې، او د اتم مسیحي قرن ده، په دغه نسخه کي راغلي دي، چه د ویشتاشت زوي په بلخ بامیک Balkh Bamik کي د نوازک Navazak

[1] د بلخ مزارات، ص ۵۵ قلمي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښار جوړ کړ.[۱] دارمستټر وایي: چه بامیک درخشان معنا لري، او په اوستائي ژبه او زندکي ریښه بامیه Bamya ده چه ځلاند ته وایي.[۲]

له دغي تاریخي پلټني ځخه ښکاري چه بامیک زړه اوستائي کلمه ده چه په پهلوي ژبه کي هم پاته وه، او وروسته په پاړسو ادب کي بامي شوه، د پاړسو ادب په لومړیو آثاروکي دا کلمه وینو، مثلاً فرخي سیستاني چه د ٤۲۹هـ په حدودوکي مړ دي وائي:

مرحبا اي بلخ بامي همرۀ باد بهار   از در نوشاد، رفتي یا ز باغ نو بهار

حکیم اسدي طوسي په ٤٥۸هـ هسي وایي:

بفروختن این حال گیتي فروز   سپه راند از امل شه نیمروز

سوی شیر خانه بشادي وکام[۳]   که خواني ورا بلخ بامي بنام

فردوسي طوسي د ٤۰۰هـ په شا و خوا که وائي:

سوي بلخ بامي فرستاده شان   بسي پند و اندر زها داد شان

یا دا:

درم بستد از بلخ بامي برنج[٤]   سپر دو نهادیم یکسر بگنج

علامه البیرني د ٤۱۰هـ په حدودوکي د بلخ ذکرکوي او وائي: بلخ واسمه في القدیم بامي[٥] لکه لوړ چه مختصراً در ښکاره شوه، بامي تل د بلخ سره یو ځاي راغلي دي، او د استعمال له ډول او مورد ځخه هم دا څرگندیږي، چه بامي د دې ښار لقب ؤ او یا د دې ښار په صفاتو او جغرافیوي اوضاعو اړه لري، چه قدماو بامي بللي دئ.

د پاړسو ژبي د لغاتو پلټونکو او فرهنگ لیکونکو هم د دغي کلمې معنا لکه د استعمال له مورده چه ښکاره کیږي، ضبط کړې وه، یو فرهنگ لیکونکي داسي وائي "بامي د بلخ لقب او تلفظ ئې د راضي پر وزن کیږي."[٦]

د بامي کلمه چه سړی واوري ژر ئې فکر د بامیان خوا ته هم ځي چه بامیان هم یو تاریخي ښار دي او ښایي چه د بلخ بامي او بامیان تر منځ تسمیوي اشتراک هم وي.[۷]

---

۱ د ویلیم جکسن زوراستري ښووني، ص ۲۷۲.

۲ د زند اوستا فرانسوي ترجمه، ج۱ ص ۸ نوټه ۱٤.

۳ گرشاسپ نامه ص ۳۳٥.

٤ شهنامه، ج ۳ ص ۱۲۸٥، ج ٦ ص ٤۸۲.

٥ قانون مسعودي، ص ٤۳.

٦ فرهنگ نو بهار، ج ۱ ص ۹۸.

۷ فرهنگ انندراج، ج۱ ص ۳۷۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بعضي مورخین داسي هم لیکي: چه بلخ بامي د بلخ بامیان په نامه هم ذکر شوي دي، بامي او بامیان دواړه مشهور دي.[1] ذکي ولیدي توغان چه د اسلامي آثارو او زړو کتابو پیژندوني، او د استانبول د پوهنتون د تاریخ استاد او پوهنوال دي هم وایي چه ښایي د بامیان نوم له بامي څخه اخیست سوي وي، نو بامیان باید بلخیون یعني د بلخیانو په معنا وي، او ښایي چه د بامیان ښار د بلخ خلقو ودان کړي ځاي وي.[2]

لکه چه د دغو محققو تاریخ پوهانو راي ده، باید هم ضرور د بامیان نوم له بامي سره اړه ولري، ځکه چه دا دوه معروف او مشهور ښارونه هر وخت تر یوه اداره لاندي وه، یو ثقافت ئې درلود، د یوه مدنیت مراکز وه نو لیري نده چه موږ د علامه زکي ولیدي خبره ومنو او د گنج دانش په روایت ویسا وکړو.

اوس چه تاسي ته تر یوې اندازې د بلخ بامي د نامه تاریخي او ادبي شهرت ښکاره سو نو به د بامي د کلمې شرح د پښتو ژبي له خوا هم لاندي ولیکم چه دغه کلمه اصلاً پښتو ده او دا نوم هم پښتو دي. د پښتو په اسماء الرجال کي موږ د بامي نوم اوس د یوه قوم پړول وینو، بامیزي د ابدالیو له ځیرک څخه د پوپلزو په ښاخ کي یوه پښه ده[3] او د دې قبیلې افراد تر اوسه هم په قندهار کي سته د قندهار په اوسنی ښار کي یوه مخصوصه محله د بامیزو کوڅه بلله کیږي. د دې قوم په نامه، پدې ډول خو بامي یو علم یعني د سړی نوم دي او موږ ته دا ښکاره کوي چه دا کلمه د نامه (اسم) په ډول زموږ په اسلافو او پخوانو کي مستعمله وه او دوی بامي پر سړو نوم ایښو.

که څه هم د علمي قانون له رویه اسما او اعلام معلول په علت ندي مگر بیا هم د یوه علم اطلاق پر سړیو باندي بیله کومي نژدې یا لیري وجه تسمیي نوی او کومه رابطه د اسم او مسمي تر منځ هم کله کله موجودیږي که موږ د پښتنو اسماء الرجال او اعلامو ته ځیر سو دا به را ښکاره سي چه د دوي په پخواني ژوندانه کي د قدرت او د طبیعت له مظاهرو سره رابطه ټینگه وه یعني دوي د یوه نوم د ایښوولو پر وخت د هغو شیانو نومونه اخیسته چه هغه شیان د دوي په حیات کي داخل وه او دا هم هغه د طبیعي محیط یوه غیر شعوري اغیزه ده چه پر ټولو مخلوقاتو باندي جاري ده او په پاي کي د اجتماعي پوهانو له خوا دغه د "قانون تطابق محیط" په نامه یادیږي، ښه اوس به نو وگورو چه بامي د څه شي نوم و؟ او له کومي خوا راغي چه د پښتنو په نومو کي ځاي ونیو؟ پښتانه د گلانو سره ډیره علاقه لري، او د دوي په غرو کي طبیعي او غرني گلان خورا ډیر کیږي. مثلاً په پښتو کي جندي خان، پوپل، گلاب، غاټول او دغسي نور ډیر نومونه سته چه هر یو د یوه گل نوم دي بامي هم د دغه ډول نومو څخه گڼل کیږي او اوس ښکاره او څرگنده او زباده شوی ده چه بامي هم د یوه گل نوم و مثلاً شیخ اسعد بن محمد سوری د ٤٢٥هـ متوفي چه د پښتو یو خورا پخواني شاعر دي په یوه قصیده کي وایي:

نه غټول بیا زرغونیږي په لاښونو نه بامي بیا مسیده کا په کهسار[4]

---

[1] گنج دانش، ص ١١٤.

[2] د ذکي ولیدي توغان حواشي پر قانون مسعودي ص ٤٣.

[3] حیات افغاني، ص ١١٨.

[4] پټه خزانه، ص ٤٣.

(c) ketabton.com: The Digital Library

غټول یا غاټوي یا ختټول خو موږ پيژنو چه لاله دي مگر بامي زه تر اوسه نه پيژنم چه د کوم گل نوم دي؟ ښائي چه غټول د لاله عمومي نوم و او بامي ئې بیا مخصوص خاندان او فرعي قسم وي!

موږ ته دا هم ښکاره ده چه په بلخ کي تر اسلام دمخه یو معبد و چه نووهار ئې باله او شرح یې دمخه راغله. دې بودتون لوي لوي عمارتونه او جگې جندۍ درلودې چه له لیرو ځایو څخه ئې خلق لیدلو ته ورتله د مورخینو په قول ئې بیرغونه په ترمذ کي دوولس فرسخه لیري لیدل کیده[1] که موږ په تاریخي سترگو وگورو د دې بیرغو آثار په خورا پخوانۍ زمانه کي هم وینو ځکه چه په اوستا کي هم بخدي د جگو او لوړو بیرغو هیواد بلل شوي دي.

د گلانو استعمال او وجود د بلخ په نوبهار کي هم له قدیمه څخه و ځکه چه هغه معبد به هر کله په گلو ښکلي و حتي دا رسم اسلامي مورخینو هم لیدلي و یاقوت حموي خپل کتاب ئې تر ٦٠٠هـ وروسته کښلي دي د عمر بن الازرق الکرماني په روایت لیکي چه نوبهار په بلخ کي یو مشهور او لوي معبد و چه هر کله به په حریرو او نورو ښکلیو او قیمتي ټکرانو پوښلي و او د هغه ځاي د خلقو دا دود و چه یوه نوی او ښه بنا به ئې جوړه کړه نو په گلانو به ئې پوښله او د پسرلي په وخت به ئې لمړني گلان هم پر دې نو بهار اچول، او د نو بهار پر شا و خوا لکه ښار ډیري ودانۍ وې، چه زایرین به هلته اوسیدل.[2]

د یاقوت له دې روایته ښه څرگندیږي، چه په پخواني بلخ کي نو بهار و او په نو بهارو کي د خلقو دا دود و چه په پسرلي به ئې دا خونه په گلانو پوښله ځکه چه بامي په پښتو د گل نوم دي، او بلخ هم بلخ بامیان یا بلخ بامي بلل کیدي، او د دغو گلانو استعمال د بلخ د خلقو مذهبي دود او رسم و، نو هیڅ لیري نده چه بلخ په همدې سبب بلخ بامي نومیدي، او تر اوسه هم د گل سرخ د پسرلي میله په مزار شریف کي جاري ده، چه د سخي په مزار کي کیږي.

د ادب او بلاغت په علومو کي دا خبره هم زباده شوې ده، چه یو لغت د زمانې د تیریدلو او د محیط له گرزیدلو سره سم د معنا او استعمال له پلوه تطور مومي، لکه چه تاسي په دې کتاب کي ډېر ولیدل له حقیقته مجاز ته گرزي او ډیري نوي نوي معناوي په تقریبي ډول مومي، نو د زړو آثارو په استناد د بامي معنا هم دوه احتماله لري.

لومړی دا چه دا د زاړه سریرا (ښکلي) پر ځاي په حقیقي مفهوم دریدلي وي نو ئې معنا هم ښکلې او درخشان ده، دوهم دا چه معنی ئې اصلاً لکه په پښتو کي چه سته یو گل وي ځکه چه د گل او ښکلي توب تر منځ یوه حقیقي او ازلي او خلقتي او طبیعي علاقه سته نو به وروسته د مجاز په ډول د (ښکلي او ځلاند) په معنا مشهور شوې وي.

---

[1] معجم البلدان، ج۸ ص ۳۲۰.

[2] معجم البلدان، ج ۸ ص ۳۲۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دواړو صورتو د بامي کلمې اصل او ریښه په پښتو کي سته، او لکه لوړ چه ذکر سوه د پښتو بامي او د بلخ بامي او بامیان تر منځ یوه ټینګه علاقه سته، چه دلته د تاریخي او لغوي اسنادو په ویسا په لنډ ډول ښکاره کړه سوه.[۱]

اسپه Aspa

د باختر په تاریخ کي دا کورنۍ ډیر شهرت لري او په اوستائي نوموکي د آس په نامه تسمیه خورا ډیره ده د هغه وخت خلقو ځانونه د حیواناتو مخصوصاً د آس په نامه یادول او تر اوسه هم دغه آریائي رسم په پښتوکي سته مثلاً ډیر خلق خپل نومونه سکاڼ، کورنګ، او مشکي، بورخان بردي، چه د آسانو اقسام دي.

ځکه چه په باختر کي تر اوسه هم ښه اسان پیدا کیږي، نو له قدیمه دا رسم عام دي او د بلخ پاچهانو یوه مشهوره کورنۍ داسي ده، چه د اکثرو پاچاهانو د نومو په پاي کي اسپه کلمه راځي[۲] او دا نومونه اکثر هم پښتو دي.

پخپله اسپه د آس مونثه کلمه ده، او تر اوسه هم په پښتو کي دا عام رواج دي، چه د مالدارۍ حساب په مؤنث جنس کوي مثلاً داسي وایي، فلاني زر اوښي لري یا زر میږي لري، نو ځکه په قدیمه زمانه کي هم د آس پر هر ځاي اسپه مستعمله شوې ده. له دغو پاچهانو څخه دغه نومونه چه ټول اوستائي دي کټ مټ پښتو دي:

مثلا خواسپه یعني ښه اسپه چه لومړۍ کلمه ئې هغه (خو=هو=ho) ده چه د پښتو ښه او خه تر اوسه په هغه معنا سته. یا لهر اسپه چه لومړی جزو ئې لهر دي، دا کلمه په پښتو کي د موج او تند او چابک معنا لري، چه کټ مټ ئې دغه معنا په اوستا کي هم درلوده ځکه چه دا نوم په اوستا کي په قدیم ډول اورت اسپه Aurat Aspa هم راغلی چه معنا ئې چابک آس دي.[۳] اما لهر په پښتو کي په لوړه معنا داسي مستعمل دي لکه خوشحال خان چه وایي:

خوار خوشحال ئې لکه خس هسي لاهو کړ   چه د عشق سیلاب را وخوت لهر لهر

عبدالقادر خان وایي:

ګوره څو عالم به ورک څو به خراب کا   لور په لور د غمو سند وواهه کا لهر[٤]

دغسي هم په دغه عصر کي چه اوستا د زردشت له خوا راوړله کیږي مور ډیر دغسي نومونه وینو: مثلاً د اوستا بیان له قراره د زرتشت څلورم نیکه هچتسپه Haechataspa دي[٥] او دا نوم هم دوه جزوه لري هچت - اسپه. ځني پوهان وایي چه د لومړي جزوه معنا (نم زدن او د اوبو پاشل) دي نو ځکه د هغه لومړي جزو د دوهم سره

---

[۱] دا مضمون د کابل ج۱۳ په ۱٤۹ ګڼه کي هم خپور شوی دي.

[۲] د خاوري ایرانیانو مدنیت.

[۳] ګاتها ص ۹٥.

[٤] آریانا - د ښاغلی بینوا مضمون.

[٥] یسنا ٤۷ فقره ۱٥-٥۳-۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مناسبت مشکل دي[۱] مگر که موږ وگورو دغه لومړي جزو ښکاره ښښتو (وچت) دي چه اوس ئې (هـ) په (و) يا (او) بدلوو، او اوچت هم وايو، نو اوچته اسپه يعني جگه او قوي او مشهوره اسپه.

کاوه Kava

کاوه، کاوي، کوي، کاويا، کي په اوستائي دوره کي ډيره مشهوره کلمه ده او دا يو مجلل عنوان و چه د قديم مشرانو ته ورکول کيدي، مثلاً کاوي يا کواني يا کياني د بلخ د مشهورو پاچهانو د کورنۍ نوم دي او په اوستا کي دا عنوان د ويشتاسپ سره ذکر کيږي، چه د زرتشت حامي پاچا و.[۲] دغسي دا لقب د ډيرو اوستائي نومو سره راځي لکه کي خسرو، کيقباد او نور.

کوي، کاوي، په ويدا کي هم راځي، او هلته د دانا معنا لري[۳] او ځئي ئې د پيشوا او پيغمبر په معناو اخلي، او ارباب انواعو ته هم دا عنموان استعمال شوی دي.[٤] په سنسکريت کي کاويه شاعر او سرود ويونکي ته وايي.[٥]

په دې ډول تاسي ته ښکاری چه د کاوه کلمه له ويدا او اوستا څخه ژوندۍ وه او د دانا او سردار او روحاني مشر په معناو راتله، د پښتو په پخواني ادب کي هم دغه کلمه مستعمله وه او ظاهراً داسي ښکاري چه د نجات او هوښيارۍ مفهوم ئې درلود مثلاً شيخ رضي لودي د شيخ حميد لودي ورور تر ٤٠٠هـ دمخه له ملتانه د سليمان غرو ته د اسلام د تبليغ لپاره راغلي و، دلته ئې وارويده چه د ده وراره نضر ملحد شوي دي، نو ئې يو شعر وروليږي چه يو بيت ئې دا دي:

نصره! نه مو يې له کهاله لودي نه بې په کاوه[٦]

دلته ښايي چه کاوه دا معنا ولري، چه په دانائي او پوهي او نجابت او سرداري کي داسي نه يې لکه لودي، چه په دغه کلمه کي کټ مټ هغه ويدي او اوستائي زوړ رنگ سته او دا ښکاره کوي چه دغه ريښه پخوا هم په دغه لست کي وه.

د ځايو نومونه

په اوستا کي ډير د ځايو نومونه ذکر شوي دي چه اکثر زموږ په هواد اړه لري يعني د دې زاړه کتاب جغرافيائي معلومات ټول د هغو ځايو بحث کوي چه زموږ په وطن کي واقع دي، د دې نومو څيړنه هم موږ ته د پښتو لغات په اوستا کي په لاس راکوي او دا را ښئي چه پښتو لغات او کلمات په هغه عصر کي دوني خپاره وه چه د اکثرو ځايو

---

[۱] گاتها، ص ۹۵.
[۲] يسنا ٤٦-١٤ او ٥١-١٦ او ٥٣-٢.
[۳] مذهب ويدي، ج ۲ ص ۳۳۸.
[٤] کاتها، ص ۹۳.
[٥] هندوستاني قاموس ٥٥٥.
[٦] پټه خزانه، ص ۷۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نومونه پښتو وه. په دې کتاب کې د اوستا جغرافيائي معلومات زموږ مقصد ندي فقط د هغو ځايو نومونه تحليل کوو چه د پښتو لغاتو ځرک پکښې معلوميږي.

مانده Mandeh

دا کلمه په پښتو کې اوس عامه ده، مانده لوئې شيلې ته وايي چه د سيل اوبه پکښې بهيږي. په قندهار کې ډير ځايونه په دې نامه اوس هم سته لکه ميل مانده، مړوندۍ مانده، شاشک مانده او نور.

دا نوم له پخوانو زمانو څخه د هيواد د رودو او غرو په نومو کې داخل دي په اوستا کې ډير داسي نومونه سته چه آخره کلمه ئې مانده وي.

لومړي پلا موږ د اوستا د شپاړسو آريائي هيوادو په بيان کې يوولسم هيواد هيتومنت وينو په دې ډول: :له هغو ښو مځکو څخه چه اهوره مزدا پيدا کړي يوولسمه رڼه او مشرفه مځکه هيتومنت Haetument ده.[1]

دا نوم لکه ډارمستتر چه ليکي په يوناني کي ارى منتس Erymanthus او اوس هيرمند او هلمند بلل کيږي.[2]

لکه چه ښکاره ده، د دې نامه اخر جزو منت دي، چه وروسته دا کلمه مند هم ضبط شوې ده، او هتومند Hetumand شوې ده.[3] په ونديداد کي دوه غرونه چه سيامکه او فراييو دي هم ذکر شويدي[4] د ډارمستتر په قول دغه غرونه په بندهيش کي د سياک اومند Siyak-omond(تور غر) او وفار اومند Vafar-omand يعني اورين غره په نومو راغلي دي[5] د دغو غرو په نومو کي اورمند هم دغه مانده دي چه له هغه اوستائي منته سره نژديوالي لري، ځکه چه غر او مانده سره لازم او ملزوم دي، نو کله پر مانده هم د غره اطلاق شويدي. علاوه پر دغه په دوهم نوم کي وفار په ښکاره دغه پښتو واوره ده، چه يو (و) په خپل هم مخرجه حرف (ف) اوښتي دي، او ډارمستتر ئې هم معنا واوره، برف بولي.

نو له دغو تاريخي څيړنو څخه داسي نتيجه اخستلاي شو، چه د اوستا منت mant او د بنداهش مند mand او بيا اومند omand او د يوناني منتس manthus او د دغه اوسني هلمند آخرني مند او د پښتو اوسني مانده ټول سره يو دي.

علاوه پر دغو نومو ډير داسي نومونه هم لرو، چه په پاي کي اوس هم مند راځي، لکه د هلمند په مقابل مالمند او نور. نو له دغه جهته وايو: چه د پښتو مانده د رود او غره په معناو له قديمه پاته دي، او د ډيرو تاريخي نومو ريښه هم له دغه څخه اوړده شوې ده.

راغه Raga

---

[1] ونديداد فرکرد، فقره ١٤.

[2] اوستا، ص ٧ اومه نوټه.

[3] بنداهش فصل ٢٠ فقره ١٦، ١٧.

[4] زمياديشت فقره ٥.

[5] اوستا، ج ٢ ص ٢٨٨- ٧ نوټه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اوستا کي چه د شپاړسو هيوادو نومونه راغلي دي، له دغو څخه دولس مملکت راګه ragha ياد شويدي چه درې قومه پکښې اوسيدل.[1]

که څه هم د دې ځاي د جغرافيائي موقعيت په تعين کي پوهان مختلف دي، ځني ئې ري او آزربايګان بولي، ځني وائي چه د بدخشان راغ دغه ځاي دي مګر دلته ئې زموږ له جغرافيائې موقعيت سره هيڅ اړه نسته، فقط د يوه اوستائي لغت په حيث ئې اخلو او په پښتو کي ئې مومو.

کټ مټ دغه راغه اوس په پښتو کي د وښو شين دښت ته وايي، چه په پونده و خلقو کي دا لغت ډېر مستعمل دي، خوشحال خان وايي:

چه تل مي ځاي شول غرونه رغونه   زه دا په چا پسې مجنون صفت يم

سپين غر Spinghar

دا غر د هيواد په شرقي ولايت ننګرهار کي ډېر مشهور غر دي، ځکه چه هر وخت ئې سر په واوره پټ وي، نو سپين غر بلل شويدي او دا نوم له قديمه تر اوسه هم سته.

په اوستا کي دا غر د سپيتاګونا کري Spita-gaona-gairi ذکر شويدي[2] او لکه پوهان وايي دغه اوسني سپين غر دي.،له دې نامه څخه هم پښتو کلمات په اوستا کي موندل کيږي او دا نوم په ښکاره درې ټوټې لري:

۱- سپتا: چه دمخه ئې شرح وليکله شوه، او دغه پښتو سپين دي.

۲-ګونا: دا کلمه په پښتو کي د مخ رنګ او بڼې ته وايي، مثلاً احمد زړه ګونه راغي يعني د مخ رنګ ئې ژړ و، يو شاعر وايي: ژړه ګونه ګرزم په دربار کي د خوبانو. نو ئې پخوانی مفهوم ښايي چه مطلق رنګ او ډول و.

۳- د ګيري د کلمې شرح د کتاب په لومړی ټوک کي وليکله شوه، چه دا قديمه آريائي کلمه او د پښتو اوسني غر ده، نو په مجموعي صورت د دې غره د نامه معنا داسي کيږي: سپين رنګی غر، چه اوس ئې د ګونه کلمه حذف شوې او سپين غر ئې پاته دي.

د ځينو وسلو نومونه

د اوستا په تاريخي کلماتو کي چه موږ ئې په پښتو کي ريښې مومو، ځيني د وسلو نومونه هم دي چه اوستايي آريايانو په باخدي کي لرلې.

له دغو کلمو څخه خودهه khaodha ډېره مشهوره کلمه ده[3] چه د پښتو خول ئې په پښتو او خود ئې به پاړسو کي نمايندګي کوي، (د) ئې په خپل هم مخرجه حرف (ل) تبديل شوي دي، بله اوستائي کلمه چکوشه chakusha چه د يوې وسلې نوم ؤ او اوس دغه کلمه په پښتو کي د چکوښ په ډول موجوده ده او خپل قديم

[1] وندیداد، افرګرد، فقره ١٦.

[2] ۱۰يسنا ۱۱ فقره هوم يشت ۲.

[3] ۱۳ يشت، فقره ٤٥؛ يشت ۱۵ فقره ۵۷.

(c) ketabton.com: The Digital Library

رنگ ئې ساتلي دي، د دوي بله مشهور وسله غشي او لينده وه چه غشي ته ئې ئي شو ishu وايه او د غشي کلمې ته ډيره نژدې ده.

عمومي مشابهت اونزديوالی

په تيرو دوو برخو کي تاسي ته ښکاره سوه چه عموماً پښتو ژبه لومړۍ له ټولو آريائي ژبو بيا په تيره له ويدي ژبي او سنسکريت او اوستا سره خورا مشابهت او نژدي والي لري تاسي وليدل چه د ويدا او اوستا خورا مهم او عنصري مواد اوس په پښتو کي داخل دي، او د دې ژبي تاريخي اصالت ښکاره کوي.

اوس غواړو چه لږ څه دغه مشابهت او نژديوالي په ښه ډول څرگند کړو، او خپل نظر له ويدا او اوستا څخه په تطبيقي ډول نورو آريائي ژبو ته هم واړوو. الفاظ او کلمات لکه نور حيه ذوات او ژوندي اشخاص دغسي مستقل، شخصيت او ځانته ژوندون او د ژوندانه اصول او قوانين لري د لغاتو او الفاظو لپاره مونږ عناصر پيدا کولاي سو لکه له تيرو ابحاثو څخه چه ښکاره سوه د مختلفو ژبو د الفاظو عنصر يو وي او دغه عنصر په خپل فطرت کي معاني او مفاهيم لري چه په هره ژبه کي تطبيق کيدلاي شي په حقيقت کي کلمات او الفاظ له اصواتو څخه جوړيږي. دوه درې ږغونه د يوې معنا لپاره عنصر گڼل کيږي او نور اصوات چه ور سره زيات سي معنا ئې تغير په مومي.

د مثال په ډول د (س،ت) اصوات په خپل فطرت کي د توقف، دريدلو او استقامت مفهوم لري نو د علم لسان په اصطلاح دغو اصواتو ته د دريدلو او توقف او استقامت د مفهوم "عنصر" ويلاي سو. په پښتو ناسته کښيناستل، دغه عنصر لري، د پاړسو (ايستادن) هم له دغي ريښې څخه دي د انگليسي stand, stay, statue, station, stead, stool او نور کلمات دغه عنصر لري، عين دغه عنصر په سنسکريت کي هم سته[1] په اوستا او سنسکريت دواړو کي (استا) د دريدلو معاني لري.[2]

په دې لنډه څيړنه کي به دلته پر دغه علمي اساس سم د پښتو او نورو آريائي ژبو نژدوالي او مطابقت څه نه څه څرگند کړو.

لومړی بايد هغه قانون چه د حرفو د اوښتلو په خصوص کي مو دمخه لوستي و، را په يادگړو چه د يوه مخرج حروف عموماً او بيا د نژدو مخارجو توري يو له بله سره اوړي او کله دا ابدال د ليرو مخارجو څخه هم بالواسطه کيږي تر دې قانون لاندي نو کلمات وگورو.

[1] ويدک انډيا، ص ٣٤.

[2] فرهنگ نظام، ج ٤.

(c) ketabton.com: The Digital Library

غویی د آریائیانو د ژوندانه مهم عنصر ؤ ځکه چه دوي زراعت پیشه قوم ؤ په پښتو کي د دې نوم عنصر (غ،و) دي، په سنسکریت کي ئې گئو مفرد گاوس جمع ده په پښتو د غویو گلې ته گورم وایي.

دغه ماده په ټولو آریائي ژبو کي سته په زړه جرمني ئې (چو) په نوي جرمني ئې (کر) په انگریزي ئې کاؤ بولي په سلاوي ژبه گوویاوو (گورم) او په نوي سرویني ژبه گوو دار (غوبه) په روسي گوو یا دینا (د غوایي غوبنې) او گوسو پودین "بادار" گوس پود خدای، گوس پووار "د جنوبي سلاو حکام" بلل کیږي یعني د غویو خاوندان چه په زړه سنسکریت کي "گوپ" نومیدل له دغي مادې څخه د سنسکریت گوتر (غوجل) هم دي چه وروسته پر کورني او خاندان اطلاق کیدي.[1]

په خپله په پښتو کي د "غویي" له نامه څخه ډېر دغسي نومونه سته چه عنصر ئې (غ،و) (گ،و) دي مثلاً، غویي، غوا،غوجل (آغیل)، غوبه (پاده بان) غوبون،گوروان (پاده بان)، غوباړي (مگس حیوانات)، گوبا (زن گاو هیکل احمق)، گورم، گوار، گویر (پاده) او نور. که دغه کلمات موږ له لوړو آریائي کلماتو سره کښیږدو، یا ئې د اوستا له (گو) د پهلوي له (گوو) او د پاړسو له (گاو، گو) سره تطبیق کړو، د آریائي ژبو نژدیوالي سره معلومیږي. وگورئ په پښتو گوار، گویر، گورم سره یو شي دي، دا کلمه په سنسکریت کي گواره وه چه په پاړسو کي (گاواره سوه، چه کټ مټ هغه گوار ته نژدې ده، ابن یمین وائي:

چون شیر شرزه یک تنه مي باش در جهان   مانند گاو چشم زگاو اره بر مدار

میکس مولر مشهور د ژبو عالم لیکي "چه شعرا له الفاظو څخه اشعار او نظمونه جوړوي که موږ هر لفظ ته په غور وگورو، نو به ښکاره سي چه دغه لفظ هم یو نظم دي، ولي چه د دې چاري ثبوت کوي چه زموږ پلرو او نیکونو پخوا کوم کوم کار کړي اوکوم خیال ئې په ذهن کي موجود ؤ، مثلاً د پتر (پلار)کلمه درې معناوي لري، (۱) غذا ورکونکي (۲) ساتونکي (۳) مشرتوب کونکي. دغه درې خیالات ټینگه اړه سره لري، او تعمق او ځیرتوب ځیني ښکاري، نو هر وخت چه موږ الفاظ په علمي ډول تجزیه کوو د انسان د دماغ ډېر مهم رازونه او اسرات راته څرگندیږي.[2]

پر دغه اساس موږ د ژبي هر لفظ یو ځانیه مستقل عالم گڼو، او د تحلیل له لاري ئې مهم مقاصد کشف کولاي سو، تاسي دمخه (پتي او پت) بحث ولوست په آریائي ژبو کي لومړی عنصر پا pa دي، وروسته (ت، ر) هم ورسره ملگري کیږي، د پښتو پلار، پت، پالل، پالنه، پال، له دغي ریښې څخه دي. د (پ او ت) په عنصر کي د ساتني او پالني معناوي پټي دي، وگورئ پتري pitri په سنسکریت کي پلار دي، د دې ریښې نور مشتقات دمخه هم د پتي په بحث کي راغلل، یوناني پټریارک (بطریق) هم دغه عنصر لري. د لاتیني پاتر د جرمني او انگلیسي

[1] ویدک انډیا، ص ۳٦.

[2] د الفاظو د سرگذشت دیباچه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

واټر او فادر چه د ټیوټن له فادر څخه جوړ شویدي، د ایتالوي پادري، او د فرانسوي پیر ټول د (پ،ت،ر) له عنصره مشتق دي.[۱]

ما ma یوه ماده ده، چه په فطرت کي د (اندازه کولو، او ویشلو) معاني پراته دي، ځکه چه د مور وظیفه په کورنۍ کي دغه کارونه دي. تل غذا ویشي او اندازه ئې کوي، نو په ټولو آریائي ژبو کي دغه ریښه له دغه نامه سره ځي مثلاً د پښتو مور چه د لهجې په اختلاف (میر) هم بلله کیږي. ګویا ریښه ئې هغه (ما) دی چه په نورو ژبو کي (ت،ر) هم زیاتیږي، د سنسکریت ماتار، د اوستا ماتر، د یوناني میتیر، د لاتین ماتر د سلاوي ماتر، د روسي ماتي، د جرمني مټر د انګریزي مدر، د ټیوټن موادئیر، د هسپانوي او ایتالوي مادري، د فرانسوي میر، دا ټول له یوه عنصره زیږیدیلي دي، بلکه ډیر نور کلمات هم لرو چه د (ما) له عنصره دي مثلاً (ماس) چه په پښتو ئې، میاشت او په پاړسو ئې (ماه) او په هندي (مهینه) بولي، په سلاوي ژبو کي (میاټس) ده، وجه تسمیه ئې دا ده، چه میاشت د وخت اندازه کول کوي او په اکثرو آریائي ژبو کي له دغي مادې څخه نوم جوړ شوی دي.[۲]

د ژبو ابتدائي مواد هم دغه مور او پلار او د نورو خپلوانو نومونه دي، او په ټولو ژبو کي سته، نو ځکه د تطبیق کار هم لومړي له دغو نومو څخه شروع کیږي. ده مور او پلار تحلیلي څیړنه مو ولوسته، اوس به یو څو نور لغتونه هم شروح کړه سي:

ورور، خور: د ورور عنصري حروف (و،ر) دي، واو په (ب) هم اوړي کله (ت) یا (د) هم ور سره راځي، اما خور (خ،ت،ر) دي، چه (خ) په (هـ) او بیا په (س) اوکله په (ش) اوړي (ت) کله وي کله نه وي.

پښتو	ورور	خور
سنسکریت	بهراتر	سواسار
اوستا	براتر	هونهار
یوناني	اردرفوس	اردفي
لاتیني	فراتر	سوردر
ټیوټن	بروتهار	سوسټار
جرمني	بردر	شویستر
انګلیسي	بردر	سسټر
ایتالوي	فراټي، فراټیلو	سواورا، سوریلا
پاړسو	برادر	خواهر

لور: د دې نامه عنصر (ل ـ د) او (و) او (ر) دي، پښتو نوم لنډ او سپک دي، د نورو ژبو دا نسبتاً درانه دي، په دې ډول:

سنسکریت	دوهی تر

[۱] ویدک انډیا، ص ۳۸.

[۲] ویدک انډیا، ص ۳۹.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوستا	دگدهر
پاړسو	دختر
یوناني	تهگاتیر
جرمني	توختر
انکلیسي	ډاتر
آئرش	ډیر
سلاوي	ډشتر
روسي	ډاچر، ډاچ

لیور: د میره ورور ته لیور وایي، عنصري توري ئې (ل=د) او (و،ی) او (ر) دي په لاندي ډول:

پښتو	لیور
سنسکریت	دیور
پاړسو	ایور
روسي	دیور
لیتواني	دیورس
یوناني	دایر
لاتین	لیور

(مر، مړ) په سنسکریت کي (م،ر) د مرگ او هلاک لپاره عنصري ږغونه دي، د پښتو (م،ړ) هم کټ مټ دغسي دی، مړ (مرده) مړتوب (مردگي) مړام (مرده مانند) مړامجا (تنبل مانند مرده) مړینه (مرگ) ټول له دغي ریښې څخه دي، دا عنصري توري په اکثرو آریائي ژبو کي د (هلاکت او مرگ) لپاره مستعمل دي د پاړسو (مرگ، مرده) هم ورته نژدې دي، اما په نورو آریائي ژبو کي ریښه بل راز سته.

د آریائیانو لومړی تگ له دریابه لیري ؤ دوي چه شا و خوا سره خپاره سول دریاب ئې وپیژاند د سلاو او ټیوټن اقوام چه د بحر اسود او بالټیک پر غاړه اوسیدل هغه دریابونه ډیر طوفاني او مهلک او متلاطم وه، نو دوي په خپلو ژبو کي له زړې آریائي آري (م،ر) څخه د بحر لپاره نوم جوړ کړ، ځکه چه بحر د دوي په نظر کي د هلاکت او مرگ ځاي ؤ په دې ډول:[1]

سلاو	موري
لاټیني	مار
ایټالوي	ماري
هسپانوي	ماري
فرانسوي	میر

[1] ویدک انډیا، ص ٤٢.

(c) ketabton.com: The Digital Library

جرمني	مير
انګليسي	مير

شکره، کند: ګني د افغانستان د مشرقي خواؤ مخصوصه ميوه ده، په هندکي هم ډير دي دګني ځخه خوړه ماده جوړوي چه په پښتوکي (ګوړه، شکره) بولو، په سنسکريت کي نوم شرکيرا sharkara دي، دا نوم داسي عام دي چه په سامي ژبوکي هم سکر راځي، په اروپائي ژبو داسي دي:

لاتيني	سکارم
انګليسي	شوګر
سلاو	سکهر
جرمني	زوکر
ايتالوي	زکيرو
هسپانوي	اشوکر
فرانسوي	سکري
عربي	سکر
پاړسو	شکر

وګوري، عنصري توري ئې (س=ش) او (ک=ګ) او (ر) په ټولو ژبوکي سته علاوه پر دغه د شکري پاک کړي ډول ته (کند) وايو، چه په پاړسو (قند) شويدي، دا نوم خورا زوړ دي، په سنسکريت کي کهانډ khand و.[1] په اوستاکي (خئذه) شريني ته وايي ځکه چه شکره او قند له هنده ځخه عربستان ته وړل کيده، نو عربو سنسکريت کهانډ معرب او په (قند) تبديل کړ[2] او قنديد ئې هم وباله، چه جمع ئې قنود او قناديد راځي[3] په اروپائي ژبوکي هم کيندي او سکري کينډي سته، چه زموږ (قند) ته وايي[4] که په غور ورته وګورو عنصري توري ئې (ک=ق) او (ن) او (د=ډ ذ=ړ) دي، نو کهانډ او قند او کند له يوې ريښې دي، او ښائي چه د اوستا (خئذه) او د پښتو (خوږ) چه دواړه د شيرين په معنا دي، هم ور سره شريک وي، ځکه چه د (ک ـ خ) ابدال عام دي، او د (د=ذ=ږ) اصوات هم سره ورته دي، (د) په (ذ) بدليږي، په پخوانۍ پاړسو کي عموماً (د) په (ذ) کښل کيدي لکه ميکند=ميکنند، په پښتو د پاړسو ګذر=ګدر بولي. (ذ) په (ز) اوړي، ځکه چه د يوه مخرجه دي. (ز) او (ږ) هم سره بدليږي، لکه دوزخ=دوږخ.

[1] هندوستاني قاموس، ص ٥٩٢.
[2] فرهنګ نظام، ج٤ ص ١٤٢.
[3] المنجمد، ص ٤٧١.
[4] ويدک انډيا، ص ١٨.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تطبیق جدول

د دې څېړني په پاي که دا جدول چه د آریائي ژبو تطبیق ښکاره کوي د کتلو وړ دي. دا جدول هم د دغو ژبو خپلوي او سره نژدیوالي ښه څرګندوي، او د پښتو قدامت هم زیادوي.

پښتو	سنسکریت	اوستا	پاړسو
غنم	ګودهوم		ګندم
ښاخ	شاکها		شاخ (درخت)
پاڼه	پرڼه		برګ
اوبه	آپ	آپه	آب
مخ	موکه		روي
غوږ	ګرڼه		ګوش
زوړ	جوړن	زورا	پیر،کهنه
څرمن	چرمن	چرمن	چرم
کپړۍ،کوپړۍ	کپنال		کله
کشر	کنشتهتیر	کاسو	کهتر
مشر	مشر، مهتر		مهتر
نو،نوم	نابهي	نافیه	ناف
ورون	راوني	رانه	ران
ړون، روڼ	روچن	راوچه (روز)	روشن
ستر	ستهویر	ستاورا	بزرګ
میږ	میښ	میشي	میش
پړ	پت	پریت	ملامت
پیري	آپ سرا	پیریکا	پري
خوب	سواپ	خوفنه	خواب
ښاد		شاته	شاد
سر	شیره	سره	سر
مستې	مستو		ماست
ستوري	ستاره	ستویسه	ستاره
سپین	سپیت (شویت)	سپیتا	سپید

(c) ketabton.com: The Digital Library

خر	کهر		خر
نوم	نام، نامن		نام
نوي	نو	نوا	نو
انگار	انگار		اخگر
کال	کال (بمعني وقت)		سال
وار (نوبت)	وار		بار
کشپ	گچه چپ		سنگ پشت
کان (معدن)	کهان		کان
کله	کدا	کدا	کي
زوم	جاماتر	زاماتر	داماد
غر	گیری	گیری	کوه
غرمه	گهرمه	گرم	چاشت
جینۍ (دختر)	جینی	جینی (زن)	زن
ژۍ	جیا	جیا	زه
ځمکه	جماکه	زیم	زمین
ژبه (جبه)	جهوا	هرو	زبان
تود	تاپ	تپت	گرم
لس	دش	دسن	ده
ملا	مدهی	میدیه	کمر
شپه	شپ	خشب	شب
کرښ (خط کښل)	کریش	کرښ	کشیدن
ونه	ون	ون	درخت
دوږخ دوغښ		دوژگه، داوژگهه	دوزخ
ماغزه، مازغه	مچه	مزگهه	مغز
اننگي	انیکه	آینیکه	پیشاني
گروې	گریوا	گریوه	چنبر گردن
شا	پرشتها	پرشتي	پشت
هیواد	سد	هد، هدمن	نشیمن
کرل	کرش	کعش	کاشت
مامته		میتنه، میته	کشت زار

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښار		شوتيره	شهر
پوت[۱]	پوتره	پوتراو	پسر
نيکه		نياکه	جد
تره (مذکر) ترروۍ (مونث)	بهراترويه	براتوپريه	عم، عمه
سخر، خسر	سوسوره	هوسوره	خسر
ژمی	هيم (برف)	زيم، زيار	زمستان
غښتلي	ستاتر	خشتاوي	قوي و دلير
دښت	دش	دش	دشت
غوا	گئو		ماده گاو
سپی	شوک	شپان	سگ
بزه، وزه	آج	بوزيه	بز
ستن	ستهوڼ	ستونه	ستون
وينی	شونی	وهونی	خون
نر	نر		نر
ماښام	شايم		شام
کرښت	کرشټ		کشت
بلگ	ورک		برگ
زنگل	جنگل		جنگل
ورجي	بريهی		برنج
شيدې	کهشير		شير
آس، اسپه	اشوا	اسپا	اسپ
چندال	چنډال		جندال (بيهوده)
مرغه	مرگه	ميريغه	مرغ

[۱] خوشحال خان وايي، چه د پلار په بدگوئۍ سر شي پوت، په پښتوکي د زوي معنا لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پنځمه برخه

پښتو او سنسکریت او اوستا ته مقایسوي کاته،
او په اساسي اصولو کي مشابهت
(۱) ږغپوهنه، فونولوژي
صایت توري ـ زورکي ـ مقایسه - صامت توري -
د اصواتو تطبیق له سنسکریت او اوستا سره،
(۲) تلفظ
ابتداء په ساکن ـ خج یا ایکسینت
(۳) گرامر
اسماء - کمیت - جنس - اعداد - افعال - د تانیث حروف -
د نفي حروف - د کلماتو د ساختمان اصول

ضمایم
پښتو او میدي ژبه - پښتو او زړه پارسي (فرس قدیم)
د زړو ژبو او پښتو عروض - پاي
د کتاب مآخذ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ږغپوهنه Phonology

(۱) ږغونه او توري

د ژبې اساس هغه ږغونه او اصوات دي، چه له خولې څخه را وزي، دا اصوات چه سره یو ځای سي، یوه کلمه ځیني تشکیل کیږي. د اصواتو او ږغو د ښکاره کولو لپاره ځیني اشکال وضع شوې دي، چه هغه موږ حروف او توري بولو.

هره ژبه ځانته ځیني مخصوص اصوات لري، او ځیني اصوات بیا د اکثرو ژبو تر منځ مشترک دي، د ژبو د مخصوصو اصواتو د مقایسې له خوا موږ کولای سو، چه د دوي نزدیوالي یو له بله ومنو.

په ټولو ژبو کي ځیني توري صایت (ږغیز) وي، چه د دوي په واسطه د نورو صامتو توریو تلفظ کیږي او دغه لومړي ډول توریو ته چه د تلفظ واسطه دي، حروف علت vowels وایي، دوهم ډول توري چه صامت او صحیح دي، حروف صحیحه consonants ئې بولي.

دلته زما مقصد دا دي، چه پښتو او سنسکریت او اوستا ته د اصواتو او ږغونو د مقایسې په سترگه وگورم او تهجي حروف ئې سره پر تله کړم.

صایت توري (حروف عله) او حرکات vowel system

د پښتو په الفبا کي ږغیز توري یعني هغه حروف چه د صحیحو توریو د تلفظ لپاره کار کوي، اساساً درې دي (ا، و، ی) دا توري هم په لوي سرکي هر یو دوه ډوله ږغ لري، لنډ ږغ، او اوږد ږغ.

د لنډ ږغ صورت ئې دا دي، چه د حرکت کار ورکي لکه په (کر) کي چه (ک) مفتوح دي، په حقیقت کي د (ک) او (ر) د ږغ ښکاره کولو لپاره د الف یوه نماینده (یعني زور) راغلي دي، او په تلفظ کي کومک ور سره کړي دي.

دغسي هم (و) د پیښ کار ورکوي، که سپک او لنډا داسي مثلاً (پړ) او (پل) چه د پیښ د اظهار لپاره باید (پوړ) او (پول) ولیکل سي، دغسي هم (ی) په لنډ ږغ سره د (زیر) کار کوي، لکه (خږ) او (پس) چه د زیر د اظهار لپاره باید (ي) هم ورسره ولیکله سي (خیږ او پیس).

نو په پښتو کي دا درې توري هغه وخت صایت توري بولو، چه دمخه توري ئې متحرک او دوي پخپله وچ (ساکن) وي. اما که دغه درې توري په اوږده ږغ یعني درانه ډول اداء سي، نو ولاړ الف او مجهول (و ـ ی) ځیني جوړیږي لکه کار، نور، تیر.

اما یو بل صوت هم دغه حروف لري، لکه د پاړسو (بود) او (نمود) یا (تیر او شیر) چه دغه راز اصوات پښتو نلري، نو صایت توري ټول دا شکل مومي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

توري	لنډ ږغ (د حرکت حالت)	اوږد ږغ
الف	زور لکه بر، لر	(آ) لکه آس، آره (ا) لکه باد، لار
و	پیښ (و) لکه سر (سور) لر (لور) پل (پول)	مجهول واو: لور، پور، سور
ی	زیر(-) لکه تر (تیر) منه (مینه)	مجهوله یاء: تیر، مینه

زورکي یا مخصوص حرکت

لکه لوړ چه وویل سوه، د پښو حروف علت درې دي، او هر یو دوه حالته لري، چه ټول شپږ سي، د درو حرکاتو تر منځ یو بل حرکت هم سته، چه موږ ئې زورکي بولو، دا حرکت اصلاً د زور او زیر او پیښ تر منځ یو مخصوص صوت دي، چه د درو حروفو علت صوت، پر درو نورو اقسامو ویشي په دې ډول:

۱- د الف سره (آ) لکه تر، پړ، بر چه دلته د الف په نمایندګي د حرکت کار ورکوي، او که د کلمې په پای کي راسي، نو ئې د اظهار لپاره (هـ) لیکله کیږي، له دغه جهته (هـ) هم که حرکي کار ورکي، له صایتو حروفو څخه شمیرله کیږي. مثلاً ښځه، پسه چه تر (هـ) دمخه زورکی دي. او (هـ) ئې فقط په اعرابي کیف لیکله کیږي دغسي (هـ) چه په پښتو کي ډیره ده، له حروف علت څخه ګڼله کیږي او په درج او ترکیب کي د حروف علت حکم پر جاري کیږي.

۲- که دغه زورکي د (واو) دمخه راسي، نو ئې صوت په مخصوص ډول ورګرزوي، چه د (آؤ) ږغ پکښې وي، لکه کټو.

۳- که زورکي د (ی) دمخه راسي، نو ئې صوت داسي وي (آئ) لکه کوئ، تللئ، بخښلئ او نور.

د صائتو حروفو ټول ږغونه

له لوړو پلټونو څخه موږ د پښتو د صایتو حروفو ږغونه په دې ډول ضبط کولای شو، یعني حرکات د مختلفو صایتو حروفو سره دغه ږغونه لري:

(الف)

۱- الف د حرکت په شکل (زور) دي لکه کر، بل، بر، چه د (ک،ب) صوت ښکاره کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲ـ الف تر زور وروسته ولاړ الف. لکه کال، بار چه دمخه حروف ئې زور لري.

۳ـ الف تر الف وروسته لکه آس، آره چه دمخه حروف ئې هم زور لرونکي الف دي.

٤- الف د پخ حرکت په شکل، چه زورکی دي، لکه کر، بل، بر، چه د (ک،پ) صوت په منځني ډول ښکاره کوي، او په پښتو لیک کي اکثراً (هـ) نمایندګي کوي.

(و)

٥- لنډ معروف واو د حرکت په شکل چه (پیښ) دي لکه کر (کور) بر (بور) چه د (ک،ب) صوت ښکاره کوي او لنډ ږغ لري، او کله د کلماتو پاي ته هم راځي لکه پاو، نیاو.

٦- اوږد واو مجهول چه له دوو پیښو څخه جوړیږي، لکه کور، بور چه اوږد ږغ لري.

۷- واو چه دمخه ئې زور وي، لکه ځور، بور، چه د (او) ږغ لري.

۸- واو چه دمخه زورکي وئ لکه کټو چه د (او) ږغ لري.

(ي)

۹- لنډه معروفه یا د حرکت په شکل چه (زیر) دي، لکه تیر، پیر، چه د (ت،پ) ږغ ښکاره کوي، او کله ئې ږغ د کلمو په پاي کي مطلق وي، لکه پاي، ځاي.

۱۰- اوږده مجهوله یاء چه له دوو زیرو څخه جوړیږي، لکه تېر، پېر چه اوږد ږغ لري.

۱۱- یاء چه دمخه ئې زور وي لکه ښی، تی چه د (ای) ږغ لري.

۱۲- یاء چه دمخه زورکی وي لکه ښی، تی چه د (ای) ږغ لري.

له لوړي ښېرني څخه تاسي د صایتو حرفو ۱۲ شکله زده کولاي سواي، دغه دوولس شکله، پر اساسي درو ږغو بنا کیږي، ځکه چه صایت حروف او د دغو ږغونه د ژبي د فونیک phonics (ږغپوهني) اساس دي نو سړی کولای سي، چه د مقایسې او پر تللې لپاره کار ځیني واخلي.

د دغي لوړي خبري د څېړني لپاره لاندي پښتو حروف علت او ږغونه ئې له سنسکریت او اوستا سره پر تله کیږي، چه د دغو ژبو سره نزدیوالي او د پښتو اصالت ښه ځیني معلومیږي.

مقایسه

مشهور انګلیسي مستشرق هـ جولیس اګلنګ H. Julius Eggeling د ایډنبرګ د مقایسوي فیلولوژي پروفیسور، د سنسکریت د صایتو حروفو په باره که داسي لیکي:

"له هندي ایرانیو دورو څخه (چه آریائي اقوام لا سره ګډ وه) د دوي د ژبو حروف علت vowel system په ارث پاته شوی، او تغیر ئې ندي کړي، اما فقط هندي ایراني لنډو دوو مرکبو صائتو حروفو په دې ډول تغیر کړي دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دوو صائتو توریو څخه مرکب آریائي ږغونه[1] چه ای ai او au وه، او په اوستا کي اې +ae او ao لوستل کیده، هغه وخت چه د هندگرامر پوهانو واخیسته، نو ئې په اې E او O تبدیل کړه، اما هغه اوږده ږغیز مرکبات چه آي ai آو au وه په لنډ دول ئې ai-au وویل.

مثلاً د اوستا ډئیو daevo د سنسکریت ډیوه devah

د اوستا هومو houmo د سنسکریت سومه somah

د اوستا یوکسایس uxsais د سنسکریت یوکتهي ukthaih

د اوستا گاوش gaush د سنسکریت گئوه gauh

د هندي ایراني دورې د واویل سیستم سادگي له دې څخه ښکاري، چه فقط د aa (اـآ) ږغونه دوني ډیر او قوي وه، چه د هندو اروپائي ټولو صائتو توریو پر ځاي ولاړ وه، مثلاً د E-O-A-U پر ځاي فقط A اود د E-O-A پر ځاي فقط آ A ویل کیدئ، او دغه دوولس هندو اروپائي ډفتونگه Au-ou-eu-ai-oi=ei=au-ou-eu-ai-ei-oi ټول د سنسکریت په څلورو ږغو Au-Ai-O-E کي سره یو ځاي کیږي.

له لاندي جدول څخه د اصواتو مقابله ښه معلومیږي:

هندو آروپائي	سنسکریت
i=oi-e	E-i
لکه یوناني leipi چه وروسته	rekah=recati
loipei وروسته elipa سو	aricat

په دې ډول د سنسکریت واویل سیستم له قدیمه پر دغو ږغو باندي بنا دي.[2]

A:A-I.E.Ai.U.O.Au.R.Ar

د اوستا حروف علت هم د سنسکریت سره تقریباً یو او نژدې دي، او اساساً پر اوږدو او لنډو ډولو باندي ویشل کیږي[3] او کوم تنوع چه لکه سنسکریت دا ژبه وروسته د حروف علت لامله مومي، او له پښتو سره لږ اختلاف پیدا کوي هغه هم ښائي چه د محیط او زمانو اغیزه وي. د پښتو د صائتو جروفو ۱۲ ږغونه چه دمخه ولیکل سوه، په لاندي ډول له سنسکریت او اوستا سره سمیدلاي سي:

---

[1] د دوو صائتو توریو مرکب ږغ ته په علمي اصطلاح dipthong وائي، لکه ای، او، وی.

[2] بریتانیکا، ج ۱۹ ص ٦٥٥.

[3] د اوستا گرامر، ص ۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(الف)

۱- زور په سنسکريت او اوستا کي سته، خو د زير او پيښ تر منځ يو صوت لري. نو ځکه بايد د پښتو زورکی ته نژدې وګڼل سي، اما اساساً زور او زورکی د پښتو له پلوه دوه بيل ږغونه دي، چه د کلماتو معاني هم اړوي لکه: تِل، تَل، بِل، بلَ او نور. د الف وچ ږغ هم عام دي.

۲- د الف اوږد ږغ (آ A) هم سنسکريت هم اوستا لري او د دې لپاره چه له هغه بل الف څخه ئې تفريق وسي نو په دواړو ږغوکي بيل شکل ځان ته لري.

(و)

۱- واو معروف د حرکت په شکل (u) په دواړو ژبوکي لکه پښتو شته، او ځانته بيل شکل هم لري.

۲- د واو، بل صوت (u) په اوستا او سنسکريت کي سته، چه په پښتوکي دا ږغ نسبتاً اوږد او د مجهول واو په شکل دي، چه نژدې دغه مجهول آواز ته ئې هم دغه ژبې لري.

۳- تر واو دمخه که زور وي دا ږغ په سنسکريت او اوستا دواړوکي سته (au).

٤- تر واو دمخه چه زورکی راسي، دا صوت هم په تخميني ډول (ښائي چه کټ مټ نه وي) په دغو ژبوکي سته ځکه چه د اوستا هغه (au) په سنسکريت کي بل ږغ لکه (ai) مومي چه دغه پښتو ږغ ته نژدې دي.

(ی)

۱- لکه واو، يا هم دغسي ده چه معروف ږغ ئې د زير په شکل په دروسرو ژبوکي سته، او په سنسکريت او اوستا که بيل شکل هم لري.

۲- بل ږغ ئې اوږد دي چه موږ مجهوله يا ورته وايو، او په سنسکريت او اوستا کي دا ږغ هم تقريباً پښتو ته نژدې سته.

۳- تر يا دمخه چه زورکي راسي، دا صوت هم په تخميني ډول په دواړو ژبوکي سته.

٤- تر يا دمخه چه زور وي، دا حرف په دواړو ژبوکي بيل ږغ او شکل لري.[۱]

توضيح: ځيني حروف علت چه په سنسکريت کي سته، لکه خفيف لام او (ږ) غالباً دا هغه نوي اثرونه دي، چه پر سنسکريت باندي د هند په ورشوګانوکي سوي دي، که نوي اساسي صايت حروف ئې د پښتو سره مشترک دي.

صامت (صحيح) حروف Consonants

ټوله ژبې ځيني صحيح حروف هم لري، چه ږغونه ئې د صائتو حروفو په کومک ښکاره کيږي. دغه صامت حروف د ژبو اساسي ږغونه دي، چه په اکثرو ژبوکي سره مشترک دي، او ممکنه ده چه ځيني ژبې مخصوص صامت توري هم ولري.

[۱] دا تطبيق د فرهنګ نظام (ج٤) اوګرامر اوستا، او د بريتانيکا (ج۱۹) له رويه په تخميني صورت شوی دي، ځکه چه د تخمين او تقريب لاس ور سره دي، او په دې موضوع کي مفصل معلومات نسته نوکه تيروتي يم، معافي غواړم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته تر هر څه دمخه بايد په دې پوه سو، چه د ژبو په صوتي سيستم کي د محيط او اقليم او اجتماعي ضروریاتو اثر دوني دي، چه په نژدو اقليمو کي دغه ږغونه سره اوړي لکه ژبه چه احتياج پيدا کړيده دغه ږغونه هم ضرورت منځ ته را باسي، مثلاً يو توري په يوه ځاي کي خلق يو راز وائي، بل ځاي هغه توري بل ډول ږغ لري، دغه طبيعي احتياج دي چه ژبي او د ژبو ږغونه سره اړوي.

مجرد ږغونه او مرکب ږغونه

د صامتو توريو ږغونه موږ پر دوه ډوله ويشلاي سو، يو هغه ږغونه دي، چه اساساً او پخپله يو ږغ او مجرد صوت وي، له يوه مخرجه څخه په يوه وار راوزي، دغو ته موږ مجرد ږغونه او يوازيني توري ويلاي سو.

ځيني داسي ږغونه هم په ژبو کي سته، چه دوه ږغه سره ګډ شوي او يو رنګ ئې موندلي وي، داسي ږغونه موږ مرکب ګڼو او هغه توري چه نمايندګي ئې کوي، ګډ توري ئې بولو.

د ژبو د تطبيق او نشوونما به سلسله کي مجرد اصوات لمړني دي، وروسته چه په نويو خلو کي لويږي، او نويو محيطو ته ځي په ځينو تورو نوي اصوات ګډيږي، او مرکب صورت مومي، د پښتو ژبي الفباء ته چه سړی ځير شي، له ديرشو توريو څخه مجرد اصوات دغه دي:(ب،پ،ت.ټ،ج،چ،خ،څ،ځ،د،ډ،ر،ړ،ز،ژ،س،ش،غ،ک،ګ،ل،م، ن).

اما څلور صايت توري (ا،و،هـ،ی) خو بيل دي، د صحيحو او صامتو حروفو په ډله کي نه شميرل کيږي، نور نو دغه توري مرکب صوتونه لري (ږ،ښ،ڼ)

(ڼ) يو خيشومي ږغ دي، چه له (ړ) او (ن) څخه مرکب شوی دي:

ړ ← ڼ ← ن

او (ږ، ښ) داسي توري دي، چه مختلف اصوات لري، او په ډول ډول اداء کيږي، په حقيقت کي مبدا، هغه اساسي او مجرد توري (ژ، ش) دي، چه د نورو توريود ترکيب په سبب ئې ږغونه ګرزيدلي دي.

دا نقشه وګوري

(c) ketabton.com: The Digital Library

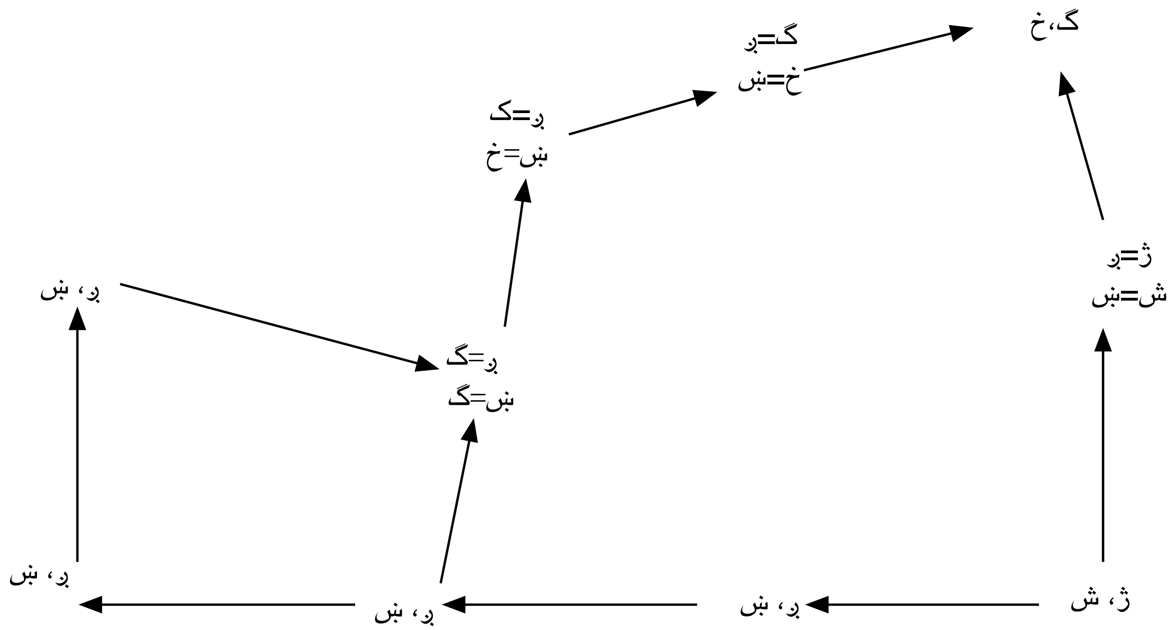

په دې نقشه کي د دوو توریو ګډ صوت په (=) سره د دوي تر منځ ښکاره سوي دي، وګوري د (ژ) مرکب ږغ داسي تغیر مومي:

ژ ← (ژ=ږ) ← ږ ← (ږ=ګ) ← ګ

اما د (ش) ږغ هم داسي مرکب کیږي:

ش ← (ش=ښ) ← ښ ← (ښ=خ) ← خ

اوس چه تاسي ته د مرکبو او مجردو اصواتو تشریح وسوه، نو به ولاړ سو، د ږغو د مقایسوي بحث comparative phonology پر اساس به صحیح او صامت توري هم د سنسکریت او اوستا سره وګورو.

د سنسکریت او اوستا مرکب ږغونه

د سنسکریت ټول تهجي حروف ٤٦ دي، چه له دغو څخه ٢٥ اصلي او صامت او نور صایت او د اعراب توري دي، پنځه ویشت صامت توري هم پر پنځو برخو ویشل کیږي:

١- ستونیز (حلقي) gutturals

٢- تالوئیز (کامي) palatals

٣- ژبیز (زباني) cerebrals

غاښیز (دنداني) dentals

٥- شونډیز (لبي) labials

(c) ketabton.com: The Digital Library

چه هر ډول له دغو څخه پنځه توري لري.[۱]

اما په دغو توريو کي اکثر مرکب توري دي، چه له مجرد ږغ سره يو د (هـ) سپک ږغ ملګري کيږي، مثلاً (که، ګه، چه، جه، ټه، ته، دهـ، په، به) نو ځکه موږ دا ويلاي سو، چه اصلاً آريائي ږغونه چه په اصلي آريائي ژبه کي وه، هغه مجرد ږغونه دي، چه د پښتو په اصلي حروفو کي سته دغه د ترکيب صورت ئې وروسته مونډلي دي او دا اصوات په پښتو کي هغه وخت وي چه د حرفو حرکت زورکي وي. په دغه صورت کي مرکب ږغ مومي چه لکه نيمه (هـ) داسي ويل کيږي نو ګويا هر حرف که په زورکی ووايو د (هـ) يو سپک صوت مومي چه هغه موږ نه ليکو.

دا هم بايد ووايو چه د مرکبو اصواتو طبيعت شرقي دي نه غربي يعني له بخدي څخه غربي خوا ته تر اروپا پوري مرکب اصوات چه د (هـ) په خلط جوړ شوي دي لږ دي بلکه سته هم نه بالعکس د بخدي شرقي خوا ته په هند کي دا ږغونه ډير دي او سنسکريت او نوري هندي پراکريت ژبي ټول داسي مرکب ږغونه د (هـ) به خلط لري. پښتو موږ پوره غربي يعني له ايراني څانګي څخه نسو بللاي چه دغه ږغونه په نيم ډول پکښي سته، او هم ئې شرقي يعني هندي نسو ګڼلاي ځکه چه لکه هندي ژبي مرکب ږغونه ئې پوره او بشپړ ندي.

د اصواتو تطبيق

دمخه د پښتو ژبي د الفبا مجرد او مرکب ږغونه وپيژندل سوه اوس هغه ټول د سنسکريت او اوستا له اصواتو سره لاندي تطبيق کوو.

ب: په دواړو ژبو کي دا مجرد صوت سته. سنسکريت ئې مرکب صوت (ب، هـ) هم لري چه په اوستا کي نسته.

مثالونه: د اوستا بغه bagha (خدای) مجرد ږغ B

د سنسکريت باټ bat (لار) مجرد ږغ B

مرکب به لکه د پښتو اوبه، مرکب ږغ Bh ب زورکی لري.

پ: په سنسکريت او په اوستا کي سته چه په دواړو ژبو کي مرکب صوت په Ph هم لري چه د اوستا ږغ ئې (ف) او د سنسکريت ږغ ئې پښتو زورکی لرونکی (په) ته نژدې دي.

اوستا پ: لکه پرتو peretu (پل) مجرد ږغ P

ف: لکه فروشي frovashi (مقتدر) مرکب ږغ F, Ph

سنسکريت: پ لکه پاتي pati (کاغذ، خط) مجرد ږغ P

سنسکريت: پهه لکه پهاند phand (بوريا، تور) مرکب ږغ PH مرکب ته نژدې پښتو ږغ ئې لکه پړ (ملامت) په (در) پ زورکي لري.

ت: په اوستا کي سته او په سنسکريت کي هم چه په دواړو ژبو کي مرکب ږغ (تهـ) Th هم لري، مثلاً:

[۱] د ماکډونل ويديک ګرامر او فرهنګ نظام.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوستا: ت لکه تنو tanu (تن) مجرد ږغ T
اوستا: تهه لکه تهوخش thvaxa (یو نوم دي) مرکب ږغ TH
سنسکریت: ت لکه تاپ tap (تود) مجرد ږغ T
سنسکریت: تهه لکه تهالي thali (تالی) مرکب ږغ TH
مرکب ته نزدې پښتو ږغ لکه: تل (همیشه) تلل (وزن کردن) ت زورکي لري.
ټ: اوستا دا ږغ نلري، اما سنسکریت ئې هم مفرد ږغ T او هم مرکب ټهه TH لري مثالونه:
سنسکریت: ټ لکه ټسر tasar (ټیسر) مفرد ږغ T
ټهه لکه ټهانو thanu (ټانه) مرکب ږغ TH
مرکب ته نزدې پښتو ږغ لکه: کوټل (کوفتن) ټهل (تحمل) ټ زورکی لري.
ج: په اوستا او سنسکریت کي سته چه مرکب ږغ هم په سنسکریت لري (جه) JH
اوستا: ج لکه جفر jafar (ژور) مفرد ږغ J
سنسکریت: ج لکه جاتر jatru (زایر) مفرد ږغ J
سنسکریت: جهه لکه جهاټ jhat (سایبان) مرکب ږغ JH
مرکب ته نزدې پښتو ږغ: جر (اسم صوت) جگ (بلند) چه زورکی لري
چ: په اوستا او سنسکریت کي سته چه (چه) مرکب ږغ هم لري مثلاً
اوستا: چ لکه چش chash (چشیدن) مفرد ږغ CH
سنسکریت: چ لکه چاتر chatur (لایق) مفرد ږغ CH
سنسکریت: چه لکه چهند chhand (عروض) مرکب ږغ CHH
مرکب ته نزدې پښتو ږغ لکه چغ (پردهٔ ني) چخ (خلیده) چ زورکی لري.

خ: په اوستا کي سته چه یو مرکب ډوله ږغ بل، هم لري، خو khv مثلاً مفرد ږغ ئي لکه خرتو khratu (خرد) او مرکب ږغ ئي لکه خوفن khofna (خواب) سنسکریت پخپله دا صوت نلري، او په عوض کي (ک،که) تلفظ کوي. په پښتو کي هم که په زورکي وویل سي، د (خه) ږغ ورکوي، مثلاً خر (اسم صوت) خړ (خاکي)

دلته دا هم باید وویل سي، چه د سنسکریت او اوستا له مقایسې څخه داسي معلومیږي چه په مرکزي آریائي ژبو کي دا ږغ یو مستقر ږغ ندي، ځکه نو په سنسکریت کي په مستقل ډول نسته، او له پښتو څخه هم لکه د (ک ، که) خوا ته، او لکه د (ښ،ش) خوا ته میل کوي. مثلاً د پښتو خر په سنسکریت کي کهر او د پښتو پخول په هندي کي پکاول سو، د خان کلمه هندیان کان وایي، پخپله په پښتو کي هم ځني قبایل چه د (خ) تلفظ کوي هغه کلمات بیا نور قبایل په (ښ،ش) اړوي مثلاً (خه، ښه، شه) چه دمخه د دې ابدال نقشه تاسي ولیدله نو گویا (خ) د پښتو نیم مجرد توري دي، او پوره استقلال او استقرار نلري.

څ: دا یو قسم صوت دي چه د (ت،س) یا (ث، ت) گډو اصواتو ته نزدې دي، پخپله په سنسکریت او اوستا کي نسته، مگر نوري آریائي ژبي ئې لري، مثلاً روسي (ځ) لري، د الماني (تست Z) صوت هم دې ته نزدې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څ: دا صوت د (ز،ج) تر منځ ویل کیږي، په پاړسو کي عوض (ج) دي، مثلاً جان=ځان. هغه څوک چه دا صوت نسي اداکولائ، عوض ئې (ز) وایي، له دې معلومیږي چه د دغو دوو توریو له جنسه دي.

په سنسکریت کي دا ږغ نسته، بلکه د (ج) خوا ئې غالبه ده، مثلاً روج په سنسکریت کي روز ته وایي، چه په پښتو ئې روځ بولي، ارز په پارسي قدر او قیمت ته وایي چه (ز) په (ج) هم آوړي ارج او ارجمند ځیني جوړیږي، په سنسکریت کي هم ارج په دغه معنا دي. د پښتو ارځ او ارځیدل هم کټ مټ دغسي دي. مگر (ز=ج) په (ځ) اوښتي دي، چه کله په (ز) هم ارزیدل ویل کیږي.

له دې څخه معلومیږي چه د (ځ) ږغ اصلاً په مرکزي آریائیانو کي و، مگر په هند او ایران کي په غوض نور نور ږغونه دریدلي دي. اوستا یو حرف لري، چه ږغ ئې (ځ) ته نزدې دي، هغه (ذ dh) دي، چه دا حرف هر وخت د کلماتو منځ ته وي مثلاً پوخذه pukhdha (پنځم) چه هغه (ذ) په پښتو (ځ) بدل شوې دي.

د: په سنسکریت کي غاښیز حرف دي چه په اوستا کي هم سته دا صوت عموماً په ټولو ژبو کي مشترک دي، سنسکریت ئې مرکب صوت (دهـ) هم لري مثلاً:

اوستا: (د) لکه درفش drafsha (بیرق) مجرد ږغ D

سنسکریت: (د) لکه دته datta (داده) مجرد ږغ D

سنسکریت: (د هـ) لکه دهرم dharm (انصاف، مذهب) مرکب ږغ Dh

مرکب ته نزدې پښتو ږغ لکه در (بطرف مخاطب) دي (هست) دال زورکی لري.

ډ: دا حرف اوستا نلري، په سنسکریت کي سته او مرکب صوت (ډهـ) هم لري، داسي معلومیږي، چه د (ډ) طبیعت شرقي دي، که بخدي د آریا مرکزي ځاي وګڼو نو غربي خوا ته دغه توري نه ویل کیږي، شرقي خوا ته سته مثلاً:

سنسکریت (ډ) لکه ډاین dayan (ساحره) مجرد ږغ D

سنسکریت (ډهـ) ډهگ Dhig (خوا، نزدې) مرکب ږغ Dh

پښتو ږغ چه مجرد دي لکه ډم (آب ایستاده) ډب (زمین عمیق) ډ زور لري.

پښتو ږغ چه مرکب ته نزدې دي ډم (مطرب) ډب (اسم صوت) ډ زورکی لري.

ر: په اکثرو آریائي ژبو او په اوستا او سنسکریت کي سته دا توري په سنسکریت کي نیم صوتي semi vowel کیف هم لري، مثلاً:

اوستا: (ر) لکه رتو ratu (سردار دیني) مفرد ږغ R

سنسکریت: (ر) لکه راج raj (حکومت) مفرد ږغ R

ړ: د دې توري طبیعت هم شرقي دي، اوستا او پارسي ئې نلري، پښتو او سنسکریت دا ږغ لري او په مخرج کي د (ر) او (ډ) تر منځ ویل کیږي، په سنسکریت کي د کلماتو په سر کي ډیره لږ وي، مگر په منځ او پاي کي ډیره ده مثلاً :

سنسکریت: (ړ) لکه ړوړا rora (ډبره) مفرد ږغ R

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو: (ړ) لکه ړوند، پړ، پړاو، او نوړ.

ز: سنسکريت دا ږغ نلري، په عوض کي (ج) وايي لکه (روزـ روج) يا (زانو=جانو) يا (زن=جني) د دې توري طبيعت غربي دي او په پښتو کي متعدد ساري لري، مثلاً کله په (ژ) کله په (ج) کله په (ځ) اوړي. مثال:

اوستا: (ز) لکه زاته zata (زاده) مفرد ږغ Z.

ژ: دا ږغ هم سنسکريت نلري، او په پښتو کي مستقلاً موجود دي، اوستا ئې هم لري. مثلاً ژنو znu (زانو). دا حرف هم په پښتو کي د (ز، ج) سره خپلوي لري، مثلاً (ژبه=زبه=جبه) چه درې ډوله ويله کيږي. خو طبيعت ئې غربي دي، د شرق خوا ته چه نزدې کيږي، په (ج) اوړي، لکه د پارسي (اژدر) او د سنسکريت اجگر.

ږ: لکه دمخه چه تاسي ته وويل سوه، دا توري مرکب صوت لري، نو ځکه متغير دي، له تيري نقشي څخه ئې تاسي ته د ږغ تغيير هم ښکاره سو، په سنسکريت او اوستا کي د دې نظير نسته، له (ژ،ج) سره اوړي مثلاً:

کږ =کج =کوږ يا اژدهار = اږدهار اما پخپله پښتانه ئې د (ګ) ساري ګڼي.

س: په سنسکريت کي له مهمو حروفو څخه دي، په اوستا کي هم سته په اکثرو ژبو کي دا ږغ عام دي، مثلاً

سنسکريت: (س) لکه سات sat (اوه) مجرد ږغ S

اوستا: (س) لکه ستو stu (ستايل) مجرد ږغ S

په پښتو کي دا ږغ (څ) ته نزديوالي لري او کله کله سره اوړي هم مثلاً سرګند، څرګند.

ش: دا هم مهموس حرف دي، په سنسکريت او په اوستا کي سته مثلاً:

اوستا: (ش) لکه هورشته hvarshta (ښه رشه) مفرد ږغ Sh

سنسکريت: (ش) لکه شاپت shapit (معلون) مفرد ږغ Sh

ښ: دمخه مو دا توري په مرکب صوت سره در وښوه د دې صوت نطاير په آريائي ژبو کي سته ، مثلاً روسي کټ مټ (ښ) لري، دغسي هم په اوستا کي يو مشدد (ش) سته چه شکل ئې هم بيل دي مثلاً شاته shata (يعني ښاد) چه په پارسي (شاد) شوي دي. دا ږغ د پښتو (ښ) ته نزدې دي، او په پښتو ئې هم عوض دغه (ښ) دي.

سنسکريت هم يو بل راز (ش) لري چه ږغ ئې له اصلي (ش) څخه بيل دي، او جلا شکل هم لري، د ژبي سر چه په تالو پوري ونښلي، دا ږغ ادا کيږي، د پښتو (ښ) اصلي مخرج هم دغه دي چه وروسته په (ښ=خ) او (خ) بدل سوي دي. د سنسکريت دغه راز (ښ) مرکب صوت هم لري؛ او د هند په ښارو کي مختلف ږغونه لري. مثلاً کله د (ک) سره ګډ سي او د (کش، کهي، چه) ږغ ورکوي لکه لکشمي=لکهمي=لچهمي (دولت) دا ږغ په پاړسو کي په (ش) اوړي، مثلاً د پښتو کښت په پارسي کشت چه په برج بهاشا ژبه کهيت شوي دي، او لدغو ټولو مثالو څخه د دغه توري مرکب والي ثابتيږي.

غ: په حقيقت کي دا توري او (ګ) له يوې کورنۍ دي، د سنسکريت او اوستا په حلقي توريو کي آوازونه سته، اوستا يو ږغ (ګه) لري، چه پښتو ږغ ته نزدې دي، سنسکريت هم دغسي ږغ لري، مثلاً:

سنسکريت :(ګه) لکه ګهات ghat (وژل) مرکب ږغ Gh

اوستا: ګه لکه ګهژر ghzar (موج) مرکب ږغ Gh

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو د (غ) توری په پښتو کي مجرد و، مګر په شرقي هجرت کي د هند خوا ته دا توری (ګ) ته مایل سو، او یو راز صوت ځیني پیدا سو، چه د (ګ=غ) تر منځ دي، لکه داغ =داګه=شغال = شګال.

ک: په اوستا او په سنسکریت کي سته، چه بل مرکب ډول (که) هم لري. مګر د اوستا صوت ئې پښتو ته نږدې، او د سنسکریت توری ئې هم هغسي په حلق کي اداء کیږي، او لږ څه لیري دي. د دې توري طبیعت د (خ) خوا ته نږدې دي، او د سنسکریت توری ئې هم هغسي په حلق کي اداء کیږي. نو ګویا دغه (ک=که) شرقي لوري ته تل د (خ) نمایندګي کوي، ځکه چه شرقي آریائیان (خ) نشي ویلای.

اوستا: (ک) لکه کامه kama (کام) مجرد توری K

سنسکریت: (ک)= کاټ kat (کاټ) مجرد توری K

(که) = کهال khal (پوست، ډنډ) مرکب توری Kh

ګ: په اوستا کي مجرد توری (ګ) او په سنسکریت کي هم سته، مګر د سنسکریت توری ئې خورا په حلق کي ادا کیږي، چه کټ مټ د پښتو سره یو راز ندي او د حلقي توریو طبیعت هم دغه دي چه پخپل شرقي هجرت کي خورا پسې حلقي کیږي، مثلاً:

اوستا: (ګ) لکه ګامه gama (ګام) مجرد توری G

سنسکریت: (ګ) لکه ګوند gond (ګند) مجرد توری G

په سنسکریت کي که دا توری مرکب سي (ګه) نو (غ) ته نږدې کیږي، لکه دمخه چه وویل سوه.

ل: دا توری په اوستا کي نسته، او نه په زړه پاړسو کي و، مګر په پهلوي کي پیدا سوی دي. په اوستا کي عوض خپل قریب المخرج توري (ر) و، او په سنسکریت کي کله (ر) او کله (ل) وي په حقیقت کي (ل، ر) په اکثرو آریائي ژبو کي سره اوړي، د پښتو دیوال په پاړسو دیوار دي، چه په انګلیسي که هم دغه ریښه وال wall سته. د سنسکریت (ل) په اوستا کي د (ر) توری ورکوي مثلاً:

سنسکریت: شریلاس shrilas (ښکلي)

اوستا: سریرو sriro (ښکلي)

سنسکریت: هوکلپته huklpta (ښه جوړ شوې)

اوستا: هوکرپته hukerepta (ښه جوړ شوې)

م: دا توري په اوستا او به سنسکریت کي سته چه په خیشومي اصواتو کي شمیرل کیږي او په دغو دواړه ژبو کي عموماً سره یو دي او په پښتو او نورو آریائي ژبو کي هم عام دي، خو کله د (ن) سره اوړي مثلاً لنبه=لمبه.

سنسکریت: (مه) لکه نامه nama (نوم) مجرد توری M

اوستا: مه لکه نمه nama(نوم) مجرد توری M

ن: په سنسکریت کي مجرد توری (نه) دي، او مرکب توری هم د پښتو (ڼ) په ډول سته. په اوستا کي هم د لومړي ډول په مقابل کي او هم د دوهم ډول په مقابل کي حروف سته چه دوهم صوت ئې د پښتو (ڼ) ته نږدې دي، او په تیینکو کي ویل کیږي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوستا: (ن) لکه نافيه nafya (ناف، نو) مجرد ږغ N
اوستا: (ان) لکه انتر antara (اندر، دننه) تقريباً مرکب ږغ N
سنسکريت: (نه) لکه نابهي nabhi (نو، منځ) مجرد ږغ N
سنسکريت: (ڼه) لکه ورڼ vran (آماس) مرکب ږغ[1] N

(۲) تلفظ Pronunciation

لکه دمخه چه وويل سوه، د پښتو او اوستا او سنسکريت د ږغيزو او صحيحو توريو تر منځ ډير مشابهت دي، او په درو سرو ژبو کي د اعرابي حروفو په کومک د اصلي حروفو تلفظ کيږي، لاندي د تلفظ ځيني خصوصيات راوړل کيږي:

ابتداء په ساکن

په سنسکريت کي په ساکن توري ابتداء کيده، او لکه چه ځيني محققين وائي، دا خاصيت د آريائي ژبو دي، او هر څوني چه ژبي غربي خوا (يا سامي خوا) ته ميل کوي، دا خاصيت ځيني ځي.

پښتو او سنسکريت دا آريائي مذيت تر اوسه خوندي کړي دي، په اروپائي ژبو کي هم عمومي دي مگر په پارسي ژبه کي ښائي چه له دې جهته نسته، چه پر دغي ژبي د سامي ژبو اثر خورا ډير لويدلي دي، ښائي چه پخپله په اوستا او لومړنۍ پهلوي کي په ساکن ابتداء کيده، مگر وروسته چه د سامي تمدن اثر پر ايران ولويد نو ابتداء په ساکن محاله سوه.

ډير داسي کلمات په پارسي ژبه کي سته، چه يو زايد الف د تلفظ د سهولت لپاره په سر کي ور اچول شوي دي، لکه اشگرف=شگرف، اشکم=شکم، اشتر=شتر، اسمندر=سمندر.

ښائي چه اصلاً دا کلمات پخوا په ساکن سره شروع کيده، مگر وروسته چه سامي اغيزي ډيري سوې، يو زايد الف ور اچول سوي دي.[2] نو د ساکن د ابتداء په خاصيت کي پښتو ډيره سنسکريت ته ورته ده، او ښائي چه دا خاصيت دواړو ژبو له اصلي آريائي ژبي څخه موندلي وي.

خج (ايکسينت) Accent

ايکسينت يعني د تلفظ زور او د ږغ تکيه چه په پښتو ئي خج بولو په اکثرو آريائي ژبو کي اوس هم سته، مگر په سنسکريت کي خورا ډير ؤ، له ويدا او قديمو گرامر پوهانو له بيانه ښکاري، چه د سنسکريت ايکسينت يو ډول

[1] دا تطبيق د بريتانيکا (ج ۱۹) او ويديک گرامر، او اوستا گرامر، او فرهنگ نظام او گاتها، او دروس پهلوي په کومک ليکل سوي دي.
[2] سخندان فارس، ص ٥٦ - فرهنگ نظام، ج٤.

(c) ketabton.com: The Digital Library

موسيقيت درلود، او د ټونيک tonic په رنگ و، د ږغ فشار نه و، او پخوا ئې درې ډوله درلوده (۱) لوړ خج udatta (raised) (۲) کښته خج anudatta (unraised) (۳) لوړېدونکي او کښته کيدونکي خج the svarita (raising-falling) چه هغه لومړی ډول ئې د هندو اروپائي ژبو د خج سره ډېر مشابهت لري، او د سنسکريت خجونه اکثراً په شعرکي وه.

علاوه پر دغه چه له ايکسينت څخه په نظم کي کار اخيستل کيدي، او په ويدي قديمو متونو کي هم موجود و، او وروسته هم هر ويد ځانته د ايکسينت سيستم درلود، په عمومي ډول هم ټولو ويدي الفاظو پر يوه يا دوه سلايبلو باندي ايکسينت درلود، لکه چه په هندو اروپائي ژبو کي سته. اوکله به هم په ترکيبي الفاظو کي ايکسينت مکرر کيدي چه غبرگ خج double accent ورته وايو. د سنسکريت د مرکباتو ايکسينت accentuation of compounds بيل احکام او اصول درلوده، او تقريباً په ټولو گرامري احکامو کي ايکسينت بيل بيل اثرکاوه.[1]

د اوستا په قديمو نسخو کي (پر خلاف د ويدا) هيڅ ډول ايکسينت نه ليدل کيږي، او نه په ليک کي راغلي دي[2] او له دغه جهته هم ايکسينت په پارسي کي خورا لږ مراعت کيږي. مگر په پښتو کي ايکسينت يو د تلفظ مهم رکن دي او ډېر کلمات په همدغه ذريعه کي څه هم په حروفو او حرکاتو کي سره يو وي، خو په خج سره بيليږي، مثلاً وړي (برده) وړۍ (پشم) توري (حرف، تلخه) تورۍ (ترائي) اته (مقياس طول باندازهٔ يکدست) اته (هشت) چه له دې قسمه کلمات په پښتو کي خورا ډېر دي، او لکه ايکسينت چه په سنسکريت کي ډېر عموميت درلود او عموميت لري په ښتو کي هم کټ مټ هغسي دي.

نو سړي داسي ويلاي سي چه ايکسينت د آريائي ژبو يو مهم خاصيت دي، او ښائي چه په آريائي اصلي ژبه کي هم و، مگر وروسته چه ويدي او سنسکريت ژبه په هند کي د علم ذريعه وه، او د آريائيانو اکثر علمي او ادبي آثار هم نظم وه، نو په سنسکريت کي خج ډېر انواع وموندل، او په نظم کي ډېر داخل سوه.

(۳) گرامر Grammar

د پښتو گرامري ساختمان او بنيه ډېره قوي ده او په اساسي قواعدو کي هم له زړو آريائي ژبو سره ورته ده. د مقايسوي څېړني د تکميل لپاره زه غواړم چه دلته د گرامر ځيني اساسي او بنيادي مواد له سنسکريت او اوستا سره وگورم او په خورا لنډ ډول ئې شرح کړم.

[1] بريتانيکا، ج ۱۹ ص ۹۵۵ - ويديک گرامر، ص ۷۷-۱۰۷.
[2] اوستا گرامر، ص ۲-۲۹۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسماء Nouns

د ژبې له اساسي ارکانو څخه نومونه (اسماء) دي چه د جملې په ترکیب کي هم دغه مواد ډېر په کار کیږي او د استعمال چاري ئې هم تفاوت کوي.

په پښتو کي اسماء ځانته مخصوص حالتونه لري چه په هر حالت case کي د هغه اسم په آخر پوري حرکات یا حروف نښلي لکه فاعلي، مفعولي، ندائي او نور حالتونه.

په سنسکریت او اوستا کي هم اسماء اته حالتونه لري، او په هر حال کي ځیني اسماء په آخر کي تغیر مومي. د اسم حالتونه په اوستا او سنسکریت کي دا دي: (۱) فاعلي nominative (۲) مفعولي accusative (۳) آلي instrumental (٤) مفعولي بالواسته dative (٥) علیت ablative (٦) اضافي یا ملکیت gentive (۷) ظرفي lacative (۸) ندائي[1] vocative.

ښایي چه په آریائي ژبو کي دغه حالتونه له هند اورپائي مشترکي دورې څخه پاته وي، په پښتو کي هم اسماء دغسي حالتونه لري عمومي نومونه او مخصوصاً بیا هغه نومونه چه د پاي حروف ئې بږغیز (صایت) دي په مختلفو حالتو کي تغییر مومي او اکثر دغه ذکر شوي حالتونه د پښتو اسماء هم لري.

مګر له ځینو آریائي ژبو څخه دغه د حالتو په سبب تغیر وتلي، او دا قدیم خاصیت ئې بایللي دي مثلاً فارسي او انګلیسي دا خاصیت لږ لري.

کمیت Number

په سنسکریت او اوستا کي نوم د شمیر له پلوه پر درې ډوله دي مفرد، تثنیه، جمع. مګر په اوستا کي تثنیه یو مخصوص کیف لري، چه د ظرفي حالت یو مخصوص شکل ښکاره کوي[2] او عمومي نده.

مګر وروسته له آریائي ژبو څخه تثنیه ووتله او فقط مفرد او جمع پاته شول، په پښتو او پارسي او اکثرو اروپائي ژبو کي تثنیه نسته. ښائي چه تثنیه اصلي آریائي ژبني خاصیت نه وي، او د سامي مدنیت یوه اغیزه وي، ځکه چه په اکثرو سامي ژبو کي دا خاصیت تر اوسه هم پاته دي.

د دې خبري یو دلیل دا دي چه بیله سنسکریته په نورو آریائي ژبو کي تثنیه اوس نده پاته، نو که دغه خاصیت خاص آریائي واي، ښائي چه داسي به په عمومي ډول نه زایل کیداي.

له دې څخه چه په اوستا کي هم دا خاصیت، د سنسکریت غوندي قوي او مطرد ندي، معلومیږي چه اصلي آریائي به نه وي، علاوه پر دغه تثنیه په پهلوي ژبه کي هم نه وه، او فقط مفرد او جمع ئې درلوده.[3]

---

[1] اوستا ګرامر، ص ٦٢ - بریتانیکا، ج ۱۹ ص ۹۵۵.

[2] اوستا ګرامر، ص ٦٢.

[3] دروس پهلوي، ج ۱ ص ۳۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

جنس Gender

سنسکریت او اوستا دواړو تذکیر او تأنیث درلود، او د جنس له پلوه کلمات سره بیلیده، په دواړو ژبو کي درې جنسه اسماء موجود وه:

۱- مذکر masculine

۲- مؤنث feminine

۳- مخنث neuter[۱]

داسي ښکاري، چه دغه د جنس gender تقسیم په اصلي آریائي ژبه کي هم وو، وروسته چه سنسکریت او اوستا او پښتو ځیني وزیږیدې، هم د دغو درو جنسو تقسیم پکښې پاته سو. په پهلوي کي هم د تذکیر او تأنیث لحاظ کیدي، مگر له پارسي ژبي څخه بالکل ووت. په ځینو اروپائي ژبو کي تر اوسه هم د مذکر او مؤنث وجود لږ او ډیر سته.

په پښتو کي هم لکه سنسکریت او اوستا مذکر او مؤنث اجناس موجود دي، چه لکه هغه ژبي مؤنثات ځانله نښانې او علایم لري، اما مخنث چه په الماني او روسي کي هم سته، هغه کلمه ده، چه ظاهراً د مؤنث علامه نلري، او په مقابل کي نر جنس هم موجود نه وي، مگر مؤنثه شمیرله کیږي، دې ته موږ اوس سماعي مؤنث وایو، چه د سنسکریت د گرامر په اصطلاح ئې مخنث بولي.

اعداد Numerals

د اعدادو په نومو او ترتیب کي اکثر آریائي ژبي سره نزدې دي سنسکریت، اوستا، پښتو هیڅ بیلتون نه سره لري او په خاص ډول پښتو ور نزدې ده په عمومي هندو اروپائي ژبو او په سنسکریت کي له یوه تر لسو پوري اعداد بیل نومونه لري، وروسته پر عشري سیستم برابر، هغه تر لس گښته اعداد له ۱۰، ۲۰، ۳۰ او تر سله پوري ور سره یو ځاي کیږي، سل زره په ویدائي دوره کي loksoh بلل کیده، چه وروسته د lakh کلمه ځیني جوړه سوه.[۲]

په سنسکریت او اوستا کي کټ مټ لکه اوسنۍ پښتو ، تر آحاد وروسته چه عشرات شروع کیږي، نو لومړي آحاد وروسته عشرات تلفظ کیږي، په یوناني او لاتیني کي هم دغسي دي. مگر په پارسي کي دا نظام لکه انگلیسي تر شلو پوري د سنسکریت او اوستا په شان دي خو تر شل لوړ اوړي، یعني لومړی عشترات وروسته احاد ویل کیږي.

مثلا په سنسکریت کي وایو ایکاده شه (۱۱) دواده شه (۱۲) په اوستا کي وایو دایوه ده سه (۱۱)، دوه ده سه (۱۲) چه په پارسي او انگلیسي کي هم دا نظام قایم دي، یازده، دوازده eleven, twelve او نور مگر وروسته چه تر شل لوړ سي، په پارسي او انگلیسي کي دا نظام گرزي، دمخه عشرات وروسته آحاد ذکر کیږي لکه بیست و یک

---

[۱] اوستا گرامر، ص ٦٢ - بریتانیکا، ج ۱۹ ص ۹٥٦.

[۲] بریتانیکا، ح ۱۹ص ۹٥۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

twenty one او نور، مګر په پښتو او سنسکریت او اوستا کې تر آخره پوري لومړي احاد، وروسته عشرات ویل کیږي. لاندي د اعدادو د نومو جدول وګوري، چه پښتو ته څنګه نژدې دي.[1]

اعداد	پښتو	اوستا	سنسکریت
۱	یو	aeva ایوه	ekam ایکم
۲	دوه	dva دوه	dva دوا
۳	دري	thri تهري	tri تري
٤	څلور	catwar چتور	catvar چتوار
٥	پنځه	panca پنچه	panca پاڼچه
٦	شپږ	shvas ښوش	sas شش
٧	اوه	hapta هپته	sapta سپتا
٨	اته	asta اشته	asta اشتا
٩	نه	nava نو	nava ناوه
۱۰	لس	dasa دسه	dasa داشه
۲۰	شل (ویشت)	visaiti ویسیتي	visati ویشتي
۳۰	دیرش	thrisat تهریست	thriset تریشت
٤۰	څلویښت	catwarest چتوریست	catwarisat چتواریشت
٥۰	پنځوس	pancasat پنچاست	pancasat پنچاشت
٦۰	شپیته	shvasti ښوستي	sasti ششتي
٧۰	اویا	haptaiti هپتایتي	saptati سپتتي
٨۰	اتیا	astaiti اشتایتي	asiti اشیتي

[1] اوستا ګرامر، ص ۱۰٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۹۰	نیوي	نوایتي navaiti	نوتي navati
۱۰۰	سل	سته sata	شتا sata

په دې ډول پسله سله هم په درو سرو ژبوکي احاد تر عشراتو دمخه دي، او لکه د اعدادو نومونه چه په درو ژبوکي سره نزدې دي، نظم او قواعد ئې هم دغسي سره ورته دي.

افعال Verbs

په افعالوکي هم د سنسکریت او اوستا او پښتو مشابهت سره ډیر دي، د زمانو اقسام او معروفو او مجهولو افعالو ډولونه، او د افعالو اوښتنه د سوابقو او لواحقو په واسطه، او ضمیر او تصریف او تغیر دا ټول هغه خصوصیات دي، چه په پښتوکي اوس هم سته.

د پښتو اکثر مصادر لکه سنسکریت یوه اسمي ریښه لري چه له هغه ځخه بیا د اداتو په الحاق افعال بندکیږي، فقط فرق دوني دي، چه د پښتو افعال تثنیه نلري، او د سنسکریت افعال ئې لري، په دې خصوصیت کي پښتو له پارسي او اروپائي ژبو سره نزدې ده.

د تأنیث حروف

په سنسکریت کي هم لکه پښتو د تأنیث حروف سته، چه که کومه کلمه وغواړي چه مؤنثه ئې کړي، هغه حروف ئې پاي ته راوړي: (آ ـ ی)[1] او په پښتوکي دا کار (هـ) ورکوي مثلاً خر ـ خره، وز ـ وزه، او نور.

د نفي حروف

په سنسکریت کي هم د نفي حروف لکه پښتو (آ ـ ن=یه ـ نه) دي، چه دا حروف په پښتوکي د نفي لپاره استعمالیږي، مثلاً: نه ځم ـ یه نه ځم.

دکلماتو د ساختمان اصول

په پخوانو آریائي ژبوکي که مطالعه وسي، اوکلمات او الفاظ ئې په غور وکتل سي نو دا ښکاره کیږي، چه اکثر اسماء اوکلمات مشتق دي. او جامد اسماء لکه په سامي ژبوکي چه سته په آریائي ژبوکي نسته. اوستا او سنسکریت دواړه دا خاصیت لري او د آریائي ژبو عمومي ډول دغسي دي.

سنسکریت جامد اسماء نلري، علماء وایي: چه ټوله کلمات ئې ریښې لري، او مشتق دي، او ټول معلول په علت دي، او د سنسکریت دکلماتو ټولي اصلي ریښې تر ٤۰۰ زیاتي ندي، نو د سامي ژبو هغه کلیه چه (اسماء

---

[1] فرهنگ نظام، ج ٤.

(c) ketabton.com: The Digital Library

معلول په علت ندي) په آريائي ژبو کي نه تطبيق کيږي، او که موږ پښتو ته وګورو، کلمات او الفاظ ئې عينا لکه اوستا او سنسکريت له ريښو څخه مشتق دي.

مثلاً اشوه چه په سنسکريت کي آس ته وائي، له (اش) او (وه) څخه جوړ سوی دي، (اش) تګ ته وايي او دا ريښه تر اوسه هم په پښتو کي سته هغه وخت چه خر يا آس شړي وايي (اشه=برو) او (اش) دګوچنو په ژبه بوده ته هم وايي، د سنسکريت (وه) يو لاحقه ده، چه مصدر اسم کوي.

نو د پښتو اش=آس=اسپه د سنسکريت (اشوه) دواړه له دغي ريښې څخه را وتلي دي، هم له دغي ريښې څخه (سپور=سور=سوار) جوړ سوي دي، چه (اسپ بار) وو.[1]

دغسي هم ډېر نور کلمات چه مثلا اوس په پارسي کي د بسيطو الفاظو په ډول راغلي دي، پخوا ئې ريښې درلودې. هغه وخت چه د سنسکريت او اوستا څخه پهلوي ته راغلي، د اشتقاق ريښې ئې ورکي شوې، مثلاً آزردن (ځورول) د دې مصدر ريښه په سنسکريت کي (جر) وه يعني زړيدل، ذليل کول. (آ) چه سابقه ده د نزدی او طرف په معنا دمخه ئې راغله (آجر=آزر) سو، چه په پهلوي او پارسي کي آخر ته مصدري (دن) ور زيات سو، نو آزردن سو.[2] د پښتو ځورول او زړيدل هم دواړه دغه د (جر) ريښه لري، او دا مصادر د (ځور=زور= زوړ = جر) له ريښې څخه را وتلي دي.

د دې خبري لپاره يو بل مثال هم دا دي، چه نشستن پارسي مصدر مرکب دي، په سنسکريت کي ريښه (سد=ست) ده، (نی) سابقه ده، چه دکښته معنا لري نو کلمه (نی سد=نی شد) وه په پلهوي کي آخر دال په (س) واوښت، او مصدري علامه ور سره ملګرې سوه (تن) نی شستن سو، چه په پارسي کي (ی) هم حذف سوه، نشستن پاته سو.[3]

که موږ په غور وګورو د پښتو ناست او ناستل چه وروسته يوه سابقه (کښې) عيناً د هغه (نی) په معنا په سر کي ور زياته شوې ده، له دغو ريښو څخه دي ځکه چه عنصر ئې هغه (سد ـ ست) دي چه په سنسکريت کي هم و، او د پښتو په (سته) کي هم تر اوسه سته.

پر دغه اساس ګويا آريائي زړې ژبې ټولي د کلماتو د ساختمان لپاره اصول او ريښې لري، چه د پښتو ژبې اوسني ژوندي اکثر کلمات هم دغسي دي، او ضرور يوه ريښه مومي او له بسيطوالي او جامدوالي څخه مرکب والي ته ځي.

مثلاً لومړئ پلا چه هديره يعني قبرستان کلمه سړی ووائي، داسي ښکاري، چه بسيط کلمه ده حال دا چه دا کلمه مرکبه ده هډ يعني استخوان ديره يعني قرارګاه، دا دوې کلمې سره ونښتې يو (د) يا (ډ) حذف سو هديره

[1] فرهنګ نظام، ج ۳.
[2] فرهنګ نظام، ج ۳.
[3] فرهنګ نظام، ج۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځیني جوړه سوه. دغسي هم مثلاً پزه یا پوزه په پښتوکي بیني ته وایو په پارسي پوز د انسان او حیوان د مخ راوتلي برخي ته وائي. پوزه هم په پارسي جگ او راوتلي ځاي ته وائي. په پهلوي کي هم پوز په دغو معناو مستعمل و[1] او (پوز ـ پوزه ـ پزه) په آریائي ژبوکي مستعمل او عنصري توري ئې (پ ـ ز) دي نوگویا په پښتوکي (پزه ـ پوزه) چه (بیني) ته ویل شوې دي معلول په علت دي او دا نوم په یوه مناسبت پر ایښو شوی دي چه د آریائي ژبو د لغاتو له ساختمانه سره سم دي.

دا قدیم اصول لکه په سنسکریت او اوستا کي چه پر لغاتو او کلماتو باندي جاري وه، تر اوسه هم په پښتوکي جاري دي، که عوام وغواړي چه د یوه نوي شي لپاره نوم وضع کړي طبعاً له دغو اصلي قواعدو څخه کار اخلي. مثلاً تحت البحري د نوي عصر له اختراعاتو څخه ده چه حسب الضروره ئې په پښتوکي اوبتل obtal بللې ده. دا نوم مرکب دي له اوبه او (تل=عمق) څخه دغسي هم ایروپلان یعني طیاره الوتکه بولي ځکه چه الوزي او د گرامافون ریکارد ټیکله بولي ځکه چه لکه ټیکله گردی دي.

[1] فرهنک نظام.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ضمایم

پښتو او میدي ژبه

لکه چه د کتاب په لومړیو برخو کي هم اشاره وسوه، میدیان یا مادیان آریائي خلق وه، چه د قبل المسیح د اومي پیړۍ په ابتداء کي دوي په غربي ایران کي یو سلطنت جوړ کړ، مؤرخین وائي چه دا خلق تر مسیح لس پیړۍ دمخه هلته تللي وه.[1]

په دې کتاب کي موږ نور له دغه ماد قومه سره اړه نلرو، خو ځکه چه دوي هم قدیم آریائي اقوام دي او ژبه ئې هم پسله اوستا څخه قدیمه آریائي ژبه ګڼله کیږي، نو ښائي چه د ژبي د قدامت له پلوه د پښتو سره تطبیق کړه سي.

دارمستتر وائې چه اوستا هم لومړي په مادي ژبه نوشته سوې وه، او دغه مادي ژبه له پخوانۍ پاړسو Old Persian سره ډیره نزدي وه، او اوسنۍ کردي ژبه هم له مادي ژبي څخه مشتقه سوې ده.[2] ځکه چه دغه میدي اقوام هم پسله عمومي هجرته چه آریائیانو له باختره کړي دي، د ایران په ورشوګانو کي سره خپاره سوي دي، نو ښائي چه د دوي په ژبه کي هم باختري آثار وي.

متأسفانه له میدي ژبي څخه موږ ته اوس څه ندي پاته چه هغه د پښتو سره مقابله کړو، فقط هیروډوټ د مؤرخینو پلار، له دغي ژبي څخه یوه کلمه ضبط کړیده او هغه سپاکه spaca ده، چه سپۍ bitch معنی لري.[3]

ګریرسون وائي: چه میدي ژبي د ایران په شرقي خوا کي ویلې کیدې ځکه نو د پامیر او د هندوکش د جنوب ژبي لکه غلچه، اورمړي، بلوڅي او پښتو ټوله په میدي ډله کي داخلوي، چه د ده په اصطلاح نن پرشک Non-Persic ژبي دي.

د دغو ژبو نزدیوالي هم له دې خبري څخه ثابتوي، چه په اورمړي ژبه spuk او په پښتو سپۍ spae هغي یوي کلمې ته چه له میدي ژبي څخه پاته ده، ډیري نزدې دي، حال دا چه په پهلوي او پارسي ژبي ئې سګ sag بولي چه له میدي څخه لیري کلمه ده.[4]

که د میدي ژبي نور کلمات او الفاظ اوس موجود واي، نو به د پښتو مطابقت له دغي زړې ژبي سره ښه ښکاره سوي واي، خو دلته پر دغه یوه کلمه اکتفا وسوه، چه د پښتو سره نزدیوالي لري.

[1] ایران قدیم، ص ۳۹.
[2] ایراني مطالعات.
[3] د هیروډوټ جغرافیا، ص ۲۸۹.
[4] لنګوستک سروې آف انډیا، ج ۱۰ ص ۲-۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو او زړه فارسي (فرس قدیم)

د مورخینو په اصطلاح زړه پارسي یعني فرس قدیم Old Persian هغه ژبه ده، چه پخوا په خاص ایران "پارس" کي ویله کیده، او د مخامنشي دورې رسمي ژبه وه، د دوي نوشتې او دفاتر او ډېر لیکونه ټول په دغه ژبه دي، پاچهانو په دغه ژبه خبري هم کولې، مگر اوس د دغي ژبي آثار بیله ځینو لیکونو چه پر ډېرو پاته دي، بل څه نسته.[1] له دغو لیکونو څخه د ژبو پوهانو فقط د زړې پارسي ٤٠٠ الفاظ موندلي دي، چه په میخي خط کښلي سوي دي.[2]

زړه پارسي زند ژبي ته ډېره ورته وه، لکه زند ٢٤ توري لري، اما لږ څه تر زند ساده ده، په دغه ژبه چه ډېر لیکونه په ایران کي سته، د هخامنشي دورې د مؤسس، کوروش (٥٥٩-٥٢٦ ق،م) له عصره شروع کیږي، او په درو څلورو ژبو په میخي خط کښلي شوي دي، یعني یو مطلب هم په زړه پارسي هم په آسوري هم په عیلاي ژبه نوشته سوی دي.[3]

که څه هم زړه پارسي له پښتونخوا څخه لیري په پارس کي پیدا سوې وه، او باید له پښتو سره ډېره نزدې نه وي، مگر بیا هم ځکه چه ریښې یې له اوستا سره نښتي دي، او د باختر له سرچینې څخه اوبه خور مومي نو به ضرور لغوي قرابت سره لري.

په لاندو کرښو کي زه د زړې پارسي، یو څو کلمات له پښتو سره مقابله کوم، کم چه له هغې ژبي څخه اوس پاته او ما ته معلوم دي، له دغي مقابلې څخه به ښائي د قدیمو ژبو روابط، د پښتو سره تاسي ته ښکاره سي:

١ــ اورمزد: چه په اوستا کي اهوره مزدا دي، او د دې کلمې شرح دمخه لیکلې سوې ده، چه لومړي جزو یې د پښتو اور دي، د ایران د زړې پارسي په ډېر لیکو کي هم (اور مزد) ضبط سوې ده.[4]

٢- منه: یعني (آدم، سړی)[5] چه دمخه د دې کلمې ریښه په سنسکریت او ویدا کي د (منو) تر عنوان لاندي در وښوولە سوه، او پښتو ئې تر اوسه هم ژوندۍ ده.

٣- آبي: یعني (اوبه، آب) چه د پهلوي آو او د اوستا آپ هم ور نزدې دي.[6]

٤- هو: یعني ښه چه په سنسکریت کي (سو) دي او د پښتو ایجابي (هو) اوس ژوندۍ کلمه ده.

---

[1] د ایران د ادبیاتو تاریخ. براون، ج١ ص ١٤٠.

[2] د شفق تاریخ ادبیات ایران، ص ٤.

[3] د همائي تاریخ ادبیات ایران، ج ا ص ١٣٨.

[4] آثار العجم.

[5] آثار العجم.

[6] آثار العجم او فرهنگ نظام.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵- دروکا: یعني دروغ چه په اوستا کي درواغه او په سنسکریت کي دروه او په پهلوي کي دروغ و[۱] په اوسنۍ پښتو کي درواغ او دروه دواړه ژوندي دي.

٦- وسپا: یعني اسپ، چه په سنسکریت کي (اشوه) او په اوستا کي (اسپه) او په اوسنۍ پښتو کي (آس ـ اسپه) دي. چه شرح ئې دمخه هم تیره سوه.

۷- یوترا: یعني پسر. دا کلمه د استخر د داریوش په کتیبه کي د زوي په معنا راغلې ده.[۲] چه په اوستا کي هم (یو تهره) او په سنسکریت کي (پتره) او په پهلوي کي پور=پوس=پوش وه.[۳]

د پښتو (پوت) هم په دغه معنا دي، چه دمخه ئې ذکر وسو.

۸- پیسو pisu: یعني پیس، دا کلمه په پښتو کي هم تر اوسه (پیس) ده، چه په عربي دا مرض برص بولي او په اوستا کي (پئیسه) او په پهلوي کي (پسک) وه.[٤]

۹- پمون pamon: یعني گرک، چه اوس په پښتو کي پم یعني گرگ او پمن گرگین سته.

۱۰- نامکا namka: یعني نام، دا کلمه په سنسکریت کي (نامن) او په اوستا کي (نامن) او په پهلوي او پارسي کي (نام) ده، په پښتو کي (نوم) بولي، په زړه پارسي کي (نامکا) وه، په هخامنشي کتیبو کي د یوې میاشتي نوم (انامکا) و، یعني بې نومه.[۵]

۱۱- مرگا marga: یعني مرغ دا کلمه په سنسکریت کي مرگه (جاندار و چارپا) او په اوستا کي مرغه او په پهلوي کي مروک وه.[٦] په زړه پارسي کي مرگازانا د یوې میاشتي نوم و، چه د ایران په زړو کتیبو کي ذکر راغلي دي. مرگا یعني مرغه او (زنا) یعني زوول. ځکه چه دا میاشت د مرغانو د زوکړي وخت و، نو په دغه نامه یاده سوې ده.[۷] د پښتو مرغه (پرنده) او (زوول) دغو قدیمو کلمه ته نژدې دي.

۱۲- ویاخنا vyakhna: دا هم په زړه پارسي کي د یوې میاشتي نوم و، چه په اوسني پارسي ئې اسفند بولي، کلمه داسي معنا لري: وی یعني بی، اخنا یعني یخني او ساړه. لومړي جزو ئې هغه د پښتو (یه) = د سنسکریت (۱) دي چه په زړه پاسي کي (وی) هم و. دوهم جزو ئې (اخنا) دغه اوسني د پښتو (یخني) کلمه ده، چه اوس د سرما او زمستان په معناو مستعمله ده.

---

[۱] فرهنگ نظام، ج ۳ ص ٤۵.

[۲] نمونۀ ادبیات ایران.

[۳] فرهنگ نظام، ج ۲ ص ۱۲٤.

[٤] فرهنگ نظام، ج۲ ص ۱۵۱.

[۵] تاریخ عمومي عالم، ج۱ ص ۳۷۷.

[٦] فرهنگ نظام، ج۵ ص ۱۱۰.

[۷] تاریخ عمومي عالم، ج۱ ص ۳۷۷.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا کلمه په اوستاکي (ايسي) ده، چه (س) په (خ) اوښتي دي، او په سنسکريت (يخ) د بريښيدلو په معنا و، چه د يخي صفت دي، او د سنسکريت (ج) په اوستاکي په (س) اوښتي و.[1]

له دې لنډي مقايسې څخه چه فقط په يو څو لغتوکي وسوه، د پښتو نزديوالي له هغي زړې پارسي ژبي سره هم ښکاري، او دا څرگندوي، چه زړې پارسي هم باختري عناصر درلوده.

[1] فرهنگ نظام، ج٥ ص ٥٤٨.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د زړو ژبو او پښتو عروض Versification

په آريائي اقوامو کي زاړه کتب او آثار ټول نظم دي، لکه د کتاب په لومړيو برخو کي چه اشاره وسوه، ريگويدا او گاتها دواړه يو راز نظم دي، دا نظمونه په مخصوصو لحنو او وزنو ويل کيده، تر دې حده چه اسلامي مورخينو د زردشت کتاب اوستا زمزمه باله.[1] علاوه پر دغو کتابو د هند آريائيانو ډير نور منظومات هم درلوده، د دوي قصص او روايات لکه مهابهارتا او رامايinا او نور ټول منظوم وه، په دوي کي نظم دوني رواج درلود، چه اکثر علوم لکه طب، نجوم، رياضيات ئې منظوم کړي وه، او دا منظومات به ئې په يادوله، البيروني دا مطلب په ښه ډول تصريح کوي، حتي دي وايي چه ما د اقليدس او مجسطي او اسطراب ترجمه په سنسکريت کي دوي ته وکړه، دوي فوراً په اشلوک يعني يو راز نظم تبديل کړه.[2]

ځکه چه نظم په دوي کي ډير رواج درلود، او اکثر ديني او علمي او ادبي متون ئې منظوم وه، نو هم له دې جهته د نظم کولو علم (چهند) لکه دمخه چه مو ويلي دي، په ويدي علومو کي ډير اهميت درلود، او پر هر عالم لازمه وه، چه دا علم زده کړي.

د آريائي اقوامو قديم منظومات، په سنسکريت او اوستا او پهلوي ژبو کي د سلايبل (هجا) په حساب وه لکه اوس چه په اروپائي ژبو کي هم دغه نظمي اصول جاري دي، د منظوماتو د ټوټو د سلايبل (گړ) تناسب او په شمير کي مطابقت ضروري و، قافيه ډيره لازمه نه وه.[3]

که څه هم د سنسکريت علم العروض (چهند) ډير ارت علم دي، او هم ډير کتابونه پکښي کښل سوي دي، او علامهٔ البيروني پخپل کتاب الهند کي يو باب د دغه علم د تفصيل لپاره مخصوص کړي دي، مگر اساسي قاعده هغه د سلايبل (گړ) شمير دي. البته د شعر ټوټې په هر موقع کي د گړ په حساب بيل بيل رنگ مومي، او اوزان او بحور هم له دې لامله تغير کوي.

د پښتو د خپل شعر او نظم اساس هم د گړ حساب دي، چه د يو نظم او شعر ټوټې د دغه حساب له رويه بايد برابري وي او دا ډول اشعار تر اوسه هم په پښتو کي سته، ټول ملي اشعار يعني هغه شعرونه چه د پارسي او عربي په تقليد کي ندي ويل سوي، دغه رنگ او خاصيت لري.

البته پښتو ځني مدون او مردف اشعار هم لري چه د پارسي د غزل قصيدې، رباعي او نورو بحورو پر وزن ويل سوي دي، مگر که دقت وکړو هغه هم تر عربي عروض چه خليل بن احمد ته منسوب دي، نسي لاندي کيداي.

---

[1] د مسعودي مروج الذهب.

[2] کتاب الهند، ج ۱ ص ۱۸۱.

[3] فرهنگ نظام، ج ٤.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو ګویا ټول پښتو اشعار، کم چه په دیوانو کي مضبوط دي یا شفاهي اشعار چه خلق ئې لولي، او سینه په سینه نقل کیږي، د سلایبل او ګړ پر حساب برابریږي، مثلاً د پښتو د ملي شعر یو مهم وزن لنډۍ ده، چه د دغه لومړۍ مسرۍ به ضرور (۹) ګړه، او دوهمه مسرۍ به ئې (۱۳) وي،چه د یوې لنډۍ مجموع ګړونه (۹+۱۳)=۲۲ کیږي.

د پښتو علم العروض (چهند) هم پر دې اساس بنا کیږي، او دا دګړ حساب یو خاص آریائي عروضي اساس دي چه په ټولو هندو اروپائي ژبو کي له قدیمه پاته دي. د پښتو او سنسکریت او اوستا زاړه منظومات ټول تر دې علمي اساس لاندي دي، او په ټولو اروپائي ژبو کي دا قانون په نظم کي جاري دي.

اما د خلیل بن احمد عروض یو سامي اساس دي، چه پارسي ژبه ئې هم تر خپل اثر لاندي کړې ده، او دا کار هم تر اسلام وروسته درې څلور سوه کاله پس سوي دي، البته د پارسي زاړه آثار به هم لکه پهلوي پر قدیم آریائي قانون برابر وه.

پاي

تر دې ځایه ما د لوي ښتن په مدد د پښتو ادب لومړی ټوک وکیښ، او په دې برخه کي مي هغه ابحاث سره یو ځاي کړه، کم چه د پښتو پر اصالت او قدامت دلالت کوي.

ځکه چه دا کتاب پخپل مبحث کي اول کتاب دي، او دمخه چا په دې کارګوتي ندي پوري کړي، او هم ماخذ او مراجع نسته، نو که زه په ځینو خبرو کي تیر وتي یم، ښائي چه پوهان به ما وبخښي.

کابل، جوی شیر، د سهار ۹ بجې ۲۳ د جوزا ۱۳۲٤

(c) ketabton.com: The Digital Library

استدراک

بد=بت

د کتاب په ۷٦ مخ کي د (بد=بت) بحث سته، او هلته د البیروني له کتاب الهند څخه د (بدهـ) اصل بیان شوي دي، وروسته چه ما آثار الباقیه وکوت البیروني وایي چه د ماني په (شاپورگان) کتاب کي هم د هندوستان مشهور داعي (بودا) د (بد) په ډول راغلي دي. د آثار الباقیه فاضل مترجم (صیرفی) په حاشیه کي لیکي، چه (بد) په عربي کي هم د (بت) په معنا و لکه ابوالعلاء معری چه د دنیا غندنه کوي او وائي:

و القلب من اهوائه عابد ما یعبد الکافر من بده

(د آثار الباقیه ترجمه، ص ۲۲۹)

تومان

په ۱۳۱ مخ کي چه د زردشت نوم سپینتمان تحلیل شوي دي د نامه آخره ټوټه (تومان) دي چه په پښتو ئې تومنه بولي. دا نوم په صریح ډول البیروني (سفید تومان) لیکلي دي چه د (سپین تومان) پارسي شکل دي.

د آثار الباقیه فاضل مترجم چه د دغه کتاب ځیني برخي، له قدیمو نسخو څخه لاس ته راوړي دي، هلته د زردشت په مبحث کي دا کلمه راغلې ده (د آثار الباقیه د ترجمې آخر).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دي کتاب ماخذ

دکتاب په ليکلو کي ما له ځينو کتابو څخه اسفاده کړيده، او هر مقصد چه مي له يوه کتابه را اخستي دي، د مخو په لاندي برخه که مي هغه کتاب او مخ او ټوک ښولی دي، دلته فقط د هغوکتابو نومونه بيل راوړم. (حبيبي)

١- قاموس فيروز آبادی
٢- اقرب الموارد
٣- معيار اللغه
٤- تعريفات سيد شريف جرجانی
٥- دايرة المعارف بستانی
٦- علم الادب
٧- جواهر الدب هاشمی
٨- ارشاد القاصد سخاوی
٩- روح تنقيد، محی الدين قادري
١٠- ادبيات انکليسی بروک
١١- د ادبياتو زدکړه جان مورلی
١٢- عين الادب و السياسه د ابن هذبل
١٣- مقدهٔ ابن خلدون
١٤- طبقات الادباء
١٥- محجم الادباء - ياقوت
١٦-کشف الظنون - حاجی خليفه
١٧-کشاف اصطلاحات فنون - تهانوی
١٨- تاريخ ادبيات ايران - جلال همائی
١٩- نفايس الفنون
٢٠- انسکلوپيډيا بريتانيکا
٢١- انسکلوپيډيا - امريکانا
٢٢- زبدة الصحايف فی اصول المعارف
٢٣- الفلسفة اللغويه - جرجی زيدان
٢٤- آرينز - گورډن چائيلډ
٢٥- پښتو گرامر - راورټی
٢٦- تمدن ايرانيان خاوري - جيگر
٢٧- ايران قديم - پرينا
٢٨-کمبرج هستري آف انډيا - ج ١
٢٩- ويدک انډيا راگوزن
٣٠- تاريخ هريوډوت ـ مکالي
٣١- تمدن هند - گوستاو لوبون
٣٢- هند قديم
٣٣- تاريخ هنديها - هنتر
٣٤- اثار عتيقهٔ آريا
٣٥- هند ريگويدي - داس
٣٦- هند و اروپائی - دولا واله دوپوسن
٣٧- تاريخ افغانستان - کهزاد
٣٨- هند قديم - پاينکار
٣٩- اوستا - دارمستتر
٤٠- ميخي خطوط - ويسباخ
٤١- مردمان قديم
٤٢- مقدمهٔ تاريخ هند قديم - اکبر شاه
٤٣- ريگويدا ـ گريفت
٤٤- اتهروا ويدا - گريفت
٤٥-گاتها - پور داؤد
٤٦- قاموس پښتو - راورتي
٤٧- قاموس پښتو - پښتو مرکه (قلمي)
٤٨- تاريخ مرصع - افضل خان خټک
٤٩- تاريخ ادبيات ايران - براون
٥٠- تاريخ شرق اقصی
٥١- هند مدنيت بخش
٥٢- ريگويدک کلچر
٥٣- حيات افغاني - حيات خان
٥٤- آريانا - کهزاد
٥٥- مها بهارت اردو - افق
٥٦- مطالعات افغانی
٥٧- جغرافياي هيرودوت - ويلر
٥٨- جغرافياي تاريخي ايران - بارتولډ
٥٩- انسکلوپيډياي اسلام
٦٠- تاريخ باختر - راولسن
٦١- تاريخ الکامل ابن اثير
٦٢- تاريخ طبري - ابن جرير
٦٣- تاريخ سيستان
٦٤- عمل صالح (شاه جهان نامه)
٦٥- پښتانه شعراء - حبيبی
٦٦- پټه خزانه - ناشر حبيبی
٦٧- متريديتس، ج١ - ايډلنگ
٦٨- وقايع کابل ـ الفن ستون

(c) ketabton.com: The Digital Library

٦٩-گرامر پښتو - بیلو
٧٠- ترانهاي ملي افغان - دارمستتر
٧١-گرامر پښتو - ترومپ
٧٢- سلسلهٔ لسانیات اکادیمي لنین گراد، ج ٤
٧٣-گرامر پښتو - لوریمر
٧٤- راپورت السنهٔ هند ـ گریرسن، ج ١٠
٧٥- علم ادیان ـ فرلانگ
٧٦- معلومات هندي ـ ویبر
٧٧- مذهب ویدي - اولډنبرگ
٧٨- مذهب ویدي - بلومفیلډ
٧٩- تاریخ ابو الفداء
٨٠- حدود العالم
٨١-گزیټر افغانستان
٨٢- نسبت نامهٔ افاغنه - عبدالسلام خان
٨٣- فرهنگ اوستا
٨٤- خورده اوستا
٨٥- قاموس هندي و انگلیسي ـ ډنکن فوربس
٨٦- السنه پامیر
٨٧- طبقات ناصری (قلمی) جوزجانی
٨٨- فرهنگ نظام - محمد علی
٨٩- ویدا در ممالک شمال - لاکمینا
٩٠- تاریخ ادبیات سنسکریت - مکډونل
٩١- جغرافیاي شمال غرب هند
٩٢- آرین ساختن هند - دوت
٩٣-کتاب الهند - البیرونی
٩٤- بودهست انډیا
٩٥- تعلیمات ویدا
٩٦- التنبیه و الاشراف - مسعودی
٩٧- مفاتیح العلوم - خوارزمي
٩٨- المنجد
٩٩- الصیدله - البیروني
١٠٠- مخزن الا دویه
١٠١- فقه اللغه پښتو - یعقوب حسن خان
١٠٢- دساتیر آسماني
١٠٣- منوشاستر
١٠٤- مجلهٔ آثار عتیقهٔ هند، ج١١
١٠٥- زین الاخبار - گردیزي
١٠٦- آداب الحرب - فخر مدبر
١٠٧- آثار الباقیه - البیرونی
١٠٨- تفسیر الجواهر - طنطاوی جوهری
١٠٩- تاریخ ادبیات ایران ـ شفق
١١٠-گرامر اوستا - جکسون
١١١- جورنال ایشیاتک سوسایتی ١٨٧٢
١١٢- مروج الذهب مسعودی
١١٣- دبستان مذاهب - فاني
١١٤- لغت فرس - اسدي
١١٥- تاریخ عمومي عالم ـ رضا اخوی
١١٦- فرهنگ ناصری
١١٧- مجلهٔ آریانا -کابل
١١٨- تعلقات هند و عرب - سید سلیمان ندوی
١١٩- فتوح البلدان - بلاذری
١٢٠- چچ نامه، ترجمهٔ الیت
١٢١-کتاب البلدان ـ ابن فقیه همدانی
١٢٢- آثار البلاد ـ قزوینی
١٢٣- مزارات بلخ (قلمی) محمد صالح ورسجی
١٢٤- معلومات زرتشتي - جیکسون
١٢٥-گرشاسپ نامه
١٢٦- شهنامه - فردوسی
١٢٧- قانون مسعودی - البیرونی
١٢٨- فرهنگ نوبهار
١٢٩- فرهنگ اندراج
١٣٠-گنج دانشش
١٣١- مجلهٔ کابل
١٣٢- سرگذشت الفاظ - میکس میولر
١٣٣-گرامر ویدی - مکډونل
١٣٤- سخندان فارس ـ آزاد
١٣٥- آثار العجم - فرصت
١٣٦- دروس پهلوی
١٣٧-کتاب الهند - البیروني
١٣٨- مطالعات ایراني - دارمستتر
١٣٩- نمونهٔ ادبیات ایران

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library